

Kostimografska promišljanja za "Velika očekivanja" Charlesa Dickensa

Mihalić, Diana

Master's thesis / Diplomski rad

2018

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Textile Technology / Sveučilište u Zagrebu, Tekstilno-tehnološki fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:201:918867>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-14**

Repository / Repozitorij:

[Faculty of Textile Technology University of Zagreb - Digital Repository](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
TEKSTILNO – TEHNOLOŠKI FAKULTET
Tekstilni i modni dizajn
Kostimografija

DIPLOMSKI RAD
KOSTIMOGRAFSKA PROMIŠLJANJA ZA „VELIKA OČEKIVANJA“
CHARLESA DICKENSA

Mentor:

red. prof. art. SNJEŽANA VEGO,

ak. slik.

Neposredni voditelj:

predavač MARIN SOVAR,

ak. slik. graf.

Autor:

DIANA MIHALIĆ

9682/TMD-Kostimografija

ZAGREB, rujan 2018.

TEMELJNA DOKUMENTACIJSKA KARTICA:

Sveučilište u Zagrebu

Tekstilno-tehnološki fakultet

Studij: Tekstilni i modni dizajn

Modul: Kostimografija

Zavod za dizajn tekstila i odjeće

Diplomski rad

KOSTIMOGRAFSKA PROMIŠLJANJA ZA „VELIKA OČEKIVANJA“

CHARLESA DICKENSA

Diana Mihalić

Broj stranica: 124

Broj slika: 100

Broj literaturnih izvora: 17

Mentor: red. prof. art. Snježana Vego

Neposredni voditelj: predavač Marina Sovar, ak. slik. graf.

Članovi povjerenstva:

1. izv. prof. dr. sc. Martinia Ira Glogar
2. prof. art. Snježana Vego
3. izv. prof. art. Paulina Jazvić, predavač
4. doc. dr. sc. Irena Šabarić

SADRŽAJ

1. Uvod.....	3
2. Biografija Charlesa Dickensa.....	5
3. Analiza romana.....	8
4. Kultura življenja u viktorijansko doba.....	12
4.1. Viktorijansko društvo.....	12
4.2. Radništvo.....	15
4.3. Viktorijanska obitelj.....	16
4.3.1. Položaj žena u viktorijansko doba.....	17
4.3.2. Položaj djece u viktorijansko doba i obrazovanje.....	20
4.4. Zdravstvo i životni uvjeti.....	21
4.5. Znanost i religija.....	22
4.6. Sport i slobodno vrijeme.....	23
4.7. Viktorijanski tisak i književnost.....	24
4.8. Umjetnost viktorijanskog doba.....	27
4.8.1. Slikarstvo.....	27
4.8.2. Fotografija.....	29
4.8.3. Kiparstvo.....	30
4.8.4. Arhitektura.....	31
4.8.5. Primijenjena umjetnost.....	32
4.8.6. Glazbena umjetnost.....	33
5. Kultura odijevanja u viktorijansko doba.....	34
5.1. Ženska odjeća.....	35
5.2. Muška odjeća.....	40
5.3. Dječja odjeća.....	43
5.4. Obuća.....	45
5.5. Donje rublje.....	48
5.6. Boja u viktorijansko doba.....	52
6. Osvrt na filmske i televizijske adaptacije i analiza likova.....	56
7. Kostimografska rješenja – skice kostima.....	72
8. Izrada kostima odabrane skice.....	112
9. Sažetak.....	117
10. Zaključak.....	118
11. Literatura.....	119

1. UVOD

Cilj ovog rada su kostimografska rješenja temeljena na romanu Charlesa Dickensa *Velika očekivanja*. Istraživanjem vremenskog razdoblja, odjeće, socijalnih i antropoloških elemenata, analizom samog romana i analizom likova dolazi do realizacije kostima. Proučavajući i pišući ovaj rad kao izazov nametnula mi se ideja o pomaku vremenskog razdoblja. Gledajući filmske i televizijske ekranizacije ovog dijela čija je radnja smještena u stvarno ili moderno vremensko razdoblje, shvatila sam da ne želim još jednu adaptaciju istoga. Budući da sama radnja romana odvija u vremenskom periodu od dvadesetak godina odabrala sam razdoblje od 1860 – 1880 godine. Zašto? Proučavajući cijelo viktorijansko odijevanje i promjenjivost stila i mode (što se i vidi u pisanom dijelu ovog rada) interesiralo me je kako bi izgledali likovi ovog velikog klasika u odabranom vremenskom razdoblju, naročito ženska silueta. Međutim, ova moja odluka ima veze i sa financijskim sredstvima. Svatko tko se bavi kostimografijom ili izradom kostima zna da su financije veliki problem, te ću u izradi samog kostima koristiti reciklažom o čemu ću pisati kasnije u ovom radu.

Na samom početku rada nužno je reći nekoliko riječi o samom viktorijanskom razdoblju. Viktorijansko doba¹ razdoblje je engleske i svjetske povijesti obilježeno vladavinom kraljice Viktorije. Za vrijeme njene šezdeset i četverogodišnje vladavine, na engleskoj političkoj sceni na vlasti se izmjenjuju dvije struje, konzervativci (torijeveci) i liberali (vigovci). Iz njihovih redova dolaze četvorica istaknutih britanskih premijera koji, uz kraljicu Viktoriju, daju snažan pečat britanskoj politici toga doba. To su: sir Robert Peel, vikont od Palmerstona, William Ewart Gladstone i Benjamin Disraeli. Unutrašnja politika britanskih premijera usmjerena je na provođenje brojnih socijalnih reformi kao i rješavanje irskog pitanja, dok je vanjska politika usmjerena na održavanje položaja vodeće pomorske i kolonijalne sile. Viktorijansko doba vrijeme je snažne ekspanzije engleskog gospodarstva i ekonomije. Zahvaljujući iskorištavanju brojnih tehnoloških inovacija, industrijska proizvodnja strelovito raste, a engleska ekonomija toga doba slovi za uvjerljivo najjaču na svijetu. Snažna industrijalizacija za posljedicu ima velike društvene promjene. Svakako najznačajnije su nagli porast broja stanovništva, snažna urbanizacija i sve istaknutije socijalne nejednakosti, odnosno društveno raslojavanje. Tijekom cijelog ovog razdoblja radi se na popravljanju položaja najugroženijih skupina stanovništva, žena, djece, ali i radnika. U viktorijansko doba dolazi do unapređenja zdravstva što za posljedicu ima poboljšanje životnih uvjeta stanovništva. Veliko se značenje pridaje slobodnom vremenu, a u okviru njega dolazi do snažnog razvoja i popularizacije brojnih sportova, osobito nogometa. Isto tako, dolazi do značajnog razvoja tiska, a čitanje postaje sve popularnije među širokim slojevima stanovništva. Najpoznatiji znanstvenik viktorijanskog doba je Charles Darwin sa svojim djelom *Podrijetlo vrsta*. Najveći umjetnički uspjesi postignuti su u arhitekturi

¹ Vladavina kraljice Viktorije 1837-1901, https://hr.wikipedia.org/wiki/Viktorijansko_doba

i slikarstvu koje je obilježeno djelovanjem slikarske skupine preraphaelita. Najveće arhitektonsko dostignuće viktorijanskog doba je Kristalna palača u Londonu.

Najpoznatiji engleski književnik viktorijanskog doba je svakako bio Charles Dickens koji je znao da je u viktorijanskom društvu postojalo mnogo toga za što su čitatelji, ali i većina pisaca, smatrali da treba držati podalje od pogleda jer je bilo ponižavajuće i nije bilo poučno. Usprkos tome, mnoga svoja dijela je posvetio upravo približavanju te ponižavajuće i neugodne svakodnevice čitatelju kroz realne prikaze običnih ljudi i njihovih života. Tako je i u liku g. Podspana, iz djela *Naš zajednički prijatelj*, prikazao prosječnog viktorijanca koji izjavljuje „*Ne želim to znati; ne želim razgovarati o tome; ne želim to priznati.*“² Dickensova kritika industrijskog društva poprima oštar ton, ali je općenito odbijao svako nasilno revolucionarno rješenje te se držao na strani idealista. Upravo mu je njegova reakcija protiv viktorijanske književnosti koja zamagljuje pravo stanje društva oduzela mnogo od njegova ugleda. Naime, bio je svrstavan na razinu vulgarnog, optuživan da mu je stil neuredan i kričav te da su mu radnje nevjerovatne i izvještačene. Viktorijansko doba je tako, općenito i začuđujuće siromašno kazališni djelima, u Dickensu pronašlo svog dramatičara kroz remek-djela poput *Davida Copperfielda*, *Velika očekivanja*, *Priče o dva grada* itd.³

Pri izradi rada korištena je domaća i strana literatura autora koji su se u svojim radovima bavili proučavanjem engleske povijesti tog doba.

² A. Briggs, *Socijalna povijest Engleske*, str.235.

³ Skupina autora, *Historija čovječanstva: kulturni i naučni razvoj*, sv. 5., knj. 2.- Devetnaesto stoljeće, str.148-149

2. BIOGRAFIJA CHARLESA DICKENSA

Charles Dickens (1812-1870) je najistaknutiji i najčitaniji engleski književnik viktorijskog doba, odnosno epohe realizma. Realističko predočavanje samo je jedan o oblika njegova književnog postupaka, pa se Dickens po mnogomu ističe vrlo samosvojnim osobinama između velikih europskih suvremenika uz koje ga često vežu, napose sa Stendhalom, Hugoom i Balzacom u Francuskoj, Gogoljem, Dostojevskim i Tolstojem u Rusiji, a u Engleskoj ponajprije s Georgeom Eliotom i W. M. Thackerayjem.

Dickens je bio pomni promatrač ljudske prirode koju je pretočio u literarni teatar svakodnevnog života. Svoje likove je prikazivao kao svojevrzne nepopravljive čudake i groteskno preuveličavao njihove osobine, a takav teatralan prikaz je ono što ih čini specifičnim.

Slika 1. Charles Dickens

Rođen u obitelji državnog činovnika niskog ranga, nije imao prilike da se školuje u jednoj od elitnih ustanova, koje su gotovo automatski osiguravale buduću karijeru svojim pripadnicima. Dapače, kada mu je bilo dvanaest godina, otac mu je dospio u dužnički zatvor, a on sam se morao zaposliti u radionici u kojoj se proizvodila mast za čišćenje cipela. To je za njega bilo traumatski doživljaj čije odjeke nalazimo u opisu

dječjih sudbina u mnogim njegovim djelima. Nakon rada u odvjetničkoj kancelariji Dickens je sa dvadeset godina, naučivši stenografiju, postao novinski izvjestitelj iz britanskog parlamenta. Usporedo s tim pročitao se po svojim izvrsnim i zabavnim feljtonima o londonskoj svakodnevnici u novinama » Evening Chronicle« i »Monthly Magazine«, od kojih je nastala njegova prva knjiga, *Bozove crtice (Sketches by »Boz«, 1836)*, a kao majstor pripovjedne komike priznat je već zbog svog prvog romana *Pickwickovci (Pickwick Papers)*, koji je najprije izašao u nastavcima, a zatim kao knjiga, 1837. Odlučivši se potpuno posvetiti književnosti, uređivao je, jedan za drugim, nekoliko časopisa (» Bentley's Miscellany«, »Household Words«, »All the Year Round« i dr.) te za njih napisao, osim niza pripovjedaka, feljtona i popularizatorskih prikaza, još i petnaest vrlo opsežnih romana koji su kasnije objavljeni kao knjige, a njihova su pisca učinile slavnom, ali i vrlo omiljenom javnom osobom. Napose zato što se Dickens angažirao u mnogim projektima namijenjenim poboljšanju životnih uvjeta siromašnih i od društva napuštenih slojeva. Oženio se sa 25 godina, pa iako se u tom braku rodilo desetero djece, Dickensonov osjećajni život bio je vezan za dvije sestre njegove supruge, najprije za Mary, koja je vrlo rano umrla, a mnogo godina kasnije za Georginu, koja je porodici vodila kućanstvo. O tome kolika je bila intimnost između njih i glave obitelji ne zna se ništa pouzdano. Dickens je zavolio mladu glumicu Ellen Ternan, a i sam se intenzivno, sa svojim prijateljem piscem Wilkiejem Collinsom, počeo baviti amaterskim predstavama. Međutim, njegov glavni doprinos takvoj djelatnosti bile su njegove turneje po Velikoj Britaniji i SAD-u, na kojim je pred oduševljenom publikom čitao dijelove vlastitih romana. Emocionalni napori takvih nastupa, pa i zahtjevi što su ih nametala ta putovanja, uvelike su krivi za ranu smrt tog iznimnog umjetnika i čovjeka.

U svakom od petnaestak romana Dickensonovih romana ima, naravno, slabosti, ali i vrhunskih jakih ili komičnih mjesta koja bi mogla predstaviti svog autora. Uz Dickensa atmosfere tajni i prijestupa, a ta je strana prisutnija u *Velikim očekivanjima*, postoji i Dickens obiteljske idile i dobrog raspoloženja. Oni su rijetko sasvim razdvojeni, a posljednji je najpotpunije prikazan u nekoliko tzv. božićnih priča, od kojih je najpopularnija *Božićna pjesma (A Christmas Carol, 1843)*.

Romani su mu objavljeni ovim redom:

Posmrtni spisi Pickwickova kluba (The Posthumous Papers of the Pickwick Club/ kraći naslov Pickwick Papers) – 1836/37,

Oliwer Twist – 1837/38,

Nicholas Nickleby -1838/39,

Stari dućan rijetkosti (The Old Curiosity Shop) – 1840/41,

Barnaby Rudge – 1841,

Martin Chuzzlewit – 1843/44,

Dombey i sin (Dombey and Son) - 1848,

David Copperfield – 1849/50,

Sumorna kuća (Bleak House) - 1852/53,

Teška vremena (Hard Times) – 1854,

Mala Dorrit (Little Dorrit) – 1855/57,

Pripovijest o dva grada (A Tale of Two Cities) – 1859,

Velika očekivanja (Great Expectations) – 1860/61,

Naš zajednički prijatelj (Our Mutual Friend) – 1864/65,

te nedovršeni roman *Tajna Edvina Drooda (The Mystery of Edwin Drood)*.

Na hrvatskom je od toga objavljeno desetak romana, uz nekoliko kraćih pripovijesti i crtica, neke od njih u malobrojnim zbornicima iz strane beletristike na hrvatskom. Već u feljtonima hrvatskih novina u 19. stoljeću objavljen je pokojni prilog preveden iz Dickensa, a nakladnik »Kugli« objavio je nakon Prvog svjetskog rata četiri vrlo sažete i djeci prilagođene obrade četiriju Dickensovih romana s ilustracijama iz izvornih izdanja.⁴

⁴ Korišteno više izvora navedenih u literaturi

3. ANALIZA ROMANA

Velika očekivanja jedan je od najčitanijih romana Charlesa Dickensa, te po svojoj strukturi predstavlja primjer *obrazovnog romana*, u kojem Dickens koristi priliku da velikom dozom društvene kritike prikaže siromaštvo i druge aspekte društva u Engleskoj njegovog vremena. Sama radnja romana je komplicirana i s naglim preokretima, puna iznenađenja i kompleksnosti. Riječ je o romanu odrastanja i sazrijevanja, te je to sentimentalna drama iskušenja i bola. To je životna priča dječaka rođenog u provinciji, u skromnim prilikama, koji doživljava karijeru u velikom gradu, što mu donosi i zadovoljstva i razočaranja.

Dominantno pripovjedno obilježje romana je realizam⁵: junakove životne okolnosti u skladu su sa socijalnom sredinom, a promjene u njegovoj sudbini odgovaraju nekom uzročno–posljedičnom slijedu. Vjerodostojan prikaz materijalnih činjenica i psiholoških procesa također je dio tog postupka.

Viktorijansko društvo, slojevito po imetku i naobrazbi pojedinaca koji ga čine, u *Velikim očekivanjima* prikazano je s dva važna naglaska. Jedan je snobizam, gubljenje osjećaja za druge ljude, isticanje vlastitih prednosti a da se čovjek koji ih uživa i ne pita s kojim pravom to čini i iz kakvih izvora potječe njegov položaj u odnosu prema okolini. *Velika očekivanja* nameću se lako, ali i varljivo. Za svijest i odgovornost, ona u trenutku ili procesu osviještenja čine problem na koji Pip, ležernošću odgovara odricanjem od stečenih mogućnosti, a ujedno lako podnosi materijalni gubitak. S druge strane, njegova zanesenost Estellom dovodi ga do spoznaje da je manipuliran, dok je Estella u fatalnoj zabludi, te od hladne ljepotice ostaje nesretna žena koja se pasivno prepušta okolnostima. Ta crta fabule nije prava ljubavna priča. To dvoje živi u društvu što ga obilježava druga značajka viktorijanskog kapitalizma: savršena odvojenost javnog od privatnog života. Jaggersova korektnost otkriva se kao nehumana. Zbog nje Pip ostaje u zabludi kroz niz godina svog ugodnog dohotka i svoje slobode – prazne i nesvrhovite. Ona se pokazuje u podilaženju i laskanju kojima je novostvoreni mladi gospodin izvrnut i u tajni obilja što mu ga je tako jednoznačnom i pretjeranom odanošću poklonio čovjek koji pripada zločinačkom dnu društva.

Utjelovljenje rascjepa između živih ljudskih veza i formalnog sveobuhvatnog sustava društvenih odnosa je Wemmick – Pipov dobar i pouzdan prijatelj koji razliku između stege javnog, službenog života u središtu poslovnog Londona i osobnog, obiteljskog opuštanja i brizi označava prelaskom preko mostića i dizanjem zastave u udaljenoj četvrti na rubu grada. Wemmick, čija su usta bezbroj puta uspoređena s poštanskom škrabicom, sve će svoje savjete davati izvan dosega kancelarije u kojoj lojalno služi jednostrano formaliziranom, a zakonski ispravnom Jagersu.

⁵ Termin potječe od latinske riječi *res*-stvar, *realis*-stvaran; u znanosti o književnosti javlja se u više značenja

Situacija koju priča predočuje ozbiljna je, ali je izvedena nizom epizodnih pojedinosti koje su same po sebi komične. Komika nije samo u događanju i ponašanju pojedinog lika, nego i u gestama i ponašanju, u pretjeranoj mimici i grimasama što prate karakteristične fraze u govoru i najmanjeg lika ako mu osobine nisu istaknute upravo šutnjom.

Velika očekivanja puna su originalno zamišljenih likova koji pokreću radnju s njezina ruba. Tu je grandiozna pojava odvjetnika Jaggersa, koji je strah i trepet uličnih lopova u doba kada je smrtna kazna svakodnevna pojava u sudskoj praksi Engleske 19. stoljeća.

Gospođica Havisham, po svom mjestu u fabuli gotovo je najvažniji lik i primjer groteske: izaziva užas, pa i takva izaziva samilost, a ujedno vezanost te žene uz jedan trenutak razočaranja i osjećaja iznevjerenosti, izaziva gađenje, ali i smijeh zbog njezinog nezgrapnog i promašenog ponašanja.

Dobrota je pak utjelovljena u ograničenom i smiješnom Joeu Gargeryu, fizički čvrstom i beskrajno pouzdanom, bez obzira na godine, bliskom prijatelju. Joe je nevjerojatan, ali to su i druge slikovitije ljudske pojave u toj knjizi.

Zanimljivo je spomenuti, u kontrastu s Joeom, drugi jedan plemeniti lik – razumnu i samozatajnu Biddy koja je moralni kritičar Pipovu iznevjeravanju njegovih skromnih, ali istinskih prijatelja.

Od prethodno navedenih likova, ništa manje nije bitan lik Magwitcha. To je primitivan i neuredan čovjek, neotesanih i grubih manira, čiji su motivi poprilično sebični, koji je usprkos pripadnosti nižem socijalnom sloju sam naučio čitati i pisati, koji se obogatio teškim radom i stečeno bogatstvo na kraju ustupio Pipu. Njegova velikodušnost je velika, ali nije tako čista i nije samo za Pipovu dobrobit. Vođen je željom da od Pipa stvori divnog džentlmena kako bi društvu pokazao koliko su pogriješili ne pružajući mu priliku za napretkom.

Dakako tu su i likovi ujaka Pumblechooka - koji predstavlja rastuću srednju klasu,

Dolge Orlick – Joeov naučnik koji je mrzio Pipa,

Bentley Drummle – kao pripadnik razbijene i propadajuće više klase,

Compeyson - krivotvoritelj i zaručnik gospođice Havisham,

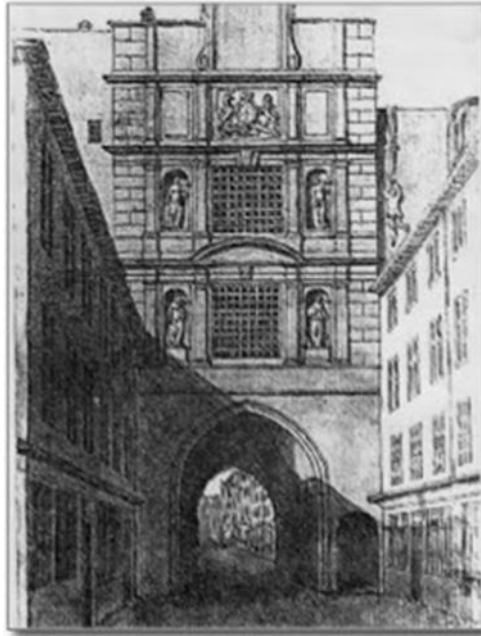
Arthur Havisham – mlađi, buntovni polubrat gospođice Havisham, ortak Compeysonu,

Herbert Pockett – Pipov najbolji prijatelj,

Matthew Pocket – bratić gospođice Havisham, Pipov učitelj, Herbertov otac,

te mnogi drugi likovi koje će biti navedeni u analizi likova, ali i vizualizirani u kostimografskim skicama.

Radnja samog romana se događa u kontrastnim sredinama: to su skromna kovačnica i zapušten, oronuo dvorac, močvarna ravnica uz nasip prema rijeci i velegradske ulice nepreglednih uglova, ali za uhođenje prikladnih građevina, te golema rijeka koja teče i daje život gradu, ali na kojoj brodovima nema ni bijega ni uzmaka. Kratki pjesnički dojmovi o tim prostorima dostatni su da čitatelju stvore slike o mjestu zbivanja.

Slika 2. Zatvor Newgate

Sve, međutim vodi u atmosferu metaforičkog ili doslovnog zatvora. U *Velikim očekivanjima* nismo samo svjedoci lova na odbjegle robijaše i, kasnije, pokušaja da se izmakne policiji i uhićenju, nego vidimo i kako iskreni junak pada u stupicu osvetoljubiva ubojice i kako je gubitak slobode pokretač fabule na mnogim mjestima u romanu. Tu se pojavljuje i autorov autentičan doživljaj znamenitog zatvora Newgate, odakle put može voditi na ulicu, ali često vodi na vješala. Tradicija zatvora i zločina, ne samo u romanima već i u engleskoj drami, dala je pečat Dickensovim romanima, te bi se, idući od djela do djela, mogla napraviti cijela tipologija zatvora.

Može se pronaći mnoštvo interpretacija što ovo djelo zapravo predstavlja i kojim se temama bavi. Međutim, tri najčešće interpretacije ovog dijela uključuju analizu djela s moralnog, psihološkog i socijalnog aspekta.

S moralnog aspekta, djelo se bavi temom koja uključuje borbu između dobra i zla, iskupljenja nakon počinjenog grijeha, mogućnost bogatstva da djeluje istovremeno u svrhu dobra i u svrhu zla. Psihološki aspekt ovog dijela se svodi na osjećanje napuštenosti, krivnju, sram, čežnju i emocionalnu manipulaciju. Što se tiče socijalnog aspekta naglasak je stavljen na klasne strukture i društvena pravila koja su vladala u

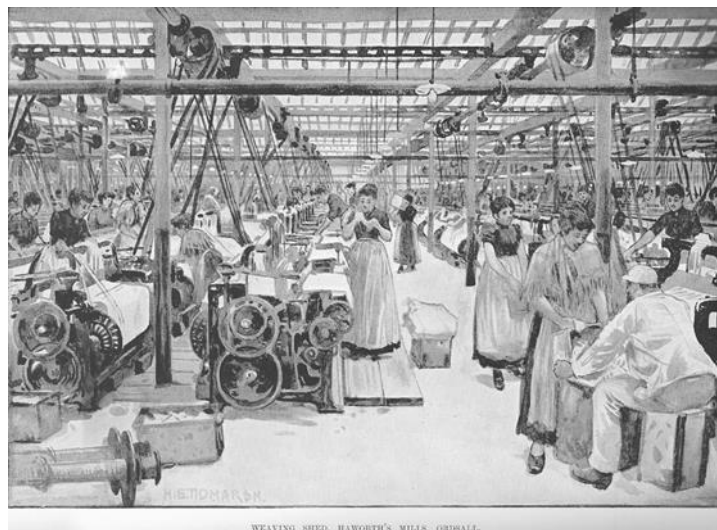
tome periodu, probleme obrazovnog i pravnog sustava, snobizma i iskorištavanju djece.

Obzirom da je radnja romana smještena u viktorijansko doba potrebno je posvetiti se analizi i pregledu kulture življenja i odijevanja u Engleskoj u 19. stoljeću za cjelovitu vizualnu predodžbu. Tekst je popraćen povijesnim fotografijama i stvarnim odjevnim artefaktima kao vizualnim izvorima. Nakon detaljne analize, uz osnovno znanje i baratanjem vezanim pojmovima moguće je pristupiti izradi kostimografskih rješenja.

4. KULTURA ŽIVLJENJA U VIKTORIJANSKO DOBA

4.1. Viktorijansko društvo

Da bismo razumjeli strukturu i obilježja viktorijanskog društva, nužno je najprije nešto reći o engleskom gospodarstvu i ekonomiji toga doba. Zahvaljujući iskorištavanju brojnih tehnoloških inovacija, prvenstveno parnog stroja, krajem 18. i početkom 19. stoljeća dolazi do snažnog razvoja engleskog prometa i gospodarstva. Te velike promjene koje se događaju na tehnološkom, prometnom i gospodarskom planu, a koje će imati znatan utjecaj na britansko društvo viktorijanskog doba, zajednički nazivamo industrijskom revolucijom. Ključni čimbenici koji utječu na razvoj i napredak engleskog gospodarstva su, uz već navedenu primjenu tehnoloških inovacija, i iskorištavanje lako dostupnog kapitala, brojna radna snaga, energetska bogatstva u obliku obilnih i lako dostupnih zaliha ugljena koje služe kao gorivo za strojeve te mogućnost plasiranja proizvoda na velikom tržištu kojeg čine sve brojnije domaće, kolonijalno i strano stanovništvo. Ti čimbenici utječu na procvat proizvodnje u svim sektorima britanske industrije, proizvodnja raste iz dana u dan, a sve više raste i broj proizvoda dostupnih srednjoj klasi. Zahvaljujući automatizaciji proizvodnje, proizvodi kao čokolade i juhe postaju jeftiniji te na taj način postaju roba široke potrošnje dostupna širim slojevima stanovništva.⁶ Kada govorimo o industrijskom sektoru, treba istaknuti kako je dugo vremena temeljna industrijska grana bila tekstilna industrija, a zatim metalna industrija te rudarstvo, klasične industrije 19. stoljeća.

Slika 3. Tvornica za obradu pamuka

⁶ J. Black, Povijest britanskih otoka, str. 215-216. i 219.

U drugoj polovini 19. stoljeća sve je jača proizvodnja svrsishodnih dobara, a krajem stoljeća i industrija visoke tehnologije je temeljena na novim sirovinama i energijama (nafta i električna struja) koja ne bilježi nekakav veći uspjeh.⁷

Engleska ekonomija zahvaljujući industrijskoj revoluciji ubrzano napreduje o čemu svjedoče podaci iz različitih industrijskih sektora. Naime, Velika Britanija je daleko ispred ostalih europskih zemalja u proizvodnji ugljena, lignita, sirovog željeza i čelika te po potrošnji neobrađenog pamuka.⁸

Usporedno s gospodarskim i ekonomskim, odvijaju se i društvene promjene kao njihova posljedica. Jedna od posljedica snažnog gospodarskog i ekonomskog razvoja je i prenapučenost koja postaje sve ozbiljnijim problemom. Britansko se stanovništvo u razdoblju između 1750. i 1881. godine učeterostručilo te ono 1881. godine broji gotovo 30 milijuna ljudi. Intenzivna urbanizacija, kao jedna od najznačajnijih društvenih pojava viktorijanske Engleske, rezultira sve većom koncentracijom stanovništva u velikim gradovima te znatnim opadanjem broja seoskog stanovništva. Tendencija porasta stanovništva nastavila se i u drugoj polovici 19. stoljeća. Tako popis stanovništva iz 1851. godine pokazuje kako je, po prvi put u engleskoj povijesti, urbano stanovništvo brojčano nadmašilo ruralno.⁹ Fenomen intenzivne urbanizacije negativno se odražava na poljoprivredu čije je propadanje neizbježno.

Govoreći o samoj strukturi viktorijanskog društva, odmah na početku treba istaknuti kako njome tijekom cijelog ovog razdoblja dominiraju bogati društveni slojevi. To su aristokrati- zemljoposjednici i *gentry*, niže plemstvo i veleposjednici koji nisu nositelji plemićkog naslova u Engleskoj i na britanskom otočju, koji se po bogatstvu nalaze na samom vrhu viktorijanske društvene hijerarhije. Njihova se gospodarska moć temeljila na industrijskoj revoluciji, na uspješnoj vezi između zemlje i trgovine kao i suradnji s londonskim trgovcima i financijerima. Naime, podređivali su proizvodnju na svojim imanjima potrebama na tržištu što im je garantiralo profit.¹⁰ Oni su zahvaljujući velikim gospodarskim sredstvima, prostranim posjedima, brojnim nekretninama po gradovima i pravima na iskorištavanje rudnika, uživali znatan politički utjecaj. Zemljoposjednička aristokracija i seosko plemstvo dominiraju u središnjoj i lokalnoj vlasti za koju treba istaknuti da je znatno nerazmjerna njihovom udjelu u cjelokupnom engleskom stanovništvu. Ovi društveni slojevi tek kajem viktorijanskog doba počinju gubiti svoju gospodarsku i političku moć, a tek nakon Prvog svjetskog rata potpuno gube svoj utjecaj koji su imali u engleskom društvu.¹¹

⁷ Skupina autora, Povijest 15, str. 387.

⁸ J. Black, Povijest britanskih otoka, str. 217.

⁹ Isto, str. 217.

¹⁰ Skupina autora, Povijest 15, str. 389-390.

¹¹ A. Briggs, Socijalna povijest Engleske, str. 230.

Spuštajući se po viktorijanskoj društvenoj piramidi dolazimo do sloja koji se popularno naziva „srednjim slojevima“ ili pak „srednjim i imućnijim slojem“. Stanovništvo koje pripada ovome društvu čini samo 2% zaposlenog stanovništva, oko 200 000 zaposlenih. Međutim, i tu postoje razlike, naime, tu ubrajamo londonsku financijsku i trgovačku elitu koja surađuje sa aristokracijom, ali i poduzetničku elitu iz provincije. Poduzetničku elitu iz provincije najčešće čine krupni industrijalci, primjerice vlasnici industrije čelika, koji su također usko povezani s aristokracijom. Naime, njihovi sinovi nerijetko žene aristokratske kćeri te studiraju s plemićima na uglednim engleskim sveučilištima kao što su Oxford i Cambridge. Oni su zahvaljujući čvrstoj obiteljskoj i socijalnoj pozadini imali gotovo zagarantiran uspjeh u budućnosti. „Srednji slojevi“ također uživaju veliki utjecaj na lokalnu vlast, ali i na politički život zemlje općenito. Najbogatiji i najutjecajniji su bili poduzetnici s juga Engleske koji gravitiraju Londonu, a koji su u svojim poduzetničkim aktivnostima vrlo uspješno ujedinjavali financije, trgovinu i zemljoposjedništvo.

Odmah ispod nalazi se školovano građanstvo koje, uz stara zanimanja i pozive poput odvjetništva, medicine i svećenstva, postaje nositeljem novih službeno priznatih djelatnosti kao što su službenici, inženjeri, geometri i arhitekti. Srednjem sloju također pripadaju udovice i usidjelice.¹² Naime, upravo uspon i prevlast srednjeg staleža koji se obogatio na temelju znanstvenih otkrića i njihove primjene, obilježio je razdoblje vladavine kraljice Viktorije u Engleskoj.¹³

Sljedeći sloj viktorijanskog društva je tzv. „niži srednji stalež“ za kojeg se smatra da ga je iznjedrilo viktorijansko društvo. Njemu pripada skupina stanovništva koju se popularno, zajedničkim imenom naziva „bijeli ovratnici“, a u koju se ubrajaju zanimanja poput tehničara, službenika, trgovačkih putnika i njima sličnih. Tradicionalno, ovom društvenom sloju pripada sitno građanstvo kojeg između ostalog čine i trgovci na malo te mali sitni poduzetnici. „Niži srednji stalež“ čini prvenstveno školovano građanstvo, ali i viši slojevi radničke klase.¹⁴

¹² Isto, str. 391.

¹³ A. Maurois, Povijest engleske politike, str. 527.

¹⁴ Skupina autora, Povijest 15, str. 393-394.

4.2. Radništvo

Brojni kroničari toga doba tvrde kako je viktorijansko društvo društvo u kojem su prevladavale suprotnosti. Naime, s jedne strane imamo društvene slojeve koji su vlastitim snagama, a uz pomoć industrijske revolucije, ili putem nasljedstva ostvarili veliki uspjeh te stekli znatnu moć u društvu. S druge strane imamo radništvo, društveni sloj koji na svojim leđima nosi sav teret industrijske revolucije.¹⁵ Usporedo sa sve izraženijom industrijalizacijom i urbanizacijom raste i broj radnika. Položaj radništva tijekom cijelog 19. stoljeća, a posebno u njegovoj prvoj polovini, izuzetno je težak. To se ponajprije odnosi na njihovo izrabljivanje u obliku velikih radnih satnica i izuzetno fizičkih teških poslova te jako niskih plaća koje nisu mogle zadovoljiti njihove osnovne životne potrebe. Naime, radni uvjeti su često bili nepovoljni i opasni, a nerijetko su se događali i smrtni slučajevi na radnim mjestima, prvenstveno u rudarskim nesrećama. Nezadovoljstvo radnika postaje sve veće i izraženije, a radničko pitanje postaje osnovnim društvenim problemom 19. stoljeća. Osnovni zahtjevi radnika su skraćivanje radnog vremena na osam sati, povećanje plaća i zdravstveno osiguranje.¹⁶ Uz sve to radnici nisu imali željena politička i građanska prava što će ih navesti na pokret čiji je cilj bio njihovo stjecanje. Taj prosvjedni pokret radničke klase koji za cilj ima stjecanje političkih i građanskih prava nazivamo čartizam (*People's Charter*). On će obilježiti tridesete i četrdesete godine 19. stoljeća, a time i početak viktorijanskog doba. Čartisti zahtijevaju uvođenje općeg biračkog prava za sve odrasle muškarce, tajno glasovanje te pravednije i poštenije izbore. Služili su se prvenstveno miroljubivim metodama i nenasilnim protestima.

Slika 4. Demonstracije Čartista u Londonu 1848. Godine

¹⁵ A. Briggs, *Socijalna povijest Engleske*, str. 230.

¹⁶ J. Black, *Povijest britanskih otoka*, str.. 236.

Međutim čartistički pokret zamire krajem četrdesetih godina 19. stoljeća prvenstveno zbog nepostizanja željenih promjena, ali i rastućeg blagostanja. Jasno je kako je potpora čartizmu bila najizraženija u vrijeme financijskih kriza.¹⁷ Prava radnika nešto su poboljšana donošenjem *Factory acta* kojeg je britanski parlament odobrio 1833. godine. To je prvi zakon o radu u tvornicama koji se ozbiljnije počinje primjenjivati tek od sredine 19. stoljeća, a u razdoblju od 1850. do 1875. godine. *Factory act* regulira trajanje radnog dana te poboljšava radne uvjete radnika. Njime je ženska radna snaga zaštićena na radu te je povećan njen broj u tekstilnoj industriji, zabranjena je maloljetnička radna snaga te je ograničen rad djece od 9 do 13 godina na maksimalno 9 radnih sati dnevno. Nadalje, propisane su sigurnosne mjere za radnike koji se bave poslovima potencijalno štetnim za zdravlje te su povećane plaće za do 40%. Općenito govoreći, tijekom vladavine kraljice Viktorije doneseni su brojni zakoni koji se tiču socijalnih prava britanskog radništva. Tome je uvelike pridonijelo djelovanje radničkih saveza i osnivanje prvih sindikata. Sindikati se u pregovorima s poslodavcima bore za veća prava radnika i njihovu zaštitu. Već u drugoj polovini 19. stoljeća nastaju i prve političke radničke stranke, socijaldemokratske stranke.¹⁸

4.3. Viktorijanska obitelj

Dominantna figura viktorijanske obitelji bio je otac, a njegov dominantan položaj u braku bio je i zakonski potvrđen. Viktorijanska obitelj je strogo patrijarhalna obitelj, a uloge i obaveze muškarca i žene su strogo određene i odvojene.¹⁹ Jasno je bio izražen i dvostruki moral koji se ogleda u tome što su oženjeni muškarci s dovoljno novaca mogli uzdržavati ljubavnicu i to je bilo društveno prihvatljivo, dok bi nevjerne žene bile strogo društveno osuđivane i u velikoj većini slučajeva prisiljene na razvod braka.

Viktorijanske obitelji obično su bile velike. Statistički podaci toga doba pokazuju kako su one 1851. godine u prosjeku imale 4,7 članova što je podatak gotovo identičan onome iz 17. stoljeća. Taj prosjek znatno raste tijekom idućeg desetljeća vladavine kraljice Viktorije pa je šezdesetih godina 19. stoljeća viktorijanska obitelj imala u prosjeku 6,2 člana, dok je svaka šesta obitelj imala najmanje deset članova.²⁰

Odgaj djece u obitelji je bio usmjeren na razvijanju autoritativne svijesti kako bi naučila poštivati roditelje i starije, stoga je glavna izreka bila da se „*malu djecu se smije vidjeti*,

¹⁷ J. Black, Povijest britanskih otoka, str. 235.

¹⁸ Skupina autora, Povijest 15, str. 405.

¹⁹ A. Briggs, Socijalna povijest Engleske, str. 246.

²⁰ Isto, str. 246.

ali ne i čuti“.²¹ U osnovnim se školama također više pažnje poklanjalo odgoju nego obrazovanju učenika. Naime, učenici su se morali naučiti disciplini kako bi spremno prihvatili svoje mjesto i ulogu u društvu.²²

Povećanju prosječnog broja članova obitelji kao i povećanju prosječnog životnog vijeka pridonosi poboljšani životni standard kao i poboljšani zdravstveni uvjeti uslijed snažnog razvoja britanskog gospodarstva i ekonomije u drugoj polovini 19. stoljeća.²³

4.3.1. Položaj žena u viktorijansko doba

Ograničavajuća priroda radnih mjesta dostupnih ženama te jednako ograničavajuće značajke obiteljskog i društvenog života su zajednički definirali živote velike većine žena. Iako se industrijsko urbano društvo prema ženama odnosilo nešto bolje od ruralnog, žene su se i dalje nailazile u podređenom položaju. Na njih su utjecali socijalni izazovi slični onima koji su djelovali na muškarce, ali su se one suočavale i sa neki dodatnim problemima. Uz iscrpljujuće poslove i teške bolesti, pravni položaj žena je bio daleko lošiji te je ženskim zaslugama i postignućima prepušteno malo prostora, a što je odraz kulture koja je nadzor i ugled davala muškarcima.²⁴

Mnogi društveni i ekonomski pritisci su gurali žene prema braku, ali i prema zaposlenju, bile one udane ili ne. Većini žena brak je nudio oblik sigurnosti, makar nestabilne, ali su bračni izgledi neudanih majki bili veoma niski, uz iznimku udovica s djecom iz prvog braka. Posljedično, mnoge su neudane majke nerijetko postajale prostitutke ili se prema njima tako odnosilo. Prostitucija je tako, zbog nepostojanja djelotvornog sustava socijalne skrbi i niskih plaća, bila sudbina mnogih žena. Neudane žene su iz tih razloga pribjegavale pobačaju koji se tada smatrao opasnim za zdravlje, ali i zločinom. Kontracepcijske metode su općenito bile ograničene i primitivne te su zbog njih trpjele i neudane i udane žene. Također, česta rađanja su bila iscrpljujuća te su mnoge žene umirale tijekom poroda što je dovodilo do toga da su brojnu djecu, ukoliko nisu bila napuštena, odgajale pomajke. Ženske zdjelice su često bile deformirane rahitisom preboljenim tijekom pothranjenog djetinjstva, a o rađanju nisu nigdje mogle ništa naučiti te su, kao posljedica toga, krvarenja tijekom poroda bila loše liječena i često smrtonosna. Ipak, kontrola rađanja se razvijala te se tako između 1881. i 1901. godine prosječan broj djece po braku znatno smanjio.²⁵

²¹ Isto, str.246.

²² Isto, str. 249.

²³ Isto, str. 247

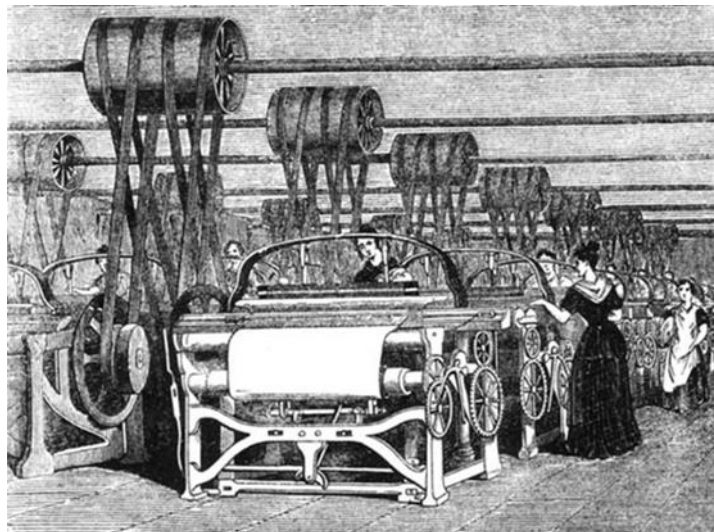
²⁴ J. Black, Povijest britanskih otoka, str. 264-265.

²⁵ Isto, str. 265.

Ženski poslovi su često bili vrlo teški. Uobičajeno radno mjesto i najbrojnija kategorija ženskih poslova su bile sluškinje. Sluškinje su u viktorijanskoj Engleskoj predstavljale vrstu zaposlenja koje nije bilo ništa manje bitno od onih više zapaženih.²⁶ Kućni poslovi su zahtijevali mnogo napora, a njih su većinom obavljale neobrazovane žene kojima ti poslovi nisu nudili mogućnost napretka iako je bilo moguće napredovati u hijerarhiji kućanstva. Plaće su bile veoma niske i uglavnom u naravi pa su se žene koje su željele napustiti službu i udati se susretale s mnogim poteškoćama. Međutim, radni uvjeti su bili općenito bolji i manje opasni od onih u tadašnjim tvornicama gdje se očekivalo obavljanje stalno istog posla tijekom mnogo dugih sati.²⁷

Industrijalizacija je značila da je više, većinom neudanih, žena radilo u tvornicama, a istovremeno je slabila mogućnost zapošljavanja na selu. Žene su uglavnom ulazile u slabo obrazovan i slabo plaćen sektor, tzv. eksploatacijski, gdje nisu imale pristupa novim tehnologijama. Prema tvorničkim radnicama se općenito lošije odnosilo, a što su podržavali i sindikati, koji su bili muške organizacije, i to u suradnji s upravama. Definiranje kvalifikacija, što je utjecalo na plaću, je bilo pod nadzorom muškaraca koji su radili sebi u korist. Tako kvalificirane žene nisu bile priznate. S druge strane, žene koje su radile u lončarstvu su uspijevale čuvati svoj položaj i plaće, unatoč protivljenju muškaraca.²⁸

Potkraj 19. stoljeća žene su imale sve veću funkciju u ulozi „bijelih ovratnika“, no i dalje su posao pretežno nalazile u tekstilnoj industriji.

Slika 5. Tekstilna industrija

²⁶ Skupina autora, Povijest 15, str. 387.

²⁷ J. Black, Povijest britanskih otoka, str. 265. i 266.

²⁸ J.Black, Povijest britanskih otoka, str. 267.

Žene su, između ostalog, obavljale i vrlo teške poslove poput prenošenja ugljena u rudnicima, ili su radile na poljima. Puno više mogućnosti su imale žene iz društvene elite. U Cambridgeu (1869.) i Oxfordu (1878.) je bilo pokrenuto visoko obrazovanje za žene iako im još dugo vremena potom nije bilo dopušteno da diplomiraju.²⁹

Zanimljivo je spomenuti kako je 1857. godine uvedena mogućnost razvoda braka. Prije toga je za razvod bila potrebna ili posebna odluka Parlamenta, što su si mogli priuštiti samo bogati, ili rastava potvrđena kroz crkvene sudove, što nije omogućavalo ponovno stupanje u brak. Ipak, i nakon usvajanja zakona 1857. godine, broj razvoda je u cijelom viktorijanskom razdoblju ostao vrlo mali, obuhvativši samo 0,2% svih brakova, i to iz ekonomskih, socijalnih i vjerskih razloga.³⁰

Tu su se ponajviše isticali ekonomski razlozi s obzirom na to da je razvod ostao preskup, a time i nemoguć za siromašne. Tako se nastavio raniji običaj tzv. samorazvoda, a druga mogućnost je bila kohabitacija³¹ koja većini žena nije nudila ekonomsku sigurnost. Žene su bile u teškom položaju i zato što je razvod braka značio suprugov odlazak te je time na njima ostajao teret uzdržavanja djece. Mnoge je muškarce siromaštvo učinilo nezainteresiranima prema viktorijanskom kultu obitelji i patrijarhalnosti.

Viktorijanska ideja ravnopravnosti se odnosila na poštivanje zasebnih zadaća i razvoja, a sama definicija ženskog položaja nije uključivala i ravnopravnost po današnji mjerilima. Uloga žene se definirala kao uloga u kući i obitelji te se to koristilo kako bi se opravdalo njihovo isključivanje iz drugih područja. Pitanja ravnopravnosti su tada mnogim ženama bila besmislena iz razloga što su njihova ekonomska situacija i stupanj znanja činila njihov položaj izuzetno lošim.

Krajem 19. stoljeća su se između obrazovanim ženama srednjeg staleža proširile ideje feminizma te su tako neki od diskriminirajućih zakona poništeni, a ženski sufražetski pokret dobio na zamahu. Tako su 1870. i 1882. godine, između ostalog, doneseni i zakoni kojima se udanim ženama jamčilo pravo na vlasništvo (Married Women's Property Act) ako je ono bilo stečeno prije ili tokom braka. Politička prava žene su dobile tek nakon prosvjeda koji su organizirale sufražetkinje.³²

²⁹ Isto, str. 266.

³⁰ A. Briggs, Socijalna povijest Engleske, str. 246.

³¹ Bračna zajednica bez vjenčanja; divlji brak

³² J. Black, Povijest britanskih otoka, str.267.

4.3.2. Položaj djece u viktorijansko doba i obrazovanje

Poznato je kako je viktorijansko doba u Engleskoj obilježeno i iskorištavanjem i zapošljavanjem djece bilo u privatnim kućama kao služinčad, u graditeljstvu, tvornicama, rudnicima ili pak dimnjačarstvu s obzirom na to da su bila dovoljno malena da se zavuku u dimnjake.³³ Također je, uslijed povećanja broja stanovništva, došlo do sve većeg broja javnih kuća, a u kojima su zapošljavane djevojčice mlađe čak i od dvanaest godina.³⁴ Naime, još je od sedamnaestog stoljeća bilo uvriježeno mišljenje kako se obitelji ne mogu uzdržavati ukoliko i njihova djeca ne rade. Većina djece je radila u nehumanim uvjetima isprva šesnaest sati na dan, kao i odrasli. Usprkos ranijim kampanjama, 1802. i 1819. godine da se radno vrijeme djece u tvornicama i mlinovima smanji na dvanaest sati, te 1831. godine na deset sati, došlo je tek do preporuke kraljevske komisije, a koju je ustrojila vigovska vlada, 1833. godine, da djeci između devet i jedanaest godina bude dopušten maksimum od dvanaest radnih sati dnevno, dok djeci mlađoj od devet godina više nije bilo dopušteno raditi s obzirom da su prije toga djeca već u dobi od tri godine počinjala raditi. Ipak, ovaj se proglas odnosio samo na tekstilnu industriju, dok se za ostala zanimanja, poput rudarenja, gdje su djeca i dalje radila od pete godine života, graditeljstva, rada u tvornicama i dimnjačarstva, na području cijele Engleske uvela inspekcija.³⁵

Do 1860. godine, tek nešto više od 20% djece između 5 i 15 godina u Londonu je imalo nekakvo školovanje, u dnevnim ili nedjeljnim školama, dok su ostala djeca radila.³⁶ Koraci prema napretku su učinjeni tek u drugoj polovici 19. stoljeća, najprije 1870. godine kada se uz privatne škole uvode i javne, zatim 1880. godine kada osnovno školovanje postaje obavezno te 1891. godine kada ono postaje besplatno.³⁷ U brojni privatnim školama za djecu radničke klase, a koje su postojale i prije 1870. godine, nisu se učila pravila ponašanja nego su za to bile zadužene nedjeljne škole za vjeronauk, svećenici i dobrovoljne organizacije. Tako su krajem stoljeća otvarane nove osnovne škole, tzv. internati, u kojima su se učenici ponajviše učili disciplini i pravilima lijepog ponašanja, a činilo se sve kako bi tzv. kultura ulice bila pod što većim nadzorom. Njihov je cilj bio da učenici koji izlaze iz njih poznaju kodeks ponašanja kojeg se jedan džentlmen mora pridržavati te je time njihova zadaća bila ponajprije društvena, a ne obrazovna. Srednje i visoko obrazovanje je ostalo izrazom raslojenog društva te je reorganizirano novim Zakonom o obrazovanju tek 1902. godine kojim su ukinuta

³³ D. Cody, Child Labour, <http://www.victorianweb.org/history/hist8.html>

³⁴ J. Black, Povijest britanskih otoka, str.219

³⁵ Child Labour, <http://www.victorianweb.org/history/hist8.html>

³⁶ Isto

³⁷ Skupina autora, Velika ilustrirana povijest svijeta, sv.15, str. 68-84

školska vijeća, a obrazovanje je povjereno lokalnoj vlasti. Naime, niže srednje škole su do tada prihvaćale samo ograničen broj dječaka na temelju rezultata pokazanih na ispitima i zahvaljujući kojima su imali zajamčene stipendije, dok su ostali morali plaćati školarinu.³⁸

4.4. Zdravstvo i životni uvjeti

Brzorastući gradovi ovog razdoblja su postajali prenapučeni i zagađeni što je stvorilo pogodno tlo za širenje raznih bolesti. Velika većina kućanstva nije imala ni nužnike. Stopa smrtnosti je, iako i dalje visoka, smanjena je djelomično zahvaljujući cijepljenju što je dovelo do pada broja slučajeva boginja. Osobito je bila velika smrtnost dojenčadi, i u gradovima i na selima. Prvi put se 1831. godine javlja i kolera, bolest najčešće prenošena vodom zagađenom izmetom, koja je do 1866. odnijela oko 140 000 života. Nije začuđujuće da je bolest najviše pogađala siromahe koji su većinom živjeli u napućenim i nehygijenskim urbanim četvrtima, ali su prijetile i bogatima. Trbušni tifus, dizenterija, dijareja, difterija, hripavac, šarlah i ospice su predstavljali ozbiljne probleme, a nerijetko su bili smrtonosni.³⁹

Zakon o zdravlju u gradovima, usvojen 1848., je bio korak prema poboljšanju. Njime je ustrojena Glavna zdravstvena uprava te administrativna struktura za poboljšanje sanitarnih uvjeta, posebice dopreme vode, a omogućio je i stvaranje lokalnih zdravstvenih uprava. Ipak, od 1875. godine nadalje je zabilježen stalni pad smrtnosti, a prosječno trajanje života je poraslo.⁴⁰ Još je tridesetih i četrdesetih godina devetnaestog stoljeća došlo do pitanja „kontrola smrtnosti“ te se tako javlja ideja o zdravstvenoj skrbi ili boljem zdravstvenom osiguranju, a čemu su pridonijeli i zakoni o javnom zdravlju 1848. i 1869. godine. Ta je ideja proizašla iz velikih razlika u smrtnosti između različitih društvenih grupa te se postavilo pitanje da li se takav jaz ikako mogao smanjiti. Tome je dopuna bila i „kontrola rađanja“ koja je ovisila o privatnim odlukama unutar kućanstva, a ne o mjerama koje su donosili parlament ili lokalne vlasti, te su upravo liječnici bili ti koji su, uočivši povezanost između mortaliteta i nataliteta, koji je bio neujednačen, a zabrinuti za opće zdravlje, osudili nehumane uvjete u kojima su živjeli siromašni ljudi.⁴¹

Upravo je siromašnima u ovom razdoblju bilo najgore. Dijelili su se na tri glavne skupine: stare i nemoćne, siročad i nezakonitu djecu, te neudane trudnice. Velika većina se nalazila u bijednim općinskim ubožnicama koje nisu nimalo bile blagonaklone svojim štíćenicima. Zabranjeno je bilo pružanje pomoći tjelesno zdravim izvan

³⁸ A. Briggs, *Socijalna povijest Engleske*, str.249.

³⁹ J. Black, *Povijest britanskih otoka*, str. 239.

⁴⁰ A. Briggs, *Socijalna povijest Engleske*, str. 247.

⁴¹ Isto, str. 248-249.

ubožnica, a sa ciljem da nitko, osim najbjeđnijih, ne padne na teret zajednice. Troškovi ubožnica bili su pod strogom kontrolom, a korisnici ubožnica stigmatizirani. Ipak se u javnosti osjećalo i protivljenje ovim ustanovama pa je tako nerijetko dolazilo do incidenata kada su mnoge uništavane.⁴² Istaknute socijalne razlike su se očitovale i u radu umobolnica. Naime, osnivane su umobolnice za bogate koje su nudile ugodno okruženje, obilje hrane i omogućene posjete, dok je za one siromašnije situacija bila puno teža usprkos Zakonu o umobolnicama iz 1845. koji je donio određene promjene.⁴³

Već je spomenuto kako su socijalni stavovi i konvencije teže opterećivali žene od muškaraca pa su tako žene smatrane odgovornima i za širenje spolnih bolesti. Spornim zakonom o zaraznim bolestima iz 1864., 1866. te 1869. godine je bilo određeno da se žene za koje se sumnjalo da su prostitutke, ali i muškarci za koje se sumnjalo da su možda širili bolest, podvrgnu liječničkim pregledima i pritvaraju. Nakon duge kampanje Nacionalne ženske udruge za ukidanje Zakona o zaraznim bolestima, ti su zakoni napokon povučeni 1886. godine. Bitno je spomenuti i humanitarni rad i pomoć koji je mogao ublažiti probleme, ali je sa sobom često donosio uslužnost i počinjenost onih koji su tu pomoć primali.⁴⁴

4.5. Znanost i religija

Tijekom devetnaestog stoljeća znanost i religija su u Engleskoj, ali i u ostatku svijeta, prošli kroz dramatične promjene. Početkom stoljeća pa sve do 1860-ih ove dvije „discipline“ postoje u međusobnoj ravnoteži. Međutim, s novim geološki, biološkim i ostalim otkrićima koja su predstavljala prijetnju doslovnom shvaćanju biblijskog Postanka, dolazi do remećenja te harmonije. Ipak, do 1840-ih mnogi pronalaze nove načine za interpretaciju Postanka u svjetlu novih otkrića iz geologije ili astronomije, a da pri tome ne remete svoja dotadašnja vjerovanja. Samo je manjina radikala iz srednje klase i ekstremnih evangelika naglašavala opasnost koju je znanost predstavljala za vjeru. U tom svjetlu treba promatrati i reakciju na djelo Charlesa Darwina, Podrijetlo vrsta, iz 1859. u kojem Darwin iznosi svoju teoriju evolucije. Dok su jedni naglašavali skandaloznost i heretičnost toga djela, drugi su uspijevali i to prilagoditi u svoje religijske svjetonazore. Tako se sredinom stoljeća javljaju i oni koji su se protivili bavljenju klera znanošću te naglašavali kako se njome trebaju baviti specijalizirani stručnjaci dok se kler treba držati svojeg područja, teologije. Ovakva retorika je dovela do toga da su do 1880-ih znanost i religija postale potpuno odvojene te dolazi do krize vjere unutar cijelog društva potaknute razvojem znanosti.⁴⁵

⁴² J. Black, Povijest britanskih otoka, str. 236- 237.

⁴³ Isto, str. 237.

⁴⁴ Isto, str. 238.

⁴⁵ Victorian Science and Religion, <http://www.victorianweb.org/science/science&religion.html>

4.6. Sport i slobodno vrijeme

Viktorijansko doba je vrijeme intenzivnog razvoja i popularizacije sporta. Razvija se niz relativno novih sportova koji postaju sve zastupljeniji među aristokracijom, ali i širokim slojevima stanovništva čemu pridonosi prosječno povećanje plaća u drugoj polovini 19. stoljeća. Sport sve više i više postaje dostupan običnom čovjeku pa tako govorio o početcima masovnog bavljenja sportom. Viktorijansko doba iznjedrilo je brojne sportove u njihovom modernom obliku, odnosno u obliku kakvim ih danas poznajemo. Primjerice sportovi poput nogometa, tenisa i golfa, bili su poznati i prije, ali su u tom razdoblju organizirani i dobivaju pravila koja su se održala do današnjih dana. Već spomenuti zakoni o radu reguliraju i skraćuju radno vrijeme radnika te im omogućuju više slobodnog vremena. Stoga oni to svoje slobodno vrijeme nerijetko popunjavaju sportskim aktivnostima. Sport postaje sve popularniji čemu svjedoči i podatak da sve više ljudi zamjenjuje svakodnevno pijančevanje u lokalnim krčmama sportskim igralištima. Posebno popularan postaje nogomet koji sve više potiskuje do tada popularan kriket.⁴⁶ Godine 1848. napisana su prva nogometna pravila na Sveučilištu Cambridge. U drugoj polovini 19. stoljeća diljem Engleske osnivaju se nogometni klubovi, a upravo se i na engleskom tlu utemeljuju i prva nogometna natjecanja. Godine 1863. osnovan je engleski Nogometni savez, prvi nacionalni nogometni savez na svijetu, a 1888. godine uspostavlja se i engleska nogometna liga. Najstarije, i danas aktualno, nogometno natjecanje, engleski FA kup, potječe upravo iz viktorijanskog doba. Utemeljeno je 1871. godine, a već je iduće godine je i održano. Potkraj 19. stoljeća donose se i usavršavaju nogometna pravila kakve i mi danas prepoznajemo te su na taj način postavljeni temelji modernog nogometa.

S time u vezi treba spomenuti i da su 1885. godine legalizirani plaćeni igrači čime su postavljeni temelji profesionalizmu u nogometu.⁴⁷ Vrlo popularni sportovi među srednjom klasom postaju golf i tenis.⁴⁸ U Engleskoj je još 1854. godine osnovan danas najstariji aktivni golfski klub na svijetu koji je odredio pravila igre koja su i danas aktualna. U Birminghamu se između 1859. i 1865. godine razvija moderni tenis čija su pravila sistematizirana 1874. godine. S time u vezi treba spomenuti kako je 1877. godine održan prvi turnir u Wimbledonu koji danas slovi za najprestižniji teniski turnir na svijetu.⁴⁹ Treba istaknuti kako je britanski tjednik Daily News već do 1895. godine izvještavao o raznim sportskim događanjima kao što su konjske utrke, jedrenje, veslanje, nogomet, hokej, pecanje, bilijar, atletika, biciklizam i šah. Oni potiskuju tradicionalne sportove i oblike razonode poput borbi pijetlova i plesanja narodnih plesova. Zanimljivo je spomenuti i klasne razlike koje je sport odražavao, naime, dok su

⁴⁶ J. Black, Povijest britanskih otoka, str. 246.

⁴⁷ C. Gifford, Nogomet- osnove prekrasne igre, str. 8- 9.

⁴⁸ J. Black, Povijest britanskih otoka, str. 246.

⁴⁹Z. Jajčević, Povijest sporta i tjelovježbe, str. 175.

se bogataši rijetko bavili nogometom, tako su radnici rijetko igrali golf. Tako je radnička klasa imala ključnu ulogu u razvoju modernog nogometa.

Da je viktorijansko doba poklanjalo posebnu pažnju slobodnom vremenu pokazuje i Zakon o prostorima za provođenje slobodnog vremena iz 1859. godine i Zakon o javnom zdravstvu iz 1875. godine koji predviđaju izgradnju zajedničkih radničkih knjižnica i umjetničkih galerija, kao i uređenje parkova i drugih javnih površina budući da su svjež zrak i kretanje presudni za čovjekovo zdravlje.⁵⁰

4.7. Viktorijanski tisak i književnost

Tisak je u viktorijansko doba doživio mnoge promjene koje su bile znakovite za modernizaciju zemlje. Ponajprije je važno istaknuti kako su, zahvaljujući razvoju željeznice, londonske novine dobile priliku povećati svoju dominaciju na engleskoj medijskoj sceni s obzirom na to da su samo nekoliko sati nakon objavljivanja dolazile do provincijskih čitatelja. Tako se viktorijanski London nalazio u središtu života cijelog Britanskog Carstva opskrbljujući njegove stanovnike aktualnim vijestima te je time stvarao imidž i jezik Carstva, ali i određivao njegove stavove. Uz političku, tisak je imao i središnju ekonomsku, društvenu i kulturnu ulogu pa se u njemu moglo naći sve, od izvještaja o poslovanju raznih tvrtki do kazališne kritike. Od osamdesetih godina 19. stoljeća čitateljstvo je dobilo priliku čitati i tzv. žuti tisak.

Viktorijanski tisak je doživio snažan razvoj zahvaljujući i ukidanju tzv. poreza na znanje sredinom 19. stoljeća. Bili su to porez na oglašavanje 1853., porez na novine 1855. i porez na papir 1861. godine. Ukidanje ovih poreza je omogućilo jeftiniji tisak, ali i iskorištavanje nove tehnologije temeljene na novim tiskarskim strojevima. Iako je nova tehnologija bila skupa, masovno čitateljstvo je, kao rezultat nižih cijena uvedenih nakon ukidanja navedenih poreza, opravdavalo troškove. Nadalje, povećao se i broj jutarnjih te večernjih dnevnika pa je tako u Londonu zabilježen rast jutarnjih novina sa osam 1865. na dvadeset i jedan 1900. godine, a večernjih sa sedam na jedanaest. Rast broja novina je zabilježen i u okolici.⁵¹

U ovom razdoblju dolazi do velikog širenja navike čitanja, a u Engleskoj se javlja skupina pisaca koji su prozvani „ekscentričnima“, a koji romantičarsko viđenje stvari ublažuju humorom. Od sada se osobna iskustva, umjesto da dobiju okvir lirske poezije, iznose dijelom kritičkim, a dijelom u sentimentalnim djelima odnosno djelima koji pripadaju žanru eseja ili ispovijesti.⁵² Jedan od najpoznatijih eseja toga vremena je

⁵⁰ J. Black, Povijest britanskih otoka, str. 246-247.

⁵¹ J. Black, Povijest britanskih otoka, str. 244-245.

⁵² Skupina autora, Historija čovječanstva: kultura i naučni razvoj, sv.5., knj. 2.-Devetnaesto stoljeće, str.142.

O slobodi Johna Stuarta Milla u kojem Mill napada nastali društveni konformizam i tvrdi kako „svaki čovjek mora imati pravo da slobodno razvije svoju individualnost“ te naglasak stavlja na brigu o kvaliteti društva.⁵³ Mnogi su esejisti, ali i pjesnici poput Arthtura Huga Clougha, napadali licemjerje viktorijanskog društva te kritizirali nemoralno ponašanje i „mutne prakse“. Dok se književniku Charlesu Dickensu prigovaralo zbog „izljeva osjećaja“, još jednom viktorijanskom romanopiscu, Williamu Makepeaceu Thackerayju, se prigovaralo zbog nedostatka osjećaja te sarkastične suzdržljivosti koja je davala „neku ledenu notu“ njegovim djelima. Thackerayjev stil se odlikuje nekom vrstom klasične psihološke analize, ali i dvojnošću. S jedne strane Thackeray je nastojao prkositi društvu svoga vremena i strgnuti mu lažnu masku kao npr. u djelima *Knjiga o snobovima* i *Sajam taštine*, no, s druge strane se prilagođava pravilima građanskog iskazivanja poštovanja i konvencionalnih vrijednosti.⁵⁴ Vrijedi spomenuti i Anthonijja Trollopa čija su djela bila začinjena humorom, ali i oslobođena sentimentalnih i melodramatskih elemenata koji su u velikoj mjeri obilježila djela drugih viktorijanskih romanopisaca, naročito Dickensa. Najpoznatiji Trollopovi romani su oni iz ciklusa *Barsetshireska kronika* u kojima vjerno i objektivno prikazuje običaje i razgovore različitih društvenih sredina, ponajprije svećeničkih krugova u provinciji, političkih krugova i imućnih slojeva.⁵⁵

O emancipaciji žena svjedoči veliki broj spisateljica. Usporedo s George Elliot (pravog imena Mary Ann Evans) te Elizabeth C. Gaskell djelovale su i tri sestre Bronte čija se djela smatraju romanima od velike vrijednosti. Tu se ističu Jane Eyre Charlotte Bronte, Orkanski visovi Emily Bronte te Agnes Grey Anne Bronte. Osim toga one su pod pseudonimima Currer, Ellis i Action Bell pisale i pjesme koje izražavaju „mistični i nepokolebljivisticizam“. Sve su te pjesme objavile u zajedničkoj zbirci pjesama 1846. godine.⁵⁶ Vrijedi istaknuti još i pjesnike Matthewa Arnolda, Alfreda Tennysona te Elizabeth Barrett Browning kroz čiju se poeziju provlače teme duhovne nelagode te socijalna i politička pitanja. Pjesnici viktorijanskog doba su gotovo u cjelini nastavili iskorištavati baštinu romantizma što je naročito očigledno u preraphaelitskom pokretu i kojem će više riječi biti kasnije, a koji se očitovao i u poeziji, ponajviše u djelima pjesnika i slikara Dantea Gabriela Rossettija.⁵⁷

⁵³ A. Briggs, Socijalna povijest Engleske, str.234.

⁵⁴ Skupina autora, Historija čovječanstva: kultura i naučni razvoj, sv.5., knj.2.-Devetnaesto stoljeće, str.151.

⁵⁵ Isto, str.152.

⁵⁶ Skupina autora, Historija čovječanstva: kultura i naučni razvoj, sv. 5., knj. 2.- Devetnaesto stoljeće, str. 152

⁵⁷ Isto, str. 154-155.

Englesku književnost viktorijanskog doba je velikim djelom obilježio je i humor. U izobilju ga se može pronaći kod romanopisaca poput Dickensa, Thackeraya, Trollopa pa i Elliotove, ali i kod pjesnika poput Thomasa Hooda koji je napisao veliki broj satiričnih pjesama. Humor se nalazi i u klasičnoj priči za djecu *Alice u zemlji čudesa* Lewisa Carrolla kao i kod Edwarda Leara, začetnika engleske tzv. nonses-lirike, čija je *Knjiga budalaština* postigla veliki uspjeh.⁵⁸

Već u drugoj polovici 19. stoljeća, a posebice krajem stoljeća, javljaju se nove teme u engleskoj književnosti. Javlja se tzv. estetička škola koja je poticala ljude da se ne odriču ni najmanjeg djela svojeg iskustva te da se ne daju zatvoriti ni u kakav sustav koji bi ih mogao sputavati i spriječiti u traganju za novim iskustvima. Ova je škola bila pod utjecajem francuskih dekadencata, a njezin vođa je neosporno bio Oscar Wilde sa svojim romanom *Slika Doriana Graya* i dramom *Salome* te esejima o estetici *Intencije*. Ipak, najvažniji dio njegovog stvaralaštva predstavljaju njegove kazališne komedije poput *Važno je zvati se Ernest*. Nakon izbijanja skandala oko procesa na kojem je Wilde osuđen na dvije godine zatvora zbog „narušavanja ćudoređa“, homoseksualnosti, dolazi i do kraja popularnosti estetičke škole.⁵⁹ Krajem stoljeća se u kazališnoj umjetnosti javlja i George Bernard Shaw čije je vjerovanje u napredak čovječanstva, postignut moralnim uvjerenjima i slobodnim izborom, pronašlo najbolji izraz u drami *Čovjek i nadčovjek* 1901. godine.⁶⁰ U kasnom viktorijanskom dobu ističu se još i Joseph Conrad (*Srce tame*), Rudyard Kipling (*Knjiga o džungli*), Robert Louis Stevenson (*Neobični slučaj Dr. Jekylla i Mr. Hyde*), Herbert G. Wells (*Vremenski stroj*) i mnogi drugi.

⁵⁸ Isto, str. 158-159.

⁵⁹ Isto, str. 191.

⁶⁰ H. W. Janson i A. F. Janson, *Povijest umjetnosti*, str. 766.

4.8. Umjetnost u viktorijansko doba

4.8.1. Slikarstvo

Početak viktorijanskog doba, odnosno četrdesetih godina 19. stoljeća, u Engleskoj se u slikarstvu javlja realizam zaokupljen „heroizmom modernog života“. Realizam se očitovao u vjernim prikazima svakodnevnog života te aktualne problematike tog vremena. Tako je najpoznatiji primjer engleskog realizma slika „Posljednje od Engleske“ Forda Madoxa Browna nastala 1855. godine.

Slika 6. F.M.Brown „The Last of England“, c. 1852-55

Slika prikazuje skupinu imigranata kako se otiskuje na dugo prekomorsko putovanje te je time Brown obradio važnu temu toga razdoblja istovremeno dramtizirajući uvjete koji su emigrante tjerali da napuštaju Englesku. Brown je stilski težio krajnjoj točnosti u pojedinostima koja se činila gotovo fotografskom. Kasnije je ovu tehniku prenio svojim trima učenicima Williamu Holmanu Huntu, Johnu Everettu Millaisu i Dante Gabrielu Rosettiju koji su 1848. godine pridonijeli osnivanju tzv. Prerafaelitskog bratstva.⁶¹ Osnovni ciljevi prerafaelita su bili voditi bitku protiv tadašnje isprazne umjetnosti

⁶¹ H. W. Janson i A. F. Janson, Povijest umjetnosti, str.728

Slika 7. ”, William Holman Hunt “The Hireling Shepherd”, 1851.

„izražavajući nepatvorene ideje“ i stvarajući „čiste prijepise... iz prirode“, a što je bio cilj nadahnut spisima Johna Ruskina, poznatog umjetnika, pedagoga, pisca i kritičara umjetnosti. Članovi ovog bratstva su, kako i samo ime govori, težili stilu „primitivnih“ majstora petnaestog stoljeća. Samim time oni su pripadali i gotičkoj obnovi koja je dugo bila važan oblik romantičkog pokreta. Ipak, od romantičara su se razlikovali zahtjevima za preoblikovanjem zala moderne civilizacije vlastitom umjetnošću. U tome ih je najviše potaknuo čartizam, demokratski pokret radničke klase, koji je na vrhuncu bio 1848. godine. Tim je idejama i idealima Bratstva, od navedenih umjetnika, najvjerniji ostao Hunt koji je u svom radu bio zaokupljen društvenim prijeporima. Za razliku od njega, Rosetti se smatrao reformatorom estetske osjećajnosti te su u većini njegovih djela akvareli i pasteli koji prikazuju likove žena iz književnih izvora, a nerijetko su praćeni i njegovom vlastitom poezijom.⁶² Osim njih vrijedi još spomenuti i Rosettijeva učenika Edvarda Burne-Jonesa, u čijim se djelima isticao romantizam, a sam umjetnik je bio nadahnut ranorenesansni slikama, te Jamesa Abbotta McNeill Whistlera, Amerikanca s adresom u Londonu, koji je bio pod velikim utjecajem jačajućeg

⁶²H. W. Janson i A. F. Janson, Puvjest umjetnosti, str. 728-729.

francuskog impresionističkog pokreta.⁶³ Krajem devetnaestog stoljeća u umjetnosti se javlja pokret nazvan simbolizam potaknut osjećajem nezadovoljstva zbog duhovnih zala zapadne civilizacije, a koji je označavao moralnu pobunu protiv modernog svijeta i njegova materijalizma. Simbolizmu su se tako pridružili oni pojedinci koji su bili svjesni kako je umjetničku i književnu klimu toga doba „nagrizla“ dekadencija, zlo i mrak.⁶⁴ Najpoznatiji predstavnik engleskog simbolizma je bio Aubrey Beardsley koji se isticao „dekadentnim“ crno-bijeli crtežima. Ipak, njegov je stil je ponajprije proizašao iz grafičke umjetnosti preraphaelita uz jaku primjesu japanskog stila.⁶⁵

4.8.2. Fotografija

Nakon francuskih uspjeha u izumu fotografije, dvadesetih godina devetnaestog stoljeća, Englez William Henry Fox Talbot tridesetih dovršava vlastiti postupak s papirnatim negativom od kojeg su se mogli izrađivati pozitivni. On je u fotografiji vidio nadomjestak za crtanje i sredstvo za umnažanja, nakon što je upotrijebio napravu camera obscura (tamnu komoru) kao pribor za skiciranje krajolika. U drugoj polovici devetnaestog stoljeća tisak je imao vodeću ulogu u društvenom pokretu koji je pred javnost izlagao grubu stvarnost siromaštva te se tako javlja dokumentarna fotografija. Kamera je fotodokumentacijom postala važno sredstvo reformiranja. Naime, slikama je pričala priču o ljudskim životima, a snimatelji su se tada zadovoljavali pružanjem romantične slike siromaha. Prva fotodokumentacija je bila ilustrirana studija Johna Thompsona „Ulični život Londona“ tiskana 1877. godine. On je morao namještati likove kako bi dobio sliku, a već deset godina kasnije je izum barutne bljeskalice omogućio snimateljima da se oslanjaju na element iznenađenja. Osnivanjem Londonskog fotografskog društva 1853. godine, Engleska se našla na čelu pokreta, tzv. piktorijalizma, koji je za cilj imao uvjeriti kritičare da bi fotografija, oponašajući slikarstvo i grafiku, mogla postati prava umjetnost. Predstavnici ovog pokreta bili su Oscar Gustave Rejlander, Henry Peach Robinson te Julija Margaret Cameron. Osim piktorijalizma javljaju se i naturalistička fotografija čiji je predstavnik bio Peter Henry Emerson poznat po fotografijama prirodnih okruženja, te tzv. fotosecesija koju je zastupala skupina Linked Ring u Londonu, osnovana 1893. godine. I ova se grupa bavila pitanjem može li fotografija biti umjetnost te su secesionisti tragali za piktorijalizmom koji je bio nezavisan od znanosti i tehnologije. Naposljetku su odabrali smjer između akademskog i naturalističkog oponašajući sve vrste romantične umjetnosti koje nisu uključivale naraciju. Vrijedi spomenuti kako su i realistično i postimpresionističko slikarstvo, tada na vrhuncu razvoja, imali ciljeve suprotne secesionistima.

⁶³ Isto, str. 731.

⁶⁴ Isto, str. 757.

⁶⁵ Isto, str. 761.

Secesionisti su fotografiji prilazili s pozicija lapurlartizma te su kroz to najviše sličnosti pokazivali s Whistlerovim esteticizmom. Veliku pažnju su pridavali tome da njihove fotografije izgledaju što sličnije slikama.⁶⁶

Slika 8. Fotografija Julie Margaret Cameron

4.8.3. Kiparstvo

U literaturi je englesko kiparstvo uistinu malo zastupljeno. Poznato je kako su engleski kipari bili pod velikim utjecajem francuskih kipara od kojih se najviše isticao Auguste Rodin. Neki od kipara su bili povezani i sa Prerafaelitskim bratstvom, poput Thomasa Woolnera, te su njihova djela tako karakterizirale vjernost prirodi, izmučeni izrazi lica koji preuveličavaju emocije, srednjovjekovne književne i religiozne teme te portretni medaljoni kojima su uzor bili medaljoni talijanske rane renesanse.⁶⁷ Kiparstvo sredine stoljeća je predstavljao John Gibson čije je najpoznatije djelo „Tinted Venus“, bilo izloženo i na Međunarodnoj izložbi u Londonu 1862. godine te je primjer tada prevladavajućeg neoklasicizma. ⁶⁷Tek se u posljednja dva desetljeća devetnaestog stoljeća englesko kiparstvo počelo isticati kvalitetom i inovativnošću. U engleskim umjetničkim krugovima ovo je razdoblje realizma zapamćeno kao revolucionarno, a koje je iznjedrilo tzv. novu skulpturu. Jedna od karakteristika ovog, može se reći, pokreta je uska povezanost s prirodom i vjerno praćenje njenih linija i motiva sa mnoštvo detalja. Krajnji rezultat je bio u potpunosti realističan te naturalistički. Jedno od poznatijih djela takve skulpture je brončana statua „Icharus“ sira Alfreda Gilberta iz 1884. godine. Takva je skulptura zahtijevala i drugačiju tehniku lijevanja bronce uz pomoć procesa „izgubljenog“ voska, a kojom su se u vosak iscrtavali željeni detalji te

⁶⁶ Isto, str. 713-714., 773-775.

⁶⁷G.P.Landow, Pre-Raphaelitism in Victorian Sculpture, <http://www.victorianweb.org/sculpture/prb.html>

prilikom lijevanja bili direktno prenijeti na broncu. Gilbert je također pokazivao veliku strast i za drugim materijalima poput srebra, zlata, aluminijske, bjelokosti i dragog kamenja. Ostali pripadnici pokreta nove skulpture su svojim djelima još dodatno razvili polikromiju te se tu posebno ističu „Mors Janua Vitae“ Harryja Batesa iz 1899. te „Dame Alice Owen“ Georgea Framptona iz 1897. godine.⁶⁸

4.8.4. Arhitektura

Od sredine osamnaestog stoljeća pa sve do kraja devetnaestog stoljeća u arhitekturi vlada niz tzv. stilova obnove, odnosno historizma. Jedan od takvih stilova bila je i neogotika, od mnogih smatrana stilom nad stilovima, koja svoj najreprezentativniji primjer pronalazi u zgradi londonskog parlamenta, palači Westminster, čija je izgradnja, nakon što je prvotna zgrada oštećena u požaru 1834., započela 1836. godine prema nacrtima Charlesa Barryja i Augustusa Pugin.⁶⁹ Nerijetko je dolazilo do sukoba između pristalica gotičkih i pristalica klasičnih ideala. Ipak, arhitektonski stilovi prošlosti nisu odgovali praktičnim zahtjevima industrijskog razdoblja, izgradnji tvornica, skladišta, trgovina i gradskih stanova, pa se u 19. stoljeću uvode nove tehnike i materijali koji će sve do kraja stoljeća snažno utjecati na arhitektonski stil. Najvažnije je bilo željezo te su uskoro stupovi i lukovi od lijevanog željeza postali nezaobilazno sredstvo podupiranja krovova nad velikim prostorijama poput knjižnica i kolodvora.⁷⁰ Najpoznatiji arhitektonski pothvat u Engleskoj toga razdoblja je bila izgradnja Kristalne palače u Londonu namijenjene za prvu od velikih svjetskih međunarodnih izložbi 1851., a čiji je projektant bio sir Joseph Paxton. Paxton je bio inženjer i graditelj staklenika te je Kristalna palača u Hyde parku bila divovski staklenik koji je slobodno pokazivao svoj željezni kostur.

Velika izložba u Londonu 1851. godine, čiji je glavni pokretač bio princ Albert, održana je sa ciljem da se povežu industrija i umjetnost, a također je simbolizirala i dolazak uspješnijeg, naprednijeg doba. Nakon izložbe Palača je bila rastavljena te ponovo izgrađena u Sydenhamu 1852. godine. Ovaj je projekt požnjeo veliki uspjeh te je pokrenuo val izgradnje sličnih građevina u komercijalne svrhe, poput javnih tržnica.⁷¹ Tijekom devedesetih godina 19. stoljeća po cijeloj Europi i Americi niče novi likovni pokret poznat kao Art Nouveau, koji se pojavljuje pod nekoliko naziva; Jugendstil, Stile liberty, Modernista, Secesija. Njega je najviše karakterizirao novi način ukrašavanja zasnovan na zakrivljenim linijama, nadahnut oblicima organske forme rokokoja.

⁶⁸ B.Read, The New Sculpture and the Old Sculpture in Victorian Britain,

<http://www.victorianweb.org/sculpture/read/1.html>

⁶⁹ H. W. Janson i A. F. Janson, Povijest umjetnosti, str. 709-710.

⁷⁰ Isto, str. 738.

⁷¹ Isto, str. 741.

Najzastupljeniji je uzorak bio zmijolika crta, a tipičan oblik ljiljan. Istovremeno je postojao i geometrijski pravac koji se kasnije pokazao sve važnijim. Ovom su stilu prethodili William Morris, o kojem će riječi biti kasnije, i Whistlerovo oduševljenje za japanske motive. Iako je Art Nouveau svoju primjenu pronalazio u primijenjenoj umjetnosti, najsnažniji je utjecaj, ipak, ostavio na arhitekturi.⁷²

4.8.5. Primijenjena umjetnost

Neobično važnu ulogu u drugoj polovini 19. stoljeća u Engleskoj imale su primijenjene umjetnosti. Tu se isticao William Morris, rani predvodnik onog što je kasnije postalo poznato kao pokret umjetnosti i obrta. Svoj je interes usmjerio prema „umjetnosti za uporabu“, odnosno na unutrašnju arhitekturu i dekoraciju kao što su namještaj, tapiserije i tapete. Svojim radom je želio istaknuti loše i jeftine proizvode koji su zahvaljujući automatizaciji preplavili tržište, a to je činio oživljavajući rukotvorstvo predindustrijske prošlosti. Morris je zagovarao jednostavnost te su tako arhitektura i namještaj morali biti oblikovani u suglasju s naravi njihove građe i postupaka izrade. Dekoracija površine morala je biti plošna, a ne iluzionistička. Svojim je stilom nastojao zarobiti duh srednjovjekovne umjetnosti, a najveće mu je dostignuće bio izum prvog izvornog sustava ornamenata nakon rokoka. I tu se ističe Whistler koji šezdesetih godina započinje reformatorske zamisli primjenjivati u unutrašnjoj arhitekturi i ukrašavanju. Njegovo je i jedno od remek djela primijenjene umjetnosti devetnaestog stoljeća tzv. Paunova soba.⁷⁴ Vrijedi i spomenuti kako je u viktorijanskim kućama srednje klase bilo vrlo malo slobodnog prostora. Većina površina je bilo prekriveno raznim ukrasima, čak i noge od stolova, a na zidovima su se nalazile razne slike i grafike koje su najčešće nosile nekakvu poruku. Krajem razdoblja je došlo do promjene ukusa pa su poznate Baxterove grafike i tzv. staffordshirske figurice izašle iz mode te je općenito u viktorijanskim domovima bilo puno manje kićenog nereda.⁷⁵

⁷² Isto, str. 769.

⁷³ Isto, str. 743-744.

⁷⁴ Isto, str. 744.

⁷⁵ A. Briggs, Socijalna povijest Engleske, str. 236.

Slika 9. J. A. McNeill Whistler,
Paunova soba

4.8.6. Glazbena umjetnost

U Fredericku Deliusu te naročito u Edwardu Elgaru, Engleska dobiva svoje prve nacionalne skladatelje nakon Henryja Purcella.⁷⁶ Koncertni programi u viktorijansko doba su težili ravnoteži vokalnih i instrumentalnih komada. Kao standard se postavilo izmjenjivanje ta dva glazbena tipa te izbjegavanje izvođenja više primjera istog žanra uzastopce. Nakon 1840. godine sve se više daje prednost vokalnoj komponenti dok se i dalje, radi kontrasta, u svako djelo dodaje i po nekoliko instrumentalnih dijelova. Tek je William S. Bennet odlučio pridati više pažnje instrumentalnoj nego vokalnoj glazbi.⁷⁷ Među engleskom elitom najpopularnije su bile talijanske opere ali, kao i u većini zemalja Europe, i u Engleskoj se razvija nacionalna opera. Teme su se izvorno bavile idejama slobode i pravednosti što predstavlja klasicističku tradiciju, međutim, ona sve više uzmiče pred romantičkim zanimanjem za vlastite osobine i tzv. lokalne boje. Najistaknutiji predstavnici engleske opere su John Barnett te Arthur S. Sullivan koji je u suradnji s Williamom S. Gilbertom, poznatim dramaturgom, libretistom, pjesnikom i ilustratorom, radio na nizu tzv. savojskih opera, njih četrnaest, a koje su bile engleska vrsta operete.⁷⁸ Zanimljivo je spomenuti i kako je došlo do osnivanja mnogih novih glazbenih institucija poput orkestra Halle u Manchesteru.⁷⁹

⁷⁶ Skupina autora, Historija čovječanstva: kultura i naučni razvoj, sv. 5., knj. 2.- Devetnaesto stoljeće, str. 297.

⁷⁷ W. Weber, Music in the Era of Queen Victoria, <http://www.victorianweb.org/mt/elgar/weber.html>

⁷⁸ U. Michels, Atlas glazbe sv. 2 - povijest glazbe od baroka do danas, str. 457.

⁷⁹ J. Black, Povijest britanskih otoka, str. 248.

5. KULTURA ODJEVANJA U VIKTORIJANSKO DOBA

U prvoj polovici 19. stoljeća, novi mehanički tkalački stanovi i strojevi za bojanje tkanina gotovo su u cijelosti zamijenili stare drvene blokove za bojenje tkanina, što je dovelo do povećane proizvodnje pamučnih tkanina prekrasnih boja i uzoraka i njihovih nižih cijena. Naposljetku, obojene pamučne tkanine sada su bile dostupne svakom kupcu. Usponom građanskog sloja koji promovira modu, uvode se nove moralne vrijednosti u kojima muškarci su pritajeni, a žene su te koje pokazuju bogatstvo gomilanjem slojeva odjeće i dekoracija. Žensko tijelo se nanovo zatvara u armature i stege kojima će ga potpuno negirati, a ženska silueta podsjeća na slovo X. Žena toga doba preodijevala se pet do šest puta dnevno. Najznačajniji doprinos u oblikovanju pojedinih odjevnih predmeta i konstrukcije muških odijela, modi za muškarce je dao London. Pojavom masovne proizvodnje razlikujemo dva tipa odjeće, a to su *ready made* ili *made-to-measure* (ima tri odjevna oblika: košulja, suknja, kaput a proizvodi se u jednoj veličini te se kod krojača dorađuju, mogli su si priuštiti viši društveni slojevi) i *ready to wear* ili *factory made* (odjeća u različitim oblicima i brojevima, osoba ih može odmah nositi, a sama proizvodnja je podijeljena u sekcije (na jednom odjevnom predmetu radi više osoba) i namijenjena je nižim društvenim slojevima.

U drugoj polovici 19. stoljeća, najveći utjecaj na modu ima izum stroja za šivanje. Bez obzira što je Englezu Thomasu Saintu 1790. godine pala na pamet ideja da pomoću stroja spaja komade tkanina, osoba koja je prva napravila stroj za šivanje kojim se moglo služiti bio je Amerikanac Isaac Meritt Singer 1851. godine. Zahvaljujući stroju za šivanje i pojavi sintetičke boje, nastao je potpuno novi koncept masovne proizvodnje odjeće ali i velike promjene u modi. Odjeća se mogla proizvoditi brže i jeftinije. Napredak u tisku i profiliranje modnih časopisa omogućio je masama sudjelovanje u razvoju trendova visoke mode otvarajući tržište masovne potrošnje i oglašavanja (npr. READ – publikacija krojeva, Eng.-SAD 1830.). Odjeća se prodavala u veliki robnim kućama (Harding, Howell) s fiksnom cijenom, potaknuvši novo razdoblje konzumerizma s rastućom srednjom klasom koja je imala korist od industrijske revolucije.

Ocem *visoke mode* ili francuski *Haute Couture* „visoka izrada šivanja“, smatra se Charles Frederick Worth (1825-1895) iz Londona koji je 1846. proširio svoj rad na Pariz. Smatrao se umjetnikom te je svoje haljine poput ostalih umjetnika potpisivao – etiketirao, što je postalo uvriježeno među ostalim kreatorima.⁸⁰

Da bi saželi viktorijansku modu, što je gotovo 70 godina stilova odjeće i što je zastrašujući zadatak, podijeliti ću ih u nekoliko osnovnih skupina; žensku, mušku i dječju odjeću, obuću, donje rublje, te posvetiti posebno poglavlje boji odjeće.

⁸⁰ Korišteno više izvora navedenih u literaturi

5.1. Ženska odjeća

1820-ih ženski se obris opet mijenja. Struk, koji je od Revolucije bio podignut ispod prsa, vraća se opet na pravo mjesto. Suknja koja postaje kraća i šira, a puf rukavi još više naglašavaju uzak struk zategnut steznikom. Okrugla ramenica, tzv. *jockey*, novost je nadahnuta srednjim vijekom koja će se zadržati do 1840., često obgrljuje gornji dio ramena. Rukavi su ili kratki, kružni i spljošteni ili *a gigot*-dugi i puf sve do laktova, ili opet s prorezima. Susrećemo također duge rukave od prozirne gaze koji se nose preko kratkih puf rukava. Haljine su ukrašene vrpčama na struku, rupcima, maramama od tila koje sežu od ramena do koljena ili malim bluzama od muselina. Redengoti, plaševi i spenserice (vrlo kratka jakna s dugim rukavima) i dalje se nose. Frizura je s kovčama koje uokviruju lice i šeširima, kapticama, beretkama, tokicama i turbanima natrpana je mnogim modnim dodacima poput perja, cvijeća i marama.⁸¹

Slika 10. Promjenjivost stilova u 19. stoljeću

Oko 1830-te gornja haljina, ojačana kitovim usima ili još uvijek učvršćena s više vunениh, pamučnih ili strunastih podsuknja, postaje sve šira i šira u dnu, bogato ukrašena raznim ukrasima te se otvara preko prave ili lažne donje haljine. Bluza je na prednjoj strani haljine produljena u vrh te tako posve pokriva vrat i ramena. Večernje haljine s lađa izrezom najčešće se nose s pelerinom koja seže do donjeg dijela izreza i pada preko ruku. Od 1840. pelerina skriva poprsje i tako nestaju *gigot*-rukavi. Ogrtače malo-pomalo zamjenjuju dugački kašmirski šalovi ili maleni ogrtači s pelerinom od crne čipke ili baršuna. Nosi se i redengot ili tzv. *camail*, kratak ogrtač bez rukava od lagane tkanine. Krinolina, zabačena prema natrag, ponovno se javlja 1845. godine, ali

⁸¹ F. M. Grau, Povijest odijevanja, str.81-82.

ostaje još uvijek skromnih dimenzija. Frizure su u početku visoke, s pletenicama uvrnutim u košaru ili šinjon, a kasnije, od 1840, postaju niže s ravnom ili nakovrčanom kosom koja pada preko ušiju, s kapticama, tzv. *capote*, umjesto šešira, tzv. *bibs*, ili kapticama od muslina te čipke. Uvečer je kosa jednostavno ukrašena cvijećem ili vrpčama.⁸²

Slika 11. Dnevna odjeća 1847.

Godine od 1850. do 1890. čine prijelazno razdoblje i pripremaju dolazak suvremene mode. Haljine su raskošne, s dvije ili tri suknje u slojevima ili s brojnim volanima, podržavaju ih silne podsuknje, a zatim dolazi *krinolina*, podsuknja ošpičena strunom što joj daje veliki raspon.⁸³ Strunu 1850. zamjenjuje podsuknja s obručem, 1856. krinolina je od čelika, 1858. pojavljuje se krinolina na sklapanje, 1860. krinolina se postupno mijenja – ispred se smanjuje širina, 1866. pojavljuju se polu-krinoline da bi 1868. godine krinoline potpuno nestale.⁸⁴

⁸² Isto, str. 82-83.

⁸³ Isto, str. 91.

⁸⁴ *The Victorian Web*, <https://vintagedancer.com/victorian/victorian-fashion-history/>

Slika 12. Krinolina 1860-ih

Slika 13. Polu-krinoline i jastučići za potporu 1882.

Godine 1866. suknja koja je u obilatom naborima podignuta na bokove sada pridržava obična podsuknja, pa dobiva prirodnije mjere. Bluze, često sa skutima, dugim rukavima i orukvicama od čipke, izgledaju poput jakne i završavaju zaobljenim vrhom. Oko 1850. javlja se bluza u obliku muškog sakoa koja je otvorena preko bijelog prsluka s kopčanje do vrata. Šalovi od muslina, svile ili čipke ljeti, a kašmir zimi, izmjenjuju se s kratkim ogrtačima ukrašenim visokim krilcem od čipke ili konca, strukiranom jaknicom koja se širi preko krinoline ili velikim vatiranim pelerinama koje sežu do stopala. Odjeću upotpunjuju maleni suncobrani, mufovi, lepeze i rukavice bez prstiju. Frizure su u početku spuštene, a šeširi stegnuti oko lica. Između 1860. i 1865. frizure se podižu, a na njima su okrugli šeširi. Uskoro u modu dolaze visoki šinjoni iz kojih padaju dugi uvojci, a ukrašeni su sićušnim šeširima raznih oblika.⁸⁵

Slika 14. Haljine 1860-ih

⁸⁵ F. M. Grau, Povijest odijevanja, str. 91.

Slika 15. Haljine 1869.

Od 1871. do 1889. godine za obris ženskog tijela tog razdoblja karakterističan je i turnir (*tournure*), koji pojačava izbočenost bokova. Turnir, koji je uslijedio nakon krinoline, u početku je bio običan podstavljen jastuk smješten ispod suknje, a potom armatura od polukrugova posve zabačena straga. Sve do 1876. i nakon 1883. turniru će se pridodati još i *puf*, nabrani dio prihvaćen za struk. Bluze, priljubljene za poprsje, lagano podignute na struku mogu biti kratke ili produžene s tri skuta. Za izlazak se nose mali lagani ogrtači širokih rukava. Večernje haljine imaju kratke rukave, kvadratni ili ovalni izrez na prsima i malo dulji skut nego danju. Uskoro će turnir postati *strapontin*, koji se može svijati u zglobovima, kako bi žene mogle udobnije sjesti, a ukrašen naborima doseći će puno veću širinu krajem 1880-tih. U to vrijeme se nose zaobljene kape i šeširići ili okrugli šeširi koji se postavljaju na konstrukciju frizure.⁸⁶

Slika 16. Dnevne i večernje haljine 1874.

Slika 17. Haljine 1877.

⁸⁶ Isto, str. 92-94.

U razdoblju *la belle époque* (od 1890.) i muška i ženska odjeća mijenjaju se prema sve izražajnijoj jednostavnosti, a potom, s Prvim svjetskim ratom, konačno ulaze u moderno doba. Ženski se obris korjenito mijenja u više etapa. Od 1891. do 1897. godine haljine, najprije gube na svojoj širini s napuštanjem turnira koji je zamijenjen jednostavnim jastučićem što se nosi u udubini bokova, a u korist rukava koji se postupno napuhuju sve dok, oko 1895., ne postanu tzv. *gigot* ili *balon* rukavi preko kojih se nose plaštevci uzdignutog ovratnika.

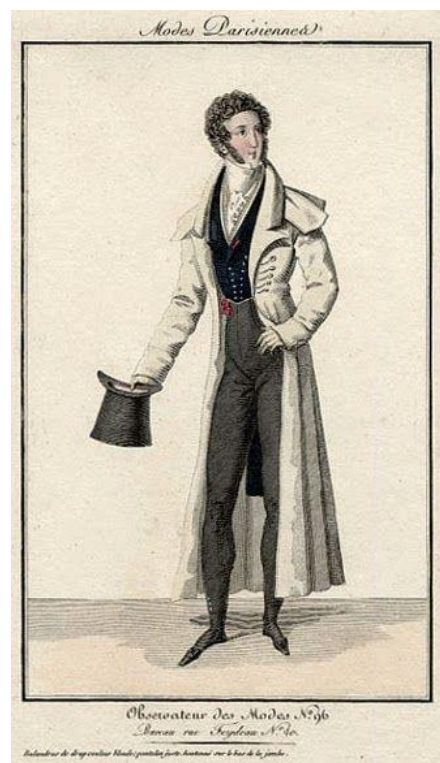
Slika 18. Haljine 1890.

Od 1898. do 1908. večernje haljine postaju lakše: rukavi ponovno zadobivaju prirodnije mjere, ogrtači i šeširi neodređenog oblika postaju širi, a razni ukrasi za haljine, koji se i dalje nose uvečer, za dnevni izlazak postaju umjereniji. Žensko odijelo koje se sastoji od dugačke suknje i bluze na kopčanje pročišćenih oblika ulazi u opću upotrebu. Struk, najprije jako istaknut pomoću tvrdog steznika koji naglašava zaobljenost bokova i prsa, malo po malo se oslobađa i penje prema prsima. Od 1908. nose se haljine od laganih tkanina, ravnog kroja i visokog struka koje konačno brišu stare oblike, ali zato se nose vrlo veliki šeširi ukrašeni cvijećem i perjem.⁸⁷

⁸⁷ Isto, str. 95-96.

5.2. Muška odjeća

Nakon 1825. godine, obris muškog odijela se malo mijenja. Struk se vraća na staro mjesto, još je stegnut, donji dio redingota podstavljen je i zaobljeno pada preko bokova. Čitav niz detalja svjedoči o živoj želji za otmjenošću: prsluci jedan preko drugog, visoki ovratnici široko otvoreni na prsima, puf kravate, vrlo uski i vrlo dugački cilindri. Međutim, ubrzo se crte muške odjeće, lišene svake maštovitosti, pročišćavaju. Stroga građanska elegancija zabranjuje boje, epolette, prsluke s cvjetnim uzorkom i pomiče obris koji bolje prati liniju tijela. *Habit* je kraći i pokazuje struk, kravata nije tako visoka i prekrivena je ovratnikom, uske hlače napete su između naramenica i potpetka. Redengot, koji je u početku prilično nabran u donjem djelu, skraćuje se. Cilindar, vrlo visok i cilindričan, nosi se na nakovršanoj kosi s razdjeljkom, koja je produžena zulufima.⁸⁸

Slika 19. Muško odijelo oko 1830.

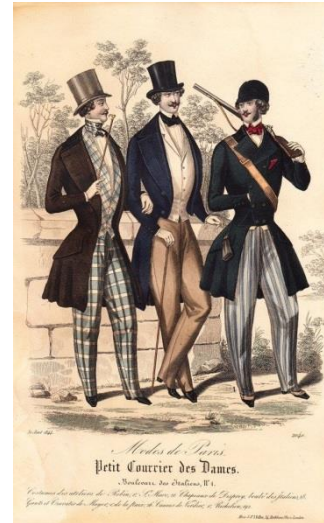
Dendijevska otmjenost, čiji je najznačajniji predstavnik George Bryan Brummel (1778-1840), pribjegava detaljima. George Brummel, „kralj mode“, drži se otmjene umjerenosti: tamno plavi frak, prsluk i hlače u različitim tonovima, besprijeorno krojeni, visoki ovratnik i vješto privezana kravata, čine stil koji se ne može oponašati. Brummelova elegancija počiva na savršenstvu kroja i modnih dodataka. Nakon Brummelova progona, kada je pao u nemilost, „dendizam“ se potpuno mijenja i, kao odgovor na strogost građanske odjeće, dobiva obilježja obilja. Cilindar je napuhan i

⁸⁸ Isto, str. 83-84.

i neumjereno se širi, redengoti su podstavljeni, struk se stanjuje zbog steznika, hlače su napuhnete u bokovima, ovratnik se penje do obraza, a kravate do brade.⁸⁹

Slika 20. Dandy

Slika 25. Muška odjeća 1844.

Od 1850. do 1871. godine muška se odjeća ustalila u grubim crtama. Jednako stroga, kao što je ženska odjeća maštovita, sastoji se od crnog kaputa, redengota, jakne ili sakoa, prsluka i tamnih hlača. *Habit* je crn s baršunasti ovratnikom i nosi se samo uvečer ili za svečane prilike. Redengot je sad kraći, nosi se sve manje i malo-pomalo ga zamjenjuju dva nova komada: jakna dosta slična redingotu, ali s kraćim i zaobljenim krajevima, i veston, koji je drugačiji, najprije je preklopljen i prati liniju tijela, a poslije ravan i širok. Hlače, koje su se 1859. oslobodile potpetka, najprije su uske, zatim šire, jednoboje ili pak prugastog ili kariranog uzorka. Prsluk je i dalje svijetle boje sve do 1860, kasnije se nosi s jaknom ili vestonom. Javlja se i *komplet* koji se sastoji od vestona, hlača i prsluka od iste tkanine. Nose se tanke kravate ili veliki čvorovi, a kasnije 1860-ih, uštrikani ovratnici i plastroni. Nose se zulufi, brada ili brkovi podignutih vrhova, cilindri od crne svile ili mali polucilindar svijetle boje.⁹⁰ Od 1871. do 1889. muška je odjeća, koja se i dalje sastoji od hlača, prsluka i jakne ili sakoa, tamnih boja, doživjela vrlo malo promjena. Nakon 1880, jedva se može zamijetiti izvjesna ukočenost obrisa, osobito zbog užih hlača i kaputa s visokim kopčanjem. Komplet se u gradu sve više nosi, obično sa šeširom ili polucilindrom.⁹¹

⁸⁹ Isto, str. 84.

⁹⁰ Isto, str. 92.

⁹¹ Isto, str. 94.

Slika 22. Muška moda 1856.

Od 1890. godine muška je odjeća zadobila konačni oblik s trodijelnim odijelom koje se sastoji od sakoa, prsluka i hlača. Sako s dvostrukim kopčanjem ili ravan, ima četiri, tri, čak i dva gumba, tamne je boje i s okomitim prugama. Prsluk je s visokim kopčanjem i otvara se na lažni uštirkan ovratnik uz koji se slaže kravata s leptir čvorom ili široka mekana vrpca koja se veže oko vrata, preko košulje, tako da se vide dvije mašne. Hlače su uske i imaju posuvratke i okomit nabor na prednjem dijelu. Za posjete ili svečanosti, umjesto sakoa, nosi se redingot širokih revera ili jakna. Uz komplet se uglavnom slaže polucilindar ili mekani šešir, ali se uvečer još uvijek može vidjeti cilindar, dok se ljeti nose šeširi od slame. *Smoking*, sa svilenim reverima i hlačama sa širokim gajtanima, svrgava crni strukirani kaput kao večernje odijelo. Nastaju novi kostimi za ljeto i bavljenje sportom: sako od alpake, kompleti od bijelog flanela s platnenim cipelama s potplatom od kaučuka za tenis, odijelo od tvida, tzv. *Norfolk suit*, sa širokim hlačama do koljena, stegnutim oko listova, tzv. *knickerbockers*, ogrtač protiv prašine, kačketi i naočale za automobiliste. Kaputi su raznovrsni, širi za putovanja, kraći i uži za grad. Kosa je kratka, brkovi i brada i dalje se nose.⁹²

Slika 23. Muško večernje odijelo

⁹² Isto, str. 96-97.

5.3. Dječja odjeća

Dječja odjeća je evoluirala tokom viktorijanskog doba. Mnogi stilovi odraslih odražavali su se i u dječjoj odjeći u određenoj mjeri ali ipak je bilo nekih razlika. Na primjer, suknje za djevojke su mogle biti kraće od odrasle suknje. Malim djevojčicama duljina suknje bila je do koljena, da bi nakon nekoliko godina se spustila do polovice listova. Oko šesnaeste godine djevojka bi nosila suknju pune duljine do gležnjeva baš kao i njihove majke. Također nose korzete.⁹³

Slika 24. Fotografija djevojčice u haljini do polovice listova

Slika 25. Fotografija djevojčice u haljini do koljena

Redovna školska haljina bila je bila duljine do koljena i od tamnog pamučnog ili vunenog platna, često crna i nosila bi se s dugim crnim čarapama. Imale bi ravne cipele ili čizme. Djevojčice su često imale nepokrivenu glavu te su u dugoj kosi nosile bijele vrpce. Najznačajnija značajka školske djevojke bila je bijela pamučna pregača, često ukrašena čipkom na leđima, koja se stavljala iznad odjeće kao sredstvo zaštite, a izrađivale su ih majke.⁹⁴

⁹³*The Victorian Children*, <http://victorianchildren.org/victorian-dress-and-victorian-style-chloting/&prev=search>

⁹⁴*The Victorian Web*, <http://www.victorianweb.org/>

Slika 26. Fotografija školske djece

Dječaci su nosili haljine s nabranim suknjama ili tunikama i bluzama preko nabranih sukanja do dobi od tri ili četiri godine. Nakon toga nosi se „škotsko odijelo“ koje čini tunika ili jakna s odgovarajućim hlačama (između 1850 i 1870). Također je popularno i mornarsko odijelo za dječake koje se sastojalo od bluze s kvadratnim ovratnikom i pripadajućim hlačama, te šeširom s ravnim, uskim obodom i crnom trakom. Do kasnih 1870-ih, odijelo je imalo mnogo varijacija, s bluzom ili jaknom i hlačama zatvorenim ispod koljena ili sa zvonastim dnom.⁹⁵

Slika 27. Fotografija dječaka u mornarskom odijelu

Viktorijanski školarci nosili bi jakne i čvrste hlače. Na nogama su nosili čizme do gležnja, a oni u kratkim hlačama nosili su dugačke čarape. Njihove košulje imale su velike zaobljene, krute ovratnike i često su se nosile bez kravate. Dječaci su nosili prsluke ili džempere ispod jakne te su nosili kapu ili šešir.

⁹⁵ The Victorian Children, <http://victorianchildren.org/victorian-dress-and-victorian-style-chloting/&prev=search>

Djeca iz radničkih obitelji obično bi nasljeđivali odjeću starije braće.⁹⁶

Slika 28. Fotografija radničke djece

5.4. Obuća

19. stoljeće je stoljeće kada se u proizvodnji obuće počinje koristiti nova tvoriva – guma (1830.) i koža gmazova (1860.); novi postupci – primjena klinova za učvršćivanje potplata (1842.), štavljenje kože ekstraktom hrastove kore kao početak modernog antilopa (1873.); nove boje – smeđa (1864.) i novi dijelovi tj. pribor – elastične petlje (1840.), kukice za vezice (1865.).

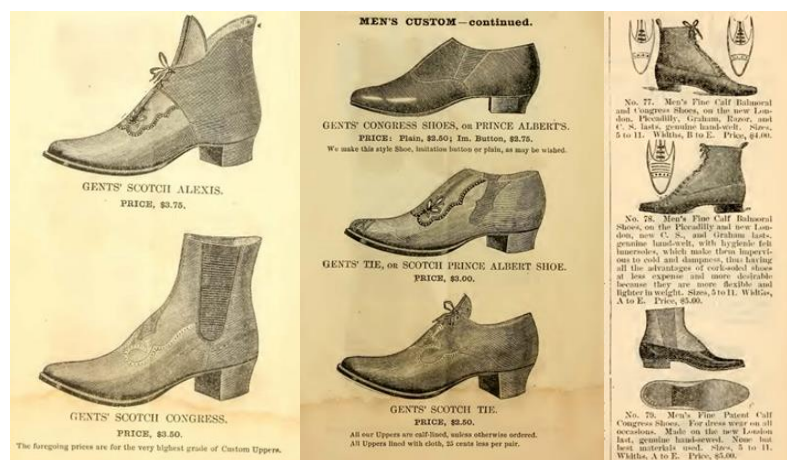
Polučizma je još uvijek najčešća muška obuća koja se naizmjenično (ovisno o namjeni i prigodi) nosi s laganom, salonskom cipelom. Obje su imale uglati vrh, petu visine 2,5 - 3,5 cm, zatvorene elastičnom vezicom ili vezicama s tri do četiri para rupica na cipelama (tip Blucher), odnosno petnaest pari rupica na čizmama (tip Derby). Modna novina bile su čizme s elastični umetcima koje je 1837. J. Sparkes Hall darovao kraljici Viktoriji, a poboljšanu inačicu predstavio javnosti 1846. godine. Moderne su bile i čizme na vezanje, odnosno kopčanje s pucadi sa strane koje su muškarci prihvatili već 1830. godine, a žene znatno kasnije. U istom razdoblju, ženska se obuća nije mnogo mijenjala. I dalje se nosi cipela bez pete, no sada s otupljenim vrhom (poput muških) i vezanjem u križ oko gležnja.⁹⁷ Cipele su se izrađivale pretežno od tkanina,

⁹⁶ The Victorian Children, <http://victorianchildren.org/victorian-dress-and-victorian-style-chloting/&prev=search>

⁹⁷ *Koje dobre šuze: šetnja kroz povijest obuće*, katalog izložbe, str. 40

najčešće crne boje, dok su se u iznimnim prigodama nosile cipele načinjene od atlasa, satena, svile ili pletene slame. Koža se koristila samo za tanki potplat i kapicu gornjišta. Zbog osjetljivosti gornjišta te stoga kratkotrajne uporabe, kupovalo se nekoliko pari cipela istog modela. Modni predmet i dalje su čarape u bijeloj, bež ili naravnoj boji kože s ukrasni vezom. Tijekom tridesetih i četrdesetih godina 19. stoljeća, čizmice od tkanine postaju toliko obiljubljene da je cipela s vezanjem oko gležnja, nakon pola stoljeća vladavine u modi, nestala. Tako su se 1830. godine pojavile čizmice s gornjištem od svile svijetlih boja s vezanjem na unutarnjoj strani, tankih potplata i plitke pete. Pretpostavlja se da su bile namijenjene za vjenčanja jer je upravo u to vrijeme bijela boja prihvaćena kao vjenčana.⁹⁸

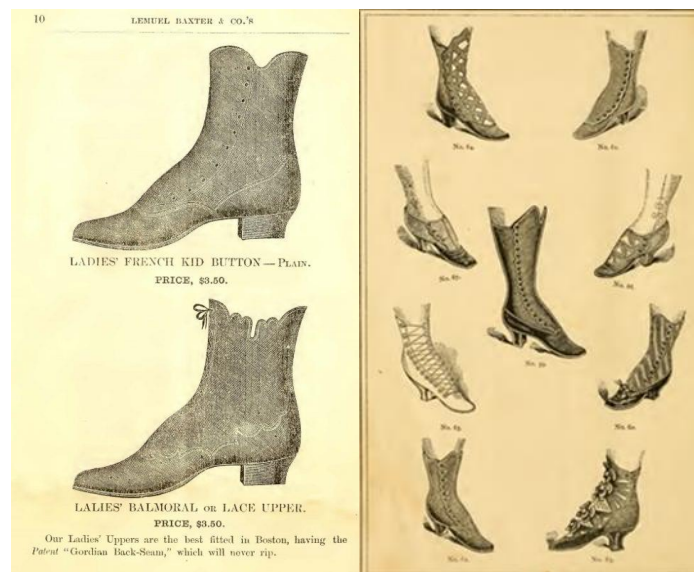
Tijekom druge polovice 19. stoljeća oponašaju se dotadašnji stilovi. Veliki preokret u proizvodnji obuće donio je pronalazak nekoliko strojeva namijenjenih različitim postupcima izradbe – strojno pričvršćivanju zakovica (1853.), strojnom šivanju kože (1856.), strojnom šivanju cipele s unutarnje strane (1860.). Uvođenjem strojeva, počinje i serijska proizvodnje cipela koja je utjecala na modu. Istodobno, gotovo nestaju visoke čizme, a u modu ulaze polučizme s kopčanjem sa strane. Ujedno se mijenja i oblik obuće pa uglati vrh postaje zaobljen. Polučizma od lakirane kože nosila se kao otmjena obuća uz frak ili smoking. Sredinom osamdesetih godina 19.st. dogodile su se promjene u korištenju boja i materijala. Upotrebljava se i smeđa boja (1864.), a od novih materijala koriste se teleći boks (u početku samo u crnoj boji), a *peau suède* označava početak modernog antilopa (1873.). Guma je u širokoj upotrebi, ili kao vrsta obuće (kaljača), ili kao materijal za izradbu dijelova obuće (potplati, pete, razne uzice i petlje). Tih su godina standardizirane i veličine cipela. U muškoj obući modno pretežu cipele s vezanjem sprijeda, kožnatim uzicama kroz tri- četiri rupice (polucipela *Oxford*) ili uzicama kroz pet pari rupica i četiri para kukica te s metalnim vrškom na jednoj uzici (visoka cipela-polučizma *Derby* nazivana i *Lorne*). Sveopćom uporabom gležnjača, čizma *Wellington* posve je nestala, a od čizmama nosile su se one s vezanjem sprijeda (*Derby*) ili kopčanjem (*Balmoral*).

Slika 29. Muška obuća 1855. i 1895.

Uz svakodnevnu žensku odjeću, uglavnom su se nosile čizmice *Balmoral* od satena ili čvrste kože koje su se umjesto sa strane zatvarale sprijeda, a uz svečanu odjeću polucipele. Potonje su se ubrzano mijenjale: zaobljeni vrhovi 1880-ih postaju šiljatiji, pete niže i zaobljenije da bi 1890-ih prevladala peta Louis XV. U nadmetanju cipela i čizama, kao kompromisno rješenje ponuđena je *Barrette* i kao cipela i kao čizma. Izrađena je od glase kože s ukrasnim pucetima, četvrtastog vrha, 5,5 cm visokom slojevitom petom i gornjištem djelomice izvedenom u uskim prugama. Izvedba je istovjetna cipeli, a ukras gornjišta izveden je dužinom prednje strane sare. Opisana čizma zahtijevala je svilenu obojanu čarapu. Obuća i čarape su se, u pravilu, birale u oprečnoj boji. Koliko je u modi odjeće bilo velikih promjena s kratkim trajanjem, toliko je u modi obuće bilo obrnuto.⁹⁹

Posljednjeg desetljeća 19. stoljeća oblici vrhova muške i ženske obuće izmjenjivali su se od „dražesnih do okrutno zašiljenih prstiju“. Na prijelazu stoljeća pretežu produljeni vrhovi obuće (osobito u Britaniji), dok su cipele s prošireni vrhom – u obliku „lopatе“, pretežito u kontinentalnoj Europi.¹⁰⁰

Slika 30. Ženske čizme 1855. i 1877.

⁹⁸ Isto, str. 41.

⁹⁹ Isto, str.42-43.

¹⁰⁰ Isto, str. 45.

5.5. Donje rublje

Uzalud ćemo se truditi pronalaziti donje rublje po muzejima, nećemo mu naći traga prije 17. stoljeća. To je lako objasniti: nekoć je rublje bilo rijetko i dragocjeno. Već 16. stoljeće nosi veliki iskorak u civilizaciji običaja. Rublje počinje bivati zasebice knjiženo u posmrtnim inventarima, u kojima se nalazi odmah iza odjeće. Donje se rublje od sada pojavljuje kao samosvojna sastavnica garderobe.¹⁰¹

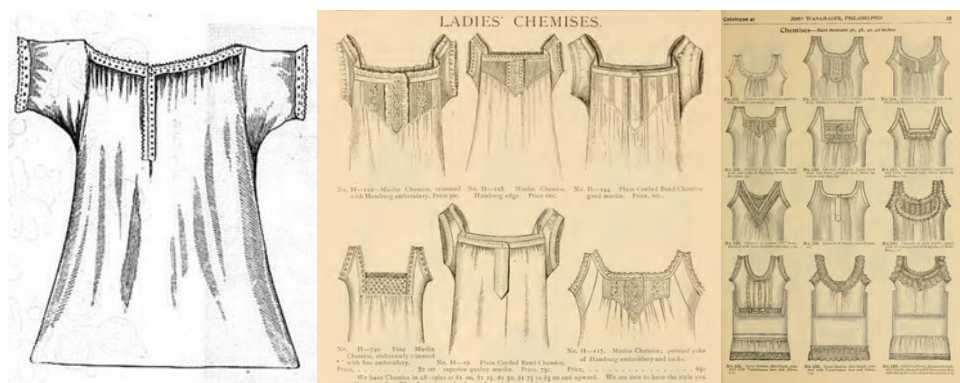
Žena 19. stoljeća neizbježno se mora prilagođavati pravilima pristojnosti, a ta pravila postaju sve profinjenija i sve kompliciranija tijekom cijelog stoljeća. Tako se formiraju načela građanskog morala, koja će preživjeti do danas. Dan jedne građanke sažima se u nekoliko aktivnost, a one su uvijek iste: nadzirati dobro održavanje kućanstva, odgoj djece, posjeti, kupovanja, dobrotvorne djelatnosti, pobožne i duhovne aktivnosti, nekoliko izložba ili koncerta, čajanke, a sve to prekidano nizom odijevanja i razodijevanja. Jer svaka aktivnost, svako mjesto, svaka prigoda zahtjeva odgovarajuću odjeću.¹⁰² No krenimo redom da bi shvatili „torturu“ odijevanja žene devetnaestog stoljeća.

Žena 19. stoljeća pri izlasku iz kreveta nije gola. Ona je u noćnoj košulji. Budući da se pretpostavljalo da je izvan mondene vidljivosti, noćna je košulja trebala izmaknuti modi. Ipak, kao i sve ostalo, i ona je pretrpjela promjene: tijekom 19. stoljeća od dekoltirane, kakva je bila, ona se zatvorila i gumbima zakopčala do vrha vrata. Bila ona od običnog ili finog batista, ili pak od svile, može biti jednostavna ili bogato ukrašena. Pri izlasku iz kreveta gospođa navlači papuče i penjoar te ne oklijeva sa toaletom. Stoga jako brzo obavlja svoja pranja, ispiranja i trljanja i, nakon što je odjenula dnevnu haljinu, maže se različiti balzama koji će joj kožu učiniti bijelom, nježnom i namirisanom. Potom gospođa oblači košulju od batista ili od nansuka (lagano pamučno platno svilenkastog izgleda). Platno od običnog pamuka ili od lana, gruba tkanja, bio bi znak siromaštva. Potom navlači hlače od madapolama (grubo i prilično teško pamučno platno) ili pargala koje će, pod krinolinama, štiti njezinu stidljivu čednost. To je novost! Zatim stavlja čarape i učvršćuje ih podvezicama. Čarape su od škotskog konca, bijele ili neke svijetle boje, providne, s otvorima, ili još ukrašene nekom finom čipkom. Čarape u bojama rezervirane su za more ili ladanje, a crne pristaju za korotu ili za starije žene. Podvezica se učvršćuje iznad koljena, nikako ispod jer bi to bilo krajnje neukusno. Zatim zatvara ili daje zatvoriti čizmice, koje se vežu ili kopčaju gumbima i koje joj stežu gležanj do polovice lista – lakše je obuti cipele kad se još može sagnuti. Prije nego navuče skrivač steznika, gospođa namješta svoj stezник. Ona sprijeda zakapča taj stezник od kitovih usi i, eventualno, daje namjestiti vezanje na leđima. Često joj pomaže

¹⁰¹ C. Thomass i C. Ormen, Povijest donjeg rublja, str. 7. i 11.

¹⁰² Isto, str. 41-42.

njena sobarica, koja će joj također pružiti veliku pomoć pri ulasku u metalni kavez što će podupirati njenu haljinu. Sve do izuma te krinoline, u godinama poslije 1854., trebalo je nagomilati znatan broj podsuknji i vezivati ih jednu po jednu u struku, što je svakako bilo dosadno i naporno. Jedna, dvije, tri, četiri, počinjući vunenom podsuknjom zimi ili onom od pargala ljeti, dodajući sve ukrašenije podsuknje. Eventualno, ako cjelina nije bila dovoljno zaobljena, mogla je dodati jedan jastučić kako bi ispunila bokove i tako suknji dala ljepši volumen. Krinolina-kavez, dakle olakšava, ženama život. Nakon nestanka krinolina, oko 1867., morat će naslagati druge čudnije armature na donjem dijelu svojih križa! Ukratko, ipak se navlači još jedna podsuknja preko krinoline kako se ova ne bi previše zamijetila i sada se posvećujemo metodičkim nagomilavanjem odjevnih predmeta koji će na kraju gotovo totalno zatvoriti tijelo. Najprije ide bluza, koja prekriva skrivač steznika i zatvara poprsje sve do vrha vrata, zatim suknja ili suknje, žaket preko svega, isto tako zakopčan do vrha vrata, a to odijevanje završavamo postavljanjem tekstilnim ukrasima ili svježi cvijećem za večer. Oblak pudera od riže na licu, šešir sa spuštanim malim velom, nabijen na punđu sastavljenu od lažne kose i rukavice zakopčane serijom sićušnih gumbića. I napokon, jedna „vizita“, kaputić ili šal koji zamata ramena. Gospođa je konačno spremna za izlazak. Na kraju krajeva, ona više nema ni jedan četvorni centimetar gole kože u dodiru sa vanjskim zrakom.¹⁰³

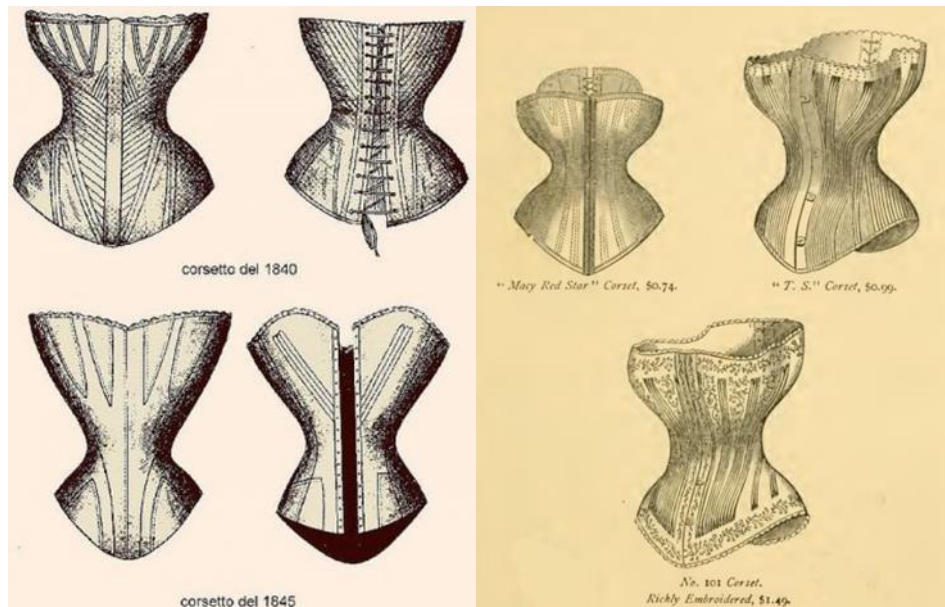

Slika 31. Primjeri košulja koji su se nosili ispod korzeta iz 1859., 1886. i 1896. godine

Steznik i podsuknje čine dušu garderobe 19.stoljeća. Zadaća ovog prvog je stiskanje, a ovo drugo primjenjuje se obratno. Između dvije vatre, žena će se dovinuti kako bi se uklopila u vladajuće kanone: izgledati prozračno u godinama poslije 1830., isticati bogatstvo tijela, a suprotno tome, vitkost i nervoznost krajem stoljeća. I tako se čini da žena po vlastitoj volji modelira svoje tijelo. Steznik je taj koji će istanjiti struk, stisnuti ga do gušenja tijekom romantičnog razdoblja. Steznik je također taj koji će podupirati grudi i omogućavati veličanstvene dekolte. A također je steznik taj koji će saviti siluetu

¹⁰³ Isto, str. 43-45.

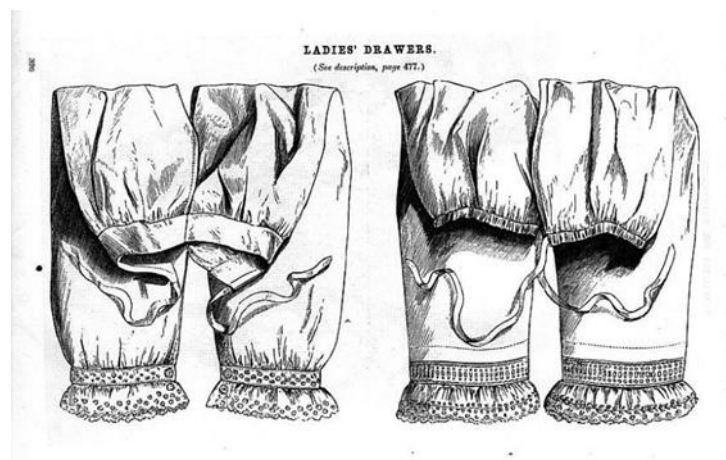
u S u godinama poslije 1900. Steznik vlada tijelom, on je vezan uz pojavnost, vanjski izgled...¹⁰⁴

Slika 32. Primjeri korzeta iz 1840. i 1877. Godine

Žene iz romantične epohe, između 1820. i 1845., nosile su steznik sa šipkom od kitovih usi. A i *busc* se ponovno pojavio. Podsjetimo se da je to prvotno bio komad bjelokosti koji se umetao na prednjem djelu steznika i koji je sprječavao svako savijanje poprsja. U 19. stoljeću izrađivao se od metala i izgubio svoj pomični karakter. Rastavljen na dva djela, umetnut u ukrasne tkanine prekrivene kopčama, ta je nova formula omogućavala lakše zatvaranje steznika. Steznik iz godina poslije 1830. bio je snabdjeven naramenicama i omatao je poprsje sve do kukova. Sastojao se od desetak dijelova koje su na okupu držale vezice da bi dobio na neusiljenosti i lakoći. Zatim je došlo vrijeme krinoline te kraćih i debljih steznika, izrađenih od grubog crvenog cviliha (dvonitno tkano grubo platno) za žene iz naroda ili od fine svile za dame. Do 1870. steznici su obojeni i ukrašeni vezanim uresima. To su steznici bez naramenica, vezani straga i opskrbljeni metalnim rupicama koje su omogućavale da se žene stegnu. Zatvarali su se sprijeda s pomoću tri ili četiri metalne kukice. Imali su dvostruku funkciju: čvrsto držati mlohavost tijela, jednom riječju ukrotiti debljinu u visini struka, s jedne strane, te podupirati grudi, s druge. U vezi s time uočavamo i „ljuske“ udešene tako da drže dojke. No taj korzet, relativno kratak i udoban, na koji se kvačila krinolina, nije bio dugog vijeka. U godinama nakon 1870., pojavili su se obrisi jedne ravnije i oštrije izrezane siluete. Steznik je konkavno izdubljavao križa i tako isticao stražnjicu jednako kao i grudi. Cijeli kraj 19. stoljeća opsjednut je tankočom struka. Na početku 20. stoljeća moda se opet mijenja namećući duge steznike, tako duge da su služili i kao nosači haltera. Oni stanjuju kukove i doslovce „pretjerano“ uzdižu grudi, čuvajući ipak plošnost u prednjem dijelu tijela. Zaključak: ne postoji samo jedan steznik, već ih ima

beskrajno mnogo. Forma steznika varira o epohi. A što se tiče njihova izgleda i konstrukciji, oni variraju ovisno o društvenim klasama.¹⁰⁵ Što se tiče ženskih hlača, djevojčice su ih nosile već krajem 18. stoljeća. Tijekom dugih godina, do otprilike 1880., te će male hlače od rubenine, ukrašene na svom donjem dijelu pokojim elegantnim vezenim uresom, čipkom ili ukrasnom vrpcom, nevino stršati iz donjeg dijela haljine djevojčica. Nošenje tih hlača određeno je 1807. u ustanovama za mlade djevojke jer je skakanje i ples od tada bili sastavni dio odgoja. Cijeli je taj naraštaj sačuvao naviku nositi ih. Dame iz dvadesetih godina 19. stoljeća oblačiti će ih za odlazak na klizanje ili za penjanje na omnibuse, kako bi izbjegle svaku „nezgodu“. Naime, pri padu ili pri udarima vjetra širina sukanja mogla je pogodovati nekim nepoželjnim nezgodama. S metalni kavezom, čiji je opseg katkad bio prevelik, hlače su postale nužne. Hlače, ne samo da štite od hladnoće, od iritantnog dodira sa tkaninom i od svih mogućih vanjskih agresija, već postaju prije svega jamac čedne stidljivosti: treba naravno skriti spolovilo, ali, što je iznenađujuće, hlače služe i za skrivanje nogu od bedra do gležnja. Ne treba zaboraviti da je ono što se ne vidi pod haljinama samo još dragocjenije za maštu. Te ženske hlače, iako su bile otvorene u međunožju, za ženu su predstavljale još jednu neudobnost više. Zamislite odlazak na zahod sa svom tom opremom. Pod ormom od tolike odjeće žene su došle do nevjerojatne kontrole nad svojim tijelom.¹⁰⁶

Slika 33. Ženske hlače, 1859.

¹⁰⁴ Isto, str. 54

¹⁰⁵ Isto, str. 55-57.

¹⁰⁶ Isto, str. 52-53.

5.6. Boja u kulturi odijevanja viktorijanskog doba

Tijekom povijesti, boja u odijevanju oduvijek je simbolizirala klasu, spol ili društvenu pripadnost. Ujedno je ovisila o tehničkim mogućnostima, političkim dekretima i vjerskim i društvenim promjenama. Ona je oduvijek, vezana uz vrstu tkanine, bila povlastica viših društvenih slojeva, a obilježje nižih slojeva u grčko i rimsko doba, u vrijeme srednjeg vijeka i renesanse, bila je bezbojnost: sivo, smeđe, uz grubost tkanine koja bi prigušivala boju.

Raspon boja tkanina bio je poprilično ograničen uslijed ograničenih tehnoloških mogućnosti, ali i ograničenosti percepcije boje: Aristotelova podjela navodi četiri, Newtonova šest, dodajući još indigo kao sedmu boju. Upravo Newtonova istraživanja boje potakla su ostale znanstvenike, posebice kemičare koji su uspjeli proizvesti bojila za tkanine znatno većeg raspona tonaliteta. Tijekom povijesti prevladavale su: plava, žuta, crvena, zelena, crna i bijela.¹⁰⁷

Plava je od kraja 18. stoljeća najomiljenija boja na Zapadu u svim društvenim slojevima, profesijama i spolu za razliku od drugih, posebice istočnjačkih kultura, primjerice Japana (crvena). Stari svijet gotovo je ne poznaje, priznajući status boje jedino bijeloj, crvenoj i crnoj. Njezina teška proizvodnja vjerojatno je razlog zbog kojeg nije igrala osobitu ulogu u društvenom, religijskom i simboličko životu sve do 12. i 13. stoljeća. No, napretkom proizvodnje pigmenta i bojila, te dubokom promjenom poimanja Boga njena se uloga mijenja.¹⁰⁸ Plava boja počinje zauzimati važno mjesto u društvenoj hijerarhiji. Zbog asocijacije s nebeskim i božanskim ona postaje i kraljevskom bojom.¹⁰⁹ Plemstvo se žuri imitirati kralja te je u sljedeće tri generacije plava postala dominantnom bojom plemstva. Potaknuti novom modom, bojadisari traže nove postupke i materije i uspijevaju proizvesti čudesne tonove plave boje. Tehnološke inovacije povlače za sobom i procvat ekonomije, a snažan uspon i procvat europskih gradova temelji se upravo na razvoju tekstilne proizvodnje. Diskretna plava boja prilično je omiljena u 17. i 18. stoljeću, a osobito je prihvaćena, upravo zbog njene diskrecije, i stroga moda građanskog društva 19. stoljeća.¹¹⁰

Crvena boja oduvijek se cijenila zbog svoje ljepote, sjaja, postojanosti. Vladari su u odijevanju uvijek koristili intenzivne i skupocjene boje, a seosko stanovništvo pribjegavalo je običnom broću koji daje manje blistav ton. Crvena boja je označavala prestiž i moć, ali je i izraz raskoši, grijeha i ludila. Plava boja bila je uglavnom boja

¹⁰⁷ *Moć boja: Kako su boje osvojile svijet*, katalog izložbe Etnografskog muzeja, str. 176.

¹⁰⁸ Isto, str. 176.

¹⁰⁹ Isto, str. 57.

¹¹⁰ Isto, str. 176-177.

žene (simbol Djevice), a crvena muškaraca (simbol moći i rata), no od 19. stoljeća plavu počinju u većoj mjeri koristiti muškarci (jer je diskretnija), a crvenu žene, što je ostalo pravilo do danas: plava boja za dječake, a ružičasta za djevojčice. Ružičasta, kao ublažena crvena, tijekom povijesti poistovjećivala se s bojom tijela i puti. Tek 18. stoljeće i romantičarski zanos daju joj svojstva nježnosti, blagosti, mekoće i ženstvenosti. Sve do 19. stoljeća, crvena je bila i boja mladenke, osobito kod seoskog stanovništva. No istovremeno su se njome isticale prostitutke, noseći barem jedan komad crvene odjeće kako bi na ulici stvari bile jasne. Ona je simbolizirala istodobno i božansku ljubav i tjelesni grijeh.¹¹¹

Bijela je u zapadnoj kulturi boja čistoće, čestitosti, djevičanstva i nevinosti. Boja jednostavnosti, diskrecije i mira. Kao boja nevinosti, afirmirana je od 13. stoljeća uspostavom kršćanskog vjenčanja, a opsesija nevinošću kulminirala je potkraj 18. stoljeća kada su prevladavale vrijednosti propisane građanskim moralom. Mlade djevojke iz visokog društva bile su prisiljene nositi bijelo kao simbol čistoće i djevičanstva, a otuda i potječe tradicija bijelih vjenčanica. I u stoljećima koja nisu pridavala nimalo pozornosti čistoći tijela, donja odjeća, ona koja se nalazila u dodiru s tijelom, bila je bijela. Iz jednostavnog razloga što su se bijele tkanine mogle iskuhavati bez straha da će izgubiti na intenzitetu boje. Stoga je i posteljina uvijek bila bijela.¹¹²

Prava crna u svojoj punoći pojavljuje se tek od sredine 14. stoljeća. Napretkom na području kemije i znanosti, bojadisari su u Europi uspjeli obojiti vunene tkanine u vrlo lijepe tonove guste, postojane, izrazito sjajne crne boje. Promocija crne polovicom 14. stoljeća imala je dalekosežne posljedice na dugo trajanje i njezin dug opstanak. Razlozi za promociju crne bili su raznovrsni: ekonomski (pokušaj ograničavanja troškova za odjeću i odjevne dodatke), etički (održati kršćansku tradiciju skromnosti i kreposti) i ideološki (uspostaviti segregaciju odjeće). Crna je bila direktna posljedica zakona i pravila odijevanja. Poistovjećivanje crne s dostojanstvom i strogošću ostaje sve do industrijskog doba. Crna, uz sivu i smeđu, u 19. stoljeću, s usponom građanskog društva poprima novo značenje. Muškarac posve odbacuje boju te prihvaća odijelo strogog kroja, izražavajući time svoj položaj i uspješnost. Odjeci te tradicije prisutni su i danas u svečanim i poslovnim odijelima ili svečanoj *maloj crnoj haljini*.¹¹³

Zelena boja nije bila osobito omiljena boja tijekom povijesti zbog njene nestalne prirode. Iako se tkanina bojila lako jer su sredstva za proizvodnju bila dostupna: korijenje, lišće, kora, problem je bio u stabilizatorima. Bojilo je teško prijanjalo uz nit i stoga je boja vlakna brzo gubila na intenzitetu. Zato je simbolika zelenog povezana s

¹¹¹ Isto, str. 177-178.

¹¹² Isto, str. 178.

¹¹³ Isto, str. 178-180

nestalnošću, mijenjanjem, to je simbol sreće, nade, ali i nesreće, ljubavi koja se rađa, ali i nevjerne ljubavi i nezrelosti.¹¹⁴

Žuta je bila neloyalna konkurencija zlatnoj boji i europska tradicija nije joj bila naklonjena. Zlatna boja simbolizirala je sunce, svjetlost, toplinu, život, energiju, radost, bogatstvo, moć. Lišena tih pozitivnih obilježja, žuta je djelovala prigušeno, tužno, kao boja koja podsjeća na jesen, odumiranje, bolest. Još gore, ona se transformirala u simbol izdaje, prijevare i laži. Nasuprot drugim bojama koje posjeduju dvostruku simboliku, žuta je jedina zadržala samo negativan aspekt. Renesansa koristi žutu boju, nastojeći je istaknuti u svom njenom intenzitetu i pridati joj maksimalne svjetlosne vrijednosti (*lumen*). To omogućuje napredak tekstilne proizvodnje, ponajprije usavršavanjem tehnika proizvodnje brokata, damasta, baršuna, tkanina koje variranjem glatkih, sjajnih površina aktiviraju igru svjetlosti, s onima koje svjetlost prigušuju. Te će vrste tkanina zadržati i barokno 17. stoljeće, ističući ih kontrastnom i sjajnom satenskom crnom. Dinamiku igre svjetlosti 18. stoljeće naglašava korištenjem svilenih tkanina sjajne površine.¹¹⁵

Između ostalog treba spomenuti i ostale boje. Narančastu boju, koja je boja topline, radosti i zdravlja, a za čiju se proizvodnju koristio uglavnom šafran.

Smeđa boja je najmanje voljena, premda se pojavljuje svuda u prirodi i oduvijek je bila boja najnižih slojeva.

Ljubičasta se u srednjem vijeku smatrala bojom najbližoj crnoj, stoga je nosila latinski naziv *subniger*, polucrno. U uporabi u liturgiji smatrala se bojom pokajanja te je kasnije postala bojom biskupa. Evocira i žensku starost i mudrost.¹¹⁶ Također, ljubičasta je bila i prva umjetna boja modna boja. Proizveo ju je engleski kemičar William Henry Perkin kao prvu anilinsku boju, što je u potpunosti promijenilo povijest tekstilnih boja. Iza ljubičaste slijedile su i ostale jarke boje, uključujući anilinsku crnu, fuksiju, mangentu i metilno plavu. Ove uzbuđujuće nove boje bile su popularne i dostupne što je rezultiralo demokratizacijom obojene odjeće. Estetičari su pak proglašavali umjetne boje kričavim i vulgarnim, preferirajući izbljedjeli izgled prirodnih boja.¹¹⁷

Prirodne boje koristile su se sve do polovice 19. stoljeća. Tada su sve učestaliji pokusi kemičara doveli do otkrića sintetičkih boja koje su se sve više koristile zbog jeftinije proizvodnje i jednostavnije uporabe. Međutim, trebalo je proći sto godina uporabe

¹¹⁴ Isto, str. 180.

¹¹⁵ Isto, str. 180-181.

¹¹⁶ Isto, str.181.

¹¹⁷ Isto, str. 33.

sintetičkih boja da bi se ustanovile njihove negativne osobine. Mnoge su tvari (olovo, živa, arsen...) koje su se koristile u proizvodnji umjetnih boja otrovne pa su izazivale zdravstvene tegobe kod ljudi i životinja.¹¹⁸

Ovdje ću stati, jer boja kao boja i boja kao znanost zaslužuje više pažnje ali nekom drugom prilikom.

¹¹⁸ Isto, str.99

6. OSVRT NA FILMSKE I TELEVIZIJSKE ADAPTACIJE I ANALIZA LIKOVA

Ovo istraživanje se razvilo prije svega čitanjem knjige, a potom sam pogledala tri verzije filma i jednu tv-seriju te ih usporedila. Nakon toga slijedi tablica citata opisa likova, a svrha svega toga je da bih stvorila nešto novo, temeljem vlastitog doživljaja romana. Pa krenimo redom od filmskih i televizijskih adaptacija koje su vizija i doživljaj samog redatelja.

Crno – bijela verzija iz 1946. godine, s Johnom Millsom (Pip), Valerie Hobson (Esttela), Finlayjem Curriejem (Magwitch) i Martitom Hunt (Miss Havisham), u režiji Jacka Harrisa koji je bio majstor melodrame. Kostimografiju ovog filma izradila je Sophia Harris (1900-1966) koja je bila član kazališne dizajnerske grupe Montley.¹¹⁹ Kostimi su točan prikaz vremenskog razdoblja, a o boji možemo samo nagađati. Radnja filma prati radnju romana.

Slika 34. Scena iz filma *Velika očekivanja*, 1946.

Redatelj Alfonso Cuarón 1998. godine snima stiliziranu i modernu verziju dijelom temeljenu na romanu. Radnja filma je preseljena u suvremenu Floridu i New York. Cuarón je osim vremenskog razdoblja, promijenio je i imena glavnih aktera pa tako Pip nije Pip već Finnegan Bell (Ethan Hawke), a Miss Havisham je Nora Dinsmoor (Anne Bancroft). Esttela glumi Gwyneth Paltrow, a Magwitcha Robert De Niro. Suvremenu kostimografiju potpisuje Judianna Makovsky (Harry Potter i adaptacije Igre gladi).¹²⁰ Radnja filma djelomično prati radnju romana.

¹¹⁹ IMDb.com, <https://www.imdb.com/name/nm0665194/&prev=search>

¹²⁰ Isto

Slika 35. Scena iz filma *Velika očekivanja*, 1998.

Redatelj Mike Newell 2012. godine skoro pa doslovno prepričava radnju romana, u izvrsnim, sirovim kadrovima engleskog krajobraza 19. stoljeća. Međutim, kritika mu zamjera kalkulantsko i mehaničko režiranje, bez trunke izvornosti i slobode. Isto tako lik Miss Havisham (Helena Bonham Carter) kritika uspoređuje s Frankeinsteinovom mladom. U ovoj adaptaciji Pipa glumi Jeremy Irvine, Magwitcha glumi Ralph Fiennes, a Esttelu Holliday Grainger. Bez obzira na kritiku film je nominiran u kategoriji najbolje kostimografije na BAFTA Awardsu 2013. godine. Kostimografiju ovog filma potpisuje Beatrix Aruna Pasztor poznata po svom radu na *Alfie* (2004), *The Fisher King* (1991)...¹²¹

Slika 36. Scena iz filma *Velika očekivanja*, 2012.

¹²¹ Isto

BBC-jeva serija iz 2011. godine, u režiji Briana Kirka možda je i najbolja adaptacija *Velikih očekivanja*. Prva epizoda je u prvom emitiranju u Velikoj Britaniji imala najveću gledanost za taj dan (6,6 milijuna gledatelja). Serija je privukla puno pažnje i zbog odabira Gillian Anderson za ulogu Miss Havisham koju je uspjela realno utjeloviti. Uz Anderson glume i Douglas Booth (Pip), Ray Winstone (Magwicht) i Vanessa Kirby (Esttela). Radnja filma prati radnju romana. Kostimografiju potpisuje Anni Symons koja je za ovaj serijal osvojila nagradu Emmy za iznimne kostime za miniserije, film ili specijale, te je dobila RTS-ovu nagradu za izradu kostima u kategoriji drame.¹²²

Slika 37. Serija *Velika očekivanja*, 2011.

Ono što je zajedničko svim adaptacijama ovog romana, osim filma iz 1946. godine, je boja. Boja je ta koja određuje karakter samog lika.

Lik Estelle u adaptaciji iz 1998. nosi bijelu, nijanse zelene, crvenu i crnu boju odjeće što bi je karakteriziralo kao naivnu, gordu i oholu, senzualnu te nesretnu osobu.

U adaptaciji iz 2011. godine, lik Esttele nosi odjeću u bijeloj, nijansama plave i crvenu odjeću što je karakterizira kao naivnu, hladnu i posvećenu cilju, te senzualnu osobu.

U adaptaciji iz 2012. godine lik Esttele nosi odjeću plave, ljubičaste i sive boje što je karakterizira kao hladnu i posvećenu cilju, neodlučnu i distanciranu osobu.

Ono što je interesantno kod lika Pipa u sve tri adaptacije je da nosi odjeću bijele, sive, smeđe i crne boje što ga karakterizira kao naivnu, distanciranu, pasivnu i nesretnu osobu.¹²³

¹²² Isto

¹²³ Lusher M, Scott I.: *The Lucher Color Test*, str.44-59

Charles Dickens u svom djelu daje nam živopisne opise svojih likova i naznačuje nam karakter svake osobe u tim opisima, što omogućava bolju i detaljniju vizualizaciju istih, a tablica citata će pomoći u tome. Likovi u tablici navedeni su redom pojavljivanja u knjizi.

LIKОВИ	CITATI IZ KNJIGE
Philip Pirrip Pip	<p>„...a zatim me okrene glavačke te isprazni moje džepove, u kojima nije bilo ništa do kriške kruha.“ Str.10</p> <p>„...ala su ti obrazi buc masti. Vjerujem da su bili buc masti, ionako sam u ono vrijeme bio premalena rasta za svoje godine i slabšan.“ Str.11</p> <p>„...stao sam zavrtati jedino puca na prsluku, gledajući posve potišteno u vatru.“ Str.15</p> <p>„Štoviše i onda kada bi me odveli krojaču da mi kroji novo odijelo, dali bi mi izričito naređenje da ga sašije po kroju odjeće za dječake iz Popravilišta i da svakako spriječi slobodno kretanje mojih ruku i nogu.“ Str. 29</p> <p>„Kada se završilo veliko pranje, navukoše mi čistu platnenu košulju, krutu da ne može biti kruća, kao malom pokajniku grubu surinu, a zatim me utegnuse u moje najtješnje i najstrašnije odijelo.“ Str.59</p> <p>„Nikad mi prije nije palo na pamet da se stidim svojih ruku, no sada sam ih stao promatrati i vidio da su nezgrapne. Njezin je prijezir bio tako jak da je postao zarazan i zahvatio i mene.“ Str.67</p> <p>„Sva ta kažnjavanja, poniženja, trapljenja postom i bdijenjem i ostale pokajničke patnje utvrdile su moje uvjerenje. Prepušten sam sebi i nezaštićen, razmišljao sam mnogo o tome, a to je, držim, uvelike pridonijelo tome što sam bio u moralnom pogledu plašljiv i vrlo osjetljiv.“ Str.70</p> <p>„Blijedi je mladi gospodičić krvlju iz nosa pokapao moje hlače i pokušao sam usred gluhe noći da sperem taj dokaz svoje krivice.“ Str.101</p> <p>„Obukavši najbolju odjeću, pođoh zarana u grad...“ str.158</p> <p>„Moje me novo odijelo prilično razočaralo.“ Str.165</p> <p>„... izađoh na ulicu u novom odjelu, savršeno dotjeran...zbog ukočenih dugih prstiju na rukavicama...“ Str.166</p> <p>„Posljednje sam večeri obukao novo odijelo da me vide i uživaju...“ str. 167</p> <p>„Trebalo je da u pet sati izjutra odem iz sela s malom putničkom torbom u ruci.“ Str.168</p> <p>„Ostao sam i dalje u sobici, po višeput razrješujući i opet zavezujući remenje male putne torbe, iznova je otvarajući i zatvarajući...“ Str.168</p> <p>„Stadoh i zamahnuh šeširo m.“ Str.168</p> <p>„Imao sam na sebi zimsku kabanicu s dva plašta, a na ruci još jedan debeli</p>

	<p>ogrtač.“ Str.428</p> <p>„Bila je dakako u zavoju, no ipak manje nezgodno od lijeve šake i ruke,, koju sam držao u povezu tako da sam kaput mogao samo ogrnuti kao plašt, prebaciti ga preko ramena i pričvrstiti pod vratom. Plamen mi je bio zahvatio kosu, ali poštedio glavu i lice.“ Str.430</p> <p>„Obukli smo tople vunene kratke kapute, a ja sam uzeo još torbak.“ Str.462</p>
Abel Magwirth	<p>„Strašan lik, sav u gruboj surini, s velikim željeznim negvama na nozi. Gologlav, poderanih cipela, a glavu omotao starom krpom. Prokvašen vodom, uprljan glibom, noge podbio o kamenje, raskrvario na oštrom šljunku, ožario koprivama, izbo na glogovu trnju. Hramao, drhtao, piljio očima, režao, a zubi mu cvokotali u ustima kada me je ščepao za podbradak.“ str.10</p> <p>„Tresao se od zime i cijelo vrijeme rukama grlio svoje tijelo kao da ga hoće sačuvati da se ne raspadne i hramajući išao prema niskom grobljanskom zidu.“ str.13</p> <p>„... te sam razabrao da nije bio oskudno odjeven, samo da mu je odijelo grubo kao u putnika na pomorskom putovanju, kosa čeličnosive boje, i da će mu biti oko šezdeset godina. Bio je mišičav, čvrstih nogu, lica preplanulog od sunca i ogrubjela od nevremena. ... S lica mu se odražavalo iznenađenje i radost... pa skine grubu kabanicu i šešir. Tad opazih da mu je tjeme smežurano i ćelavo i da mu je duga, čeličnosijeda kosa izrasla samo na sljepoočicama. ... Sjeo je na stolicu ispred vatre, pokrivši čelo svojim velikim od sunca pocrnjelim i žilama ispruganim rukama.“ Str.334</p> <p>„Razriješio je svoj vratni rubac i stajo promatrajući me oštrim pogledom i grickajući rogalj rupca.“ Str.336</p> <p>„... segne rukom u džep grubog vunenog haljetka, te izvuče kratku crnu lulu i pregršt duhana, što ga zovu kržak.“ Str.351</p> <p>„Kako je sad bio obučen u pomorsko putničko odijelo sa široki hlačama te nalikovao na prodavača papiga i cigara, najprije sam s njime razmotrio pitanje kakvo će odijelo obući. Bio je duboko uvjeren da su kratke hlače – do koljena vrlo prikladna nošnja za prerašavanje, te je u glavi već zamislio cijelo odijelo, koje je namjeravao obući, a u kojem bi bio nalik na nešto između dekana i zubara. ... Trebalo je mnogo muke da napokon prihvati moj prijedlog da obuče odijelo u kojem će izgledati kao imućniji farmer; dogovorismo da će na kratko ošišati kosu i malo napudrati glavu.“ Str.355</p> <p>„Iz svake njegove kretnje – kad bi stajao, sjedio, jeo, pio, ili se uvučenih ramena i sav zgrbljen podavao teškim mislima, vadio veliki preklopni nož s rožnatom drškom i brisao oštricu o nogavicu hlača... posve jasno mogli prepoznati robijaša, roba, zločinca. ... Kada je naprašio glavu, rekao bih da je najviše nalikovala na naličeno lice mrtvaca, jer je ispod tanke naslage pudera snažno izbijalo sve ono što bi najbolje bilo prikriti i prigušiti. Tek što smo pokušali, već smo od toga i odustali, i njegova je prosijeda, podrezana kosa ostala nenaprašena.“ Str.359</p> <p>„Imao je na sebi mornarsku kabanicu i u ruci crni platneni torbak te je</p>

		nalikovao riječnom peljaru...“ str. 464
Gospođa Gargery	Joe	<p>„Moja sestra gospođa Joe Gargery bila je više od dvadeset godina starija od mene i njoj je uspjelo da među susjedima postane čuvena po tome što je mene othranila >>svojom rukom<<.“ str.14</p> <p>„Nije bila baš pristala žena i imao sam dojam da je ona >>svojom rukom<< prisilila Joe Gargeryja da je uzme za ženu.“ str.14</p> <p>„Koža na licu moje crvenokose i crnooke sestre gospođe Joe bješe tako crvena preko svake mjere, da sam se ponekad u čudu pitao ne upotrebljava li ona pri umivanju ribež za oraške mjesto sapuna. Visoka koščata, gotovo uvijek s grubom pregačom, koju je otraga vezivala poprijeko s dvije naramenice, a sprijeda je imala opršnjak načičkan pribadačama i iglama. Smatrala je svojom velikom zaslugom i ljutim prijekorom za Joea što gotovo nikada nije skidala pregaču.“ str. 14</p> <p>„... skidajući sa sebe brzo i uzbuđeno ogrtače i šalove, zabaci kapu na leđa, gdje je ostala visjeti na privezačima...“ Str.57</p>
Joe Gargery		<p>„Joe je bio lijep muškarac, svijetložute kovrčave kose s obje strane svoga glatkog lica i s očima tako neodređene modrine te se činilo da su se šarenice nekako rasplinule u bjeloočnicama. Bio je blag, dobroćudan, krotak, lakomislen, drag stvor – Herkul snage i slabosti u isti mah.“ str.14</p> <p>„U svome radnom odijelu bio je Joe dobro građen muškarac, naizgled u svemu pravi kovač. U prazničkom je bio sličniji nešto otmjenijem ptičjem strašilu nego bilo čemu drugome. Ni jedan komad odijela nije mu pristajao, kao da nije njegovo, i što god bi tada imao na sebi, tištalo ga i žuljalo. ...izašao je iz svoje sobe kao sušta neutješljiva bijeda u pokajničkim haljinama.“ Str.29</p> <p>„Joe je međutim svukao prsluk, skinuo ovratnik i privezao kožnu pregaču, te pođe u kovačnicu.“ Str.38</p> <p>„Bilo mi je teško pri duši kada sam prekosutra gledao Joea kako navlači na sebe svoje nedjeljno odijelo da me otprati gospođici Havisham. Smatrao je da za tu priliku potrebno da se dotjera i obuče svoje >>stajaće ruho<<, pa mu nisam smio reći da mu radno odijelo mnogo bolje pristaje, tim manje što sam znao da je samo zbog mene bio spreman otpjeti sve te strašne neugodnosti i da je zbog mene izvukao okovratnik košulje otraga tako visoko da mu je kosa stršil na glavi kao perjanica.“ Str.106</p> <p>„...Joe skinu šešir i stane, držeći ga za obod, kao da mu želi zbog osobita važna razloga odmjeriti težinu točno na miligram.“ Str.107</p> <p>„Klobuk je samo letio i odbijao se od tapeta ... najzad bućnuo u kablíč za ispiranje suđa ...Ovratnici na njegovoj košulji i kaputu bili su tako čudesni da nije moguće o njima raspravljati – to su bile dvije nerješive tajne. Zašto je Joe morao do te mjere stegnuti vrat...“ Str.237</p> <p>„... sav utegnut u tijesni, crni ogrtač sa širokim vrpcama, svezanim ispod</p>

	brade, sjedio podalje...“ Str.296
Compeyson	<p>„Okrenut leđima skrštenih ruku, klimao je glavom teško od sna, što mu se spuštala sve dublje na prsi....Ončas skoči, ali to nije bio onaj muškarac, već neki drugi. Pa ipak je i taj bio sav u gruboj surini, s velikim negvama na nozi, hramao, bio promukao i prozebao, u svemu kao onaj prvi; samo što nije imao isto lice, a na glavi mu bješe plosni neki pusteni šešir široka oboda.“ Str. 24</p> <p>„... da je bio vrlo naočit muškarac, kao stvoren za udvaranje.“ Str.193</p> <p>„- Taj je Compeyson izigravao džentlmena, a završio je i neke škole i bio obrazovan. Bio je sladak i gladak kad bi razgovarao s odličnom gospodom. A i izgledao je naočito. ... Compeysonov su posao bile prevare, krivotvorenje potpisa, proturanje ukradenih novčanica i sve takvi i slični pothvati. Compeyson se bavio svakojakim podvalama, uvaljivao druge, a da se sam nikad ne uvali, drugi su mu vadili kestenje iz vatre, a onda bi svoje pomagače ostavio na cjedilu. U njega nije bilo više srca nego u željezne turpije, bio je hladan kao smrt, a pamet je u njega bila kao u samog đavla.“ Str.369</p> <p>„... Izgledao baš kao pravi džentlmen sa svojom kovrčavom kosom, crnim odijelom i bijelom kravatom...“ str.372</p> <p>„Kako je bio obučen ? Gospodski, ali na njemu nije ništa bilo što bi se isticalo; koliko se sjeća, u crno.“ Str.411</p>
Gospodin Wopsle	„... crkvenjak...s rimskim nosom i s velikim blistavim ćelavim tjemenom imao je dubok glas, kojim se neobično ponosio.“ Str.30
Gospodin Hubble	<p>„...kolar...“ str.30</p> <p>„Gospodina Hubblea sam zapamtio kao žilava, pogrbljenog starca, uzvijenih pleća, koji je širio zadah pilotine, a noge su mu bile neobično raskrečene, te sam pod njihovim lukom, u danima mog djetinjstva, uvijek vidio čitav kraj na milje daleko kad bi mi dolazio puteljkom u susret.“ Str.31</p>
Gospodin Pumblechook	<p>„...(Joeov ujak, ali ga je gospođa Joe posvojila), imućan prekupac žitom u obližnjem gradiću, koji je sam kočijašio svoju zatvorenu kočiju.“ Str.30</p> <p>„... sredovječan, krupan i sipljiv mlitavac s ustima kao u ribe, s tupim izbuljenim očima i nakostrušenom kosom boje pijeska, koji kao da se taj čas nije udavio...“ Str.30</p> <p>„Gospodin je Pumblechook nosio hlače od polubaršuna, a isto takve i</p>

	<p>njegov poslovođa.“ Str.60</p> <p>„Već sam pogled na tog mučitelja s ribljim očima i sa širom otvorenim ustima, s nakostrušenom riđom kosom i s prslukom što se nadimao, učinio me je pakosnim u mojoj upornoj šutnji.“ Str.73</p> <p>„... u crnome ogrtaču s nekoliko lakata crnih traka na klobuku.“ Str.297</p>
Vojnici	<p>„... dotrčao sam samo do kućnih vrata, jer naletim glavom na četu vojnika s mušketa; jedan od njih zamahne lisičinama prema meni i reče:- Tu smo! A sada pozor! Naprijed!“ Str. 36</p> <p>„Kada se pojavila četa vojnika i kundacima svojih nabijenih mušketa tresnuli na pragu kuće...“ Str. 36</p> <p>„Bješe to naime narednik...“ str.37</p> <p>„Nato pozove momke, koji su jedan za drugim upali u kuhinju i poslagali oružje u kut. Zatim su po vojnički, opuštenih ruku stajali, odmarajući čas koljeno, čas ramena, čas raskopčavali opasač ili torbu ili otvarali vrata da, ispruživši vratove iz svojih visokih ovratnika, što dalje pljucnu u dvorište.“ Str. 37</p> <p>„Momci dohvatiše puške i svrstaše se u stroj.“ Str.40</p> <p>„Vojnici su bili pred nama, poredani u dugoj crti razdaleko jedan od drugog.“ Str.41</p>
Pratetka gospodina Wopslea	<p>„...držala je u selu večernju školu, a to će reći da je bila smiješna starica s ograničenim novčanim sredstvima i neograničenim slabostima, pa je običavala malo prodrijemati svake večeri od šest do sedam, i to u društvu mališana, od kojih je svaki plaćao dva penija tjedno da ima prilike, gledajući je, usavršavati se u dobrom odgoju.“ Str.50</p>
Biddy	<p>„Biddy je bila unuka pratetke gospodina Wopslea...Bila je baš kao i ja siročić i isto tako othranjena nečijom >>rođenom rukom<<. Neobično upadljiva zbog svoje vanjštine: kosa joj je uvijek bila rasčupana, ruke prljave, cipele neokrpljene i izgažene. Taj opis valja primiti s izvjesnim ograničenjem, odnosi se naime samo na radne dane. Nedjeljom bi polazila u crkvu čista i dotjerana.“ Str. 50-51</p> <p>„Na njezinim su cipelama izrasle potpetice, kosa joj je postala sjajna i uredna, ruke su joj uvijek bile čiste. Nije bila lijepa – obična djevojka i nije mogla biti nalik na Estellu – ali je bila mila, dobra i puna dobrote... rekoh sam sebi kako ima iznenađujuće misaone i bistre oči, vrlo lijepe i pune dobrote.“ Str.133</p> <p>„... vrlo lijepa i skromna u crnoj haljini...“ Str.296</p>

Estella	<p>„Premda me je tako često nazivala >>mali<< i nemarno da nije bilo nimalo laskavo po me, bila je otprilike mojih godina. Naizgled je bila dakako nogo starija, jer je bila djevojčica, a usto lijepa i samosvjesna, a sa mnom je postupala tako prezirno kao da joj je dvadeset i jedna godina i da je kraljica.“ Str.63</p> <p>„Bila mi je leđima okrenuta, a raspuštenu je kosu podržavala objema rukama i nije se ni jedanput osvrnula, a za čas mi je nestala ispred očiju.“ Str.70</p> <p>„Skut se njene lijepe haljine povlačio po zemlji. Sada ga je jednom rukom pridržavala, a drugom se lako naslanjala na moje rame dok smo šetali.“ Str.254</p> <p>„U krznom opšivenoj putničkoj odjeći pričinila se Esttela čak i meni još nježnijom i ljepšom nego ikad prije.“ Str.281</p>
Miss Havisham	<p>„Bila je odjevena u posve bijelu skupocjenu haljinu od satena, čipaka i svile. I cipele su joj bile bijele. S glave joj se spuštao dugi bijeli veo, a u kosi joj zadjenuto cvijeće kao u nevjeste, samo što joj je i kosa bila bijela. O vratu i rukama blistali su sjajni dragulji, a drugi su se svjetlucali porazbacani po stolu. Posvuda su ležale haljine, manje raskošne, i napola puni kovčezi. Nije dovršila toaletu. Navukla je samo jednu cipelu, a druga je ležala na stoliću, na dohvat ruke. Veo je tek prebacila, urica je s lancem ležala na toaletnom stoliću, a do nje prsni ukras od čipaka, rukavice, cvijeće i molitvenik, sve bez reda na hrpi pred ogledalom.“ Str.64</p> <p>„Ipak sam razabrao da je sva ta bjelina bila nekad bijela i izgubila prvašnji sjaj i već odavna izbljedjela i požutjela. Vidio sam da je nevjesta sva uvenula, baš kao i vjenčana haljina i cvijeće, da je nestalo svakog sjaja, osim bljeska u upalim očima. Znao sam da je haljinu obukla mlada, jedra žena, i da se tijelo, na kome je sada haljina visjela, bilo sasušilo do kosti i kože.“ Str.64</p> <p>„Opazio sam da je gospođica Havisham stavila dragulj točno na isto mjesto odakle ga je uzela. ... pogledao sam opet na toaletni stolić i razabrao da cipelu, nekoć bijelu, a sada požutjelu, nije nikad ni obula. Svrnuh pogledom prema njenoj nozi, na kojoj nije bilo cipele, i vidjeh da je svileni čarapa, također nekoć bijela, a sada požutjela, izgažena i poderana. Da nije bilo tog posvemašnjeg zastoja i mirovanja svih tih izbljedjelih napola raspalih stvari i stvarčica, ne bi ni zborana vjenčana haljina na oronulom tijelu bila toliko nalik na mrtvačku halju, niti dugi veo na mrtvački plašt.“ Str.67</p> <p>„Da nije bilo onoga prvašnjeg sablasnog smiješka, bio bih sasvim uvjeren da se gospođica Havisham uopće ne zna smijati. Njezino je lice izražavalo neko budno i zamišljeno iščekivanje – po svojoj prilici još od časa kada se sve oko nje umrtvilo. Sada je bilo kao da ga više ništa ne može razvedriti. Grudi su joj oronule, bila je sva pognuta; glas joj je smalaksao tako da je potihogovora, kao da ju je prekrila samrtna tišina. Oronula je dušom i tijelom, izvana i iznutra, slomljena pod težinom nenadanog udarca.“ Str.68</p> <p>„... pa izvadi iz džepa požutjeli snop pločica od slonove kosti, uokvirenih u istrtu pozlatu, te stane po njima pisati olovkom optočenom istrtom pozlatom, koja joj je visjela o vratu.“ Str.423</p>

Stranac u krčmi	<p>„Bješe tajanstvena izgleda, a nikad ga prije nisam vidio. Glava mu je bila sasvim naherena, a jedno oko napola zatvoreno, kao da nišani nevidljivom puškom. Držao je u ustima lulu, pa je izvadi i, otpuhnuvši polako sav dim, gledaše me netremice, a onda kimne glavom. Nato i ja kimnem i on ponovo, pa načini mjesta na klupi da bih mogao sjesti pokraj njega.“ Str.82</p> <p>„Stranac zadovoljno smrmlja nešto i ne vadeći lule iz usta, te ispruži nogu na klupu na kojoj je sjedio. Nabio je na glavu klopav putnički šešir sa širokim obodom, a ispod njega svezao rubac poput kape tako da se kosa uopće nije vidjela. Kada se zagledao u vatru, mislim da sam opazio na njegovom licu lukav izražaj popraćen pritajenim smiješkom.“ Str.83</p>
Camilla	<p>„Najgovorljivija je od dama govorila napola zatvorenim ustima da prikrije zijevanje. Ta me je dama, po imenu Camilla, veoma podsjećala na sestru, samo s razlikom što je bila starija i što je njezino lice (kako sam poslije vidio, kad sam je pogledao) bilo još tupavije. Kada sam je bolje upoznao, pomislio sam da je pravo čudo što uopće ima lice, toliko je bio prazan i visok nepomičan zid njezina obraza.“ Str.87-88</p> <p>„Camilla je bila sestra gospodina Pocketa.“ Str.217</p>
Raymond	<p>„Tako sam saznao da je nazočni gospodin, na koga se pozivala, Raymond – kao i to da je muž gospođe Camille.“ Str.93</p>
Sarah Pocket	<p>„Opazio sam da je gospođica Sarah Pocket malena suha smežurana starica, tamne puti, uska lica kao da je načinjeno od orahovih ljusaka i širokih usta kao u mačke bez brkova.“ Str.94</p> <p>„... došla je na vrata i upravo zateturala kada je vidjela kakva se promjena sa mnom zbila; a njezino smeđe lice, nalik na orahovu ljusku, sasvim je požutjelo i pozelenjelo.“ Str.166</p>
Jaggers	<p>„Bio je to krupan gospodin neobično tamne puti, osobito velike glave i isto tako golemih ruku. Poduhvatio me za podbradak svojom ručetinom i podigao mi glavu da me promotri pri svjetlosti svijeće. Za svoje je godine bio suviše ćelav, a obrve su mu bile crne, čupave, pa nikako da prilegnu uz ćelo, već su čekinjasto stršile naprijed. Duboko upale oči sijevale su mu neugodno oštro i sumnjivo. Nosio je veliki sat i lanac, a tamo gdje bi mu bila brada i zalisci, da ih je pustio da narastu, ostale su upadljivo crne mrlje.“ Str.90</p> <p>„Znao sam da je on istog trenutka kada sam ga vidio kako nas gleda, stojeći iza naslona klupe; i našavši se s njim okom u oko, dok je jednu ruku držao na mom ramenu, ponovo sam u tančine promatrao njegovu veliku glavu, crnomanjasto lice, duboko upale oči, čupave crne obrve, veliki lanac za sat, jake crne pjege umjesto brade i zaliska i, štoviše, osjećao zadah mirisava sapuna na njegovoj velikoj ruci.“ Str.144</p>

	<p>„Gospodin Jagers se nikad nije smijao, ali je nosio velike, sjajno ulaštene cipele, što su škripale, pa kada bi se zazibao, držeći se u ravnoteži na nožnim prstima, očekujući odgovor, cipele bi mu ponekad zaškripale suhonzavim i sumnjičavim smijehom kao da se one smiju.“ Str.211</p> <p>Uvijek je nosio uza se (mislim da to još nisam spomenuo) neobično velik džepni rubac od skupocjene svile, koji mu je u praksi bio od velike koristi. Gledao sam ga kako bi znao silno zastrašiti klijenta ili svjedoka rastvarajući ceremonijalno rubac... držao je u rukama taj značajan džepni rubac... Zatim prinese rubac nosu i čvrsto se usekne.“ Str.256</p> <p>„... njišući se s peta na prste u svojim sjajno ulaštenim cipelama, gledao u mene.“ Str.435</p> <p>„... iako je tu kretanju nastojao prikriti vađenjem džepnog rupca.“ Str.437</p>
<p>Namještenici gospodina Jagersa</p>	<p>„... neki namještenik, nalik na nešto između krčmara i štakorolovaca – blijed, zadihan i podnaduo ... U sobi nad ovom neki je mladi slabunjavi namještenik s razbarušenim čupercima kose poput terijera (kojeg zaboraviše podšišati dok je bio još malo kućence) ... U stražnjoj sobi sjedio je namještenik visoko uzdignutih ramena, rastrzana lica neuralgičnih bolova, umotan prljavom krpom flanela, obučen u staro crno odijelo, što je bilo kao voskom natopljeno i, sav zgrbljen nad svojom pisanijom, učisto bilješke one druge dvojice...“ Str.212-213</p>
<p>Pocket ml.,Herbert</p>	<p>„... i sav u čudu moj se pogled ukrsti s pogledom mladog gospodičića, pocrvenjelih očnih kapaka i svijetle kose. Blijedi mladi gospodičić nestane i u tili se čas stvori pokraj mene.“ Str.97</p> <p>„Zatim stane skidati ne samo kaput i prsluk, već svuče košulju, a sve to u isti mah olako, poslovno i krvoločno...“ Str.98</p> <p>„Pred mnom se postupno pojaviše šešir, glava, kravata, prsluk, hlače i cipele člana društva otprilike mojeg položaja. Ispod svake je ruke nosio papirnatu vrećicu, a osim toga u jednoj i zdjelu jagoda, i sav se zapuhao.“ Str.185</p> <p>„Bio je još uvijek blijedoliki mladi džentlmen, na kome se pored sve živahnosti i bistroće vidjela neka tromost, što je odavala čovjeka po prirodi ne odviše snažna. Lice mu nije bilo lijepo, no bilo je više od toga: bilo je neobično ljubazno i veselo. Tijelo mu je bilo malo nespretno, kao u dane kada sam ga šakama tako bezobzirno izmijesio, no izgledalo je kao da će uvijek ostati mladenački gipko i lako. ... da je njegovo prilično pohabano odijelo na njemu stajalo mnogo elegantnije, nego moje novo na meni.“ Str.189</p>
<p>Dogle Orlick</p>	<p>„Bio je to plećat, gibak, crnomanjast momak, neobično snažan; nikad mu se nije žurilo i uvijek se tromo gegao.“ Str.120</p> <p>„Radnim bi se danom dogegao iz svog pustinjskog stana, s rukama u džepu, a ručak je nosio u zamotljaju ovlašno obješenu oko vrata, pa mu se svežnjić</p>

	<p>klatio na leđima.“ Str.120</p> <p>„Trgnuh se još jače kad se našođ licem u lice s momkom u pristojnom sivu odijelu. To je bio čovjek, kojeg sam najmanje očekivao kao vratara u kući gospođice Havisham.“ Str.248</p> <p>„Bio se napio, a oči su mu bile crvene i zakrvavljene. Oko vrata mu je visjela limenka...“ Str.453</p>
Gospodin Trabb	<p>„... kod krojača gospođina Trabba...“ Str. 158</p> <p>„Bio je to bogat stari neženja.“ Str.159</p> <p>„Gospodin Trabb se sav izmijenio. Zaboravio je na svoje plahte, ubriše prste u stolnjak i usklikne...“ str.159</p> <p>„... naklonivši se s mnogo poštovanja, raširi ruke i oslobodi se da me se dotakne s vanjske strane laktova... str.159</p> <p>„U trenutku mog dolaska upravo je bio okitio nečiji šešir dugim crnim trakama...“ str.296</p>
Momak gospođina Trabba	<p>„... bio je najbezobraznije čeljade u čitavom kraju.“ Str.159</p> <p>„... spazio Trabbova momka kao mi dolazi u susret lupkajući po leđima praznom modrom vrećom. ...kadno koljena Trabbova momka najednom udariše jedno u drugo, kosa mu se nakostriješi, kapa padne s glave, a čitavim mu tijelom prođe drhtaj, te zatetura nasred ulice... Pretvarao se da umire od strave i skrušenosti... zubi su mu cvokotali i sa svima se znacima krajnje poniznosti svali u prašinu.“ Str.261</p> <p>„Ogrnuo se modrom vrećom tako da je nalikovala mojem zimskom kaputu... kada je prolazeći pokraj mene povukao uvis ovratnik košulje, zakovrčio kosu na sljepoočnicama, zabio ruke u bokove i cerekao se, zavrćući laktove, vrpoljeći se cijelim tijelom...“ Str.262</p>
Redarstvenici i ljudi iz Bow Streeta iz Londona	<p>„... to se dogodilo u vrijeme kada su čuvari reda još nosili crvene prsluke...“ Str. 130</p>
Mike	<p>„Tu našosmo jednookog džentlmena u baršunastom odjelu, s hlačama do koljena, koji obriše nos rukavom kad ga prekinusmo u pažljivom čitanju novina.“ Str.174</p> <p>„...onaj klijent s krznenom kapom, koji je običavao rukavom brisati nos...“ Str.441</p>

Službenik pravde	<p>„Dok sam se ogledavao, neki me neobično prljavi, nakresani službenik pravde upita bi li volio ući...“ str.176</p> <p>„...bio od glave do pete, ne izuzimajući ni džepni rupčić, obučen u odijelo što je zaudaralo na plijesan, a prvobitno zacijelo nije bilo njegovo, nego ga je, kako sam sebi uvratio u glavu, kupio za jeftin novac od krvnika.“ Str.176</p>
Wemmick	<p>„Vidio sam da je suh i malena stasa, četverouglasta kao od drveta lica, izdjeljanog, ali ne do kraja isklesanog tupim dljetom. Na licu je bilo jamica, što bi mogle biti i smjehuljci da je materijal, u koji su bile urezane, bio finiji, dljeto oštrije; no ovako su bile obične zarezotine. Dljeto je na tri-četiri mjesta pokušalo oko njegova nosa poljepšati lice, no bez uspjeha; ostali su samo tragovi tih pokušaja. Zaključio sam da je neženja, jer mu je rublje bilo otrcano; a bit će da u njegovoj obitelji bilo mnogo smrtnih slučajeva, jer je na ruci nosio najmanje četiri žalobnička prstena, a u kravatu zataknuo iglu s likom žene što plače ispod vrbe žalosnice nad grobom ukrašenim urnom. Opazio sam da je i na lanac od sata povješao mnogo prstenja i pečatnika, kao da je bio opterećen tužnim uspomena na mnoge pokojne prijatelje. Oči su mu bile sitne, crne, oštre – a usta velika, tanka i namreškana. Po mom sudu moglo mu je biti najviše četrdeset do pedeset godina.“ Str. 182</p> <p>„... što bi kratko klimnuo glavom, s obje ruke namjestio šešir malo udobnije, zatim još čvršće zatvorio svoju poštansku škrabicu i ruke turio u džep.“ Str.277</p> <p>„... opazio sam da je bio bolje odjeven nego obično i imao otmjeniji šešir.“ Str.482</p> <p>„Rukavice su bile od bijele srneće kože...“ Str.483</p>
Albert Havisham	<p>„kada je sin poodrastao, pokazalo se da je nasilan, nastran, nezahvalan prema ocu – ukratko da je vrlo loš momak.“ Str.192</p> <p>„- Compeyson je imao još jednog ortaka, koga su zvali Arthur, ali to mu nije bilo pravo ime, već nadimak. Bio je na samrti, nije ga bilo što vidjeti – sjenka od čovjeka. On i Compeyson su prije nekoliko godina podvalili nekoj staroj dami i tom prilikom namlatili gadne pare. ... A Arthur je umirao, umirao u bijedi, u strahu i užasu. ... Kada sam ga drugi ili treći put vidio, upao je kasno uvečer u Compeysonovu sobu , a na njemu samo košulja od flanela, kosa mu sva mokra od znoja... - Compeysonova žena i ja otpremismo ga opet u postelju, no on je strašno buncao. ... nato se snažno izdigne i – bio je mrtav.“ Str.370-371</p>
Gospođa Pocket, Herbertova majka	<p>„Gospođa Pocket je čitajući sjedila na vrtnom stolcu pod drvetom, ispruživši noge na drugi stolac, a obje su dadilje gledale naokolo dok su se djeca igrala.“ Str.198</p>
Djeca gospodina i gospođe Pocket	<p>„... nisu rasla niti su ih odgajali, nego su se koprcali kroz život.“ Str.198</p>

	<p>„Imao sam vremena da ih izbrojim i našao da je bilo ništa manje nego šest malih Pocketa različite dobi... Jedva što sam ih nabrojio, kadno se oglasi sedmi...“ Str.199</p> <p>„Bile su četiri djevojčice i dva mališana, osim bebe, koja je mogla biti ili muško ili žensko ... Jedna od djevojčica, još sićušno dijete, koja kao da je zarana preuzela brigu nad ostalom djecom...“ Str.205</p> <p>„Beba je bila sušta pravičnost te je protestirala iz sve snage. Presamitala se, ali na krivu stranu ...pokazujući društvu par pletenih cipelica i jamicama ukrašenih gležnjića, mjesto glatkog lišca...“ Str.207</p>
Matthew Pocket, Herbertov otac	<p>„... nisam se odveć iznenadio kad sam vidio daje kraj takvih prilika bio prilično zbunjena lica i posve sijede, razbarušene kose...“ Str.200</p>
Bentley Drummler	<p>„...je mladić staračka izgleda, zdepast i zadrživo, zviždao.“ Str.202</p> <p>„... bijaše mrzovoljasto čeljade da bi i knjigu uzimao u ruke s osjećajem da mu je pisac nanio osobnu uvredu, pa nije ni novo poznanstvo primao na ljubazniji način. Težak u tijelu, kretnjama i mislima – otromboljena lica i spora jezika, te se činilo da mu se jezik klata u ustima, kao što se on klatio. Bio je lijen, ohol, škrt, samoživ i sumnjičav. Sin bogatih roditelja iz Somersetshirea, a ti su još podupirali razvijanje svih tih osobina u njemu, dok se nisu uvjerali da je postao punoljetan i ostao blesav.“ Str.216</p> <p>„... mlađi po godinama i izgledu, čitao je držeći glavu tako kao da se boji da mu se ne rasprsne od prevelika znanja.“ Str.202</p>
Startop	<p>„Startopa je razmazila njegova popustljiva majka, koja ga je držala kod kuće kada je trebao biti u školi. Obožavao ju je i bio joj nadasve odan. Crte su lica u njega bile nježne kao u žene.“ Str.216</p>
Gospođa Colier	<p>„... imali su susjedu – ulizicu, jednu od onih udovica koje su neobično simpatične, jer su sa svima suglasne i prema prilikama i potrebi svakog blagosivlju, svakom se osmjehuju i liju suze za svakim.“ Str.203</p>
Georgiana, sestrič na gospodina Pocketa i Camille	<p>„... nepodnošljiva usidjelica, koja je svoju ukrućenu strogost nazivala religijom, a svoju zagrijanost ljubavlju.“ Str.217</p>
Stari, otac Wemmicka	<p>„Tu, kod vatre, našosmo starca u flanelastom kaputu, čista, vesela, udobno smještena i dobro zbrinuta, ali posve gluha.“ Str.221</p> <p>„... s čisti bijelim ubrusom, sveže ga pod bradu starog džentlmena, poravna uzglavlje, povuče mu ćepicu malo u stranu, davši mu upravo vragoljasti izgled.“ Str.393</p>

<p>Molly, domaćica kod Jaggersa, Estellina majka</p>	<p>„Bila je to, po mome računu, žena četrdesetih godina, ali je mogla biti i starija no što sam mislio. Povisoka, gipka i okretna, neobično blijeda, s velikim izbljedjelim očima i bujnom kosom. Ne bih znao reći nije li možda patila od neke teške srčane mane, te su joj usne bile rastvorene kao da dašće, a na licu joj se odražavalo čudno nenadano uzbuđenje.“ Str.226</p> <p>„Skinu ruku s njezine pa joj iskrene zglobov. Ona izvuče drugu ruku, a zatim ispruži obje, jednu do druge. Drugi je zglobov bio posve iznakažen – s dubokim brazgotinama uzduž i poprijeko.“ Str.228</p> <p>„Gledao sam u te ruke, gledao u te oči, gledao u te valovite kose, uspoređujući ih s onim drugim rukama, drugim očima, drugim kosama koje sam poznao...“ Str.416</p> <p>„Bila je vrlo lijepa, mlada žena, i vjerujem da u njezinim žilama teče i malo ciganske krvi.“ Str.418</p>
<p>„Osvetnik“, Pipov sluga</p>	<p>„... primio u službu neko momče u čizmama kao vjernog roba i podanika – i to u čizmama s posuvraćenim sarama ...obukao mu modar kaput, prsluk boje kanarinca, bijelu kravatu, krem hlače i već spomenute čizme, uvjerio sam se da je imao malo što da radi, ali je mogao čudo toga pojesti, te je tim svojim dvjema strašni osobinama postao prava napast...“ Str.233</p>
<p>Čuvar i dvojica robijaša</p>	<p>„Bit će da su častili stražara, jer je s njima bio i uzničar, i sva su trojica izlazila brišući rukom usta. Oba su robijaša bila zajedno okovana lisičinama, a na nogama im bješe gvožđe... Njihov je čuvar imao za pojasom dva pištolja, a pod pazuhom je nosio čvorugavu toljagu... Prvi je robijaš bio viši i krupniji...kao da je po sebi razumljivo što mu dadeš manje odijelo. Njegove su ruke i noge bile nalik na velike jastuke za jednako goleme igle, a kažnjenička gaje odjeća strašno unakaradila... Velike brojke na leđima, nalik brojevima na kućnim vratima, njihov grub i ružan izgled nalik životinjama, njihove lancima povezane noge, omotane džepnim rupcima kako bi ublažile pritisak gvožđa... sve je to dopunjavalo tužnu sliku dvojice propalica.“ Str.242</p>
<p>Uznik u Newgatu</p>	<p>„... u jednom se kutu rešetki pojavi krupan, stasit uznik... u otrcanu kaputu maslinove boje. Neobična mu je blijedoća pogasila crvenilo s lica, a oči su mu nemirno lutale dok je nastojao učvrstit pogled. Dotače se rukom prljava šešira, prekrivenim slojem masti kao hladna goveđa juha... pozdravi po vojnički.“ Str.278</p>
<p>Gospođica Skiffins</p>	<p>„... bila je drvenasta izgleda, a usta su joj bila baš kao i u njezina pratioca nalik na poštansku škrobicu. Mogla je biti dvije do tri godine mlađa od Wemmicka, a po mome je sudu imala i nešto pokretnog imutka. Haljina joj je od pasa pa naviše, i sprijeda i straga, bila tako skrojena da je njezino tijelo vrlo nalikovalo na dječjeg zmaja, a mogao bih reći da joj je kostim bio malko pretjerane narančaste boje, a rukavice i suviše jarko zelene.“ Str.312</p> <p>„Dok je gospođica Skiffins skidala šeširić (zelene je rukavice zadržala na</p>

	<p>rukama čitavu večer, kao vanjski i vidljiv znak da je u kući bilo stranog svijeta)...“ Str.313</p> <p>„Nagađao sam s priličnom sigurnošću da je starinska pribadača s obličjem nimalo poželjne žene neobično ravna nosa, i veoma tankim mlađakom pokraj te glave, bila komad >>pokretnog imutka<<, što ga je dobila na dar od Wemmicka.“ Str.315</p> <p>„Ta je šutljiva djeva bila odjevena kao svaki dan, osim što je upravo u tom trenutku skidala zelene kožne rukavice i navlačila bijele.“ Str.483</p>
Gospođa Brandley	<p>„... kod koje je Estella stanovala, bila je udovica, a imala je kćerku, nekoliko godina stariju od Estelle. Majka je naizgled bila mladolika, kćerka ostarjela; majčino lice je bilo rumeno, kćerkino žuto; majka lakomisljena, kćer pobožna. Bile su, što one kažu, na lijepom položaju u društvu, polazile mnogima u posjete, a mnogi njima. Između njih i Estelle bilo je malo ili gotovo nikakve duhovne povezanosti, ali eto, postojao je sporazum da su one potrebne njoj, a ona njima. Gospođa Brandley bila je prijateljica gospođice Havisham još prije negoli se ova povukla od svijeta.“ Str.318</p>
Starija žena	<p>„... sada više nisam imao Osvetnika u službi, ali se o meni brinula neka starija žena raspaljive ćudi, pomognuta od nekakvog živahnog čeljadeta u dronjcima, što ga je nazivala nećakinjom. ... Obje su imale slabe oči, a to je po mom mišljenju bila posljedica neprestanog zavirivanja kroz ključanice, i uvijek bi se onda pojavile kad ste ih najmanje trebali.“ Str.347</p>
Gospođa Whimple	<p>„... na to se javi neka postarija, prijazna i gojazna žena.“ Str.398</p> <p>„...koja je svojom majčinskom ljubavlju bdjela nad ovim vjenim ljubavnim parom...“ Str.404</p>
Clara	<p>„... vrata se otvoriše i u sobu stupi vrlo lijepa, vitka, crnooka djevojka od nekih dvadeset godina s košaricom u ruci... Bila je zaista neobično dražesna djevojka...“ str.400</p>
Lađar Jack	<p>„... koji je bio sluzav i blatan kao da je motka za mjerenje vodostaja.“ Str.469</p> <p>„Bit će da mu treba deset utopljenika da se obuče od glave do pete; i možda je to bio razlog što su pojedini komadi njegove odjeće bili u različitom stanju raspadanja.“ Str.475</p>

Nakon što sam u tablici ispisala citate iz knjiga, osmislila sam kostimografska rješenja za većinu likova držeći se karekteristika odijevanja vremenskog razdoblja koje sam odabrala (1860-1880). Kostimografske skice također su poredane prema tablici.

7. KOSTIMOGRAFSKA RIJEŠENJA – SKICE KOSTIMA

FRATEKA
GOSTODINA
VODSLEA

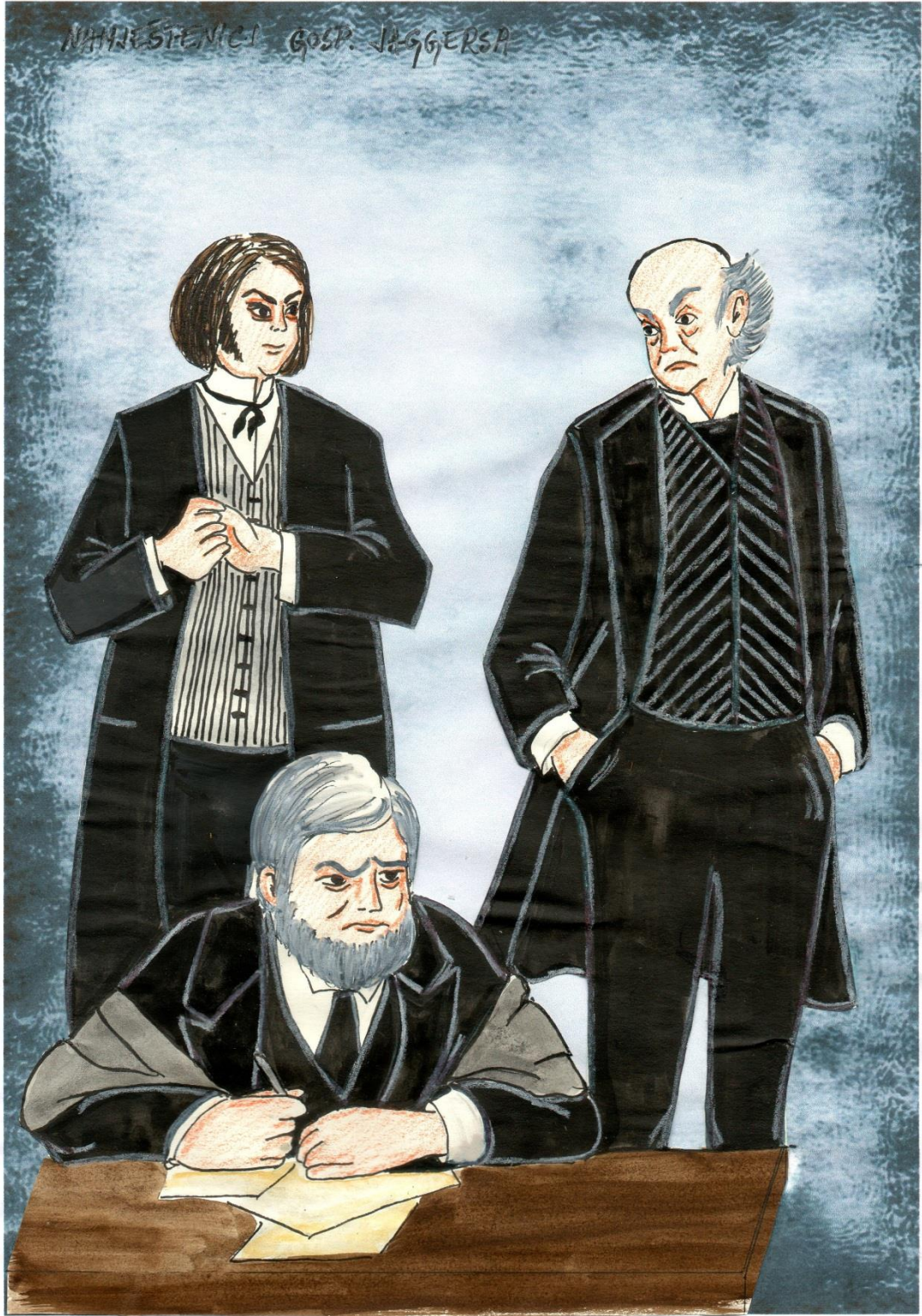

MANIFESTINI GOSP. JAGGERSA

GOSPODIN TRABB

GOSPODA BRANDLEY
I KØER

GOSPEL WHIPPLE

8. IZRADA KOSTIMA ODABRANE SKICE

Za izradu odabrala sam skicu Estelinog kostima.

Kao što sam napomenula već u uvodu, prilikom izrade koristiti ću se reciklažom, a u svrhu smanjenja troškova same izrade. Za reciklažu ću koristiti svoj stari sako, ostatke čipke, satena i muslina iz jedne prijašnje predstave i iskoristiti ću već gotovi korzet iz 19. stoljeća koji sam izradila za ispit iz kolegija *Izrada kostima*, a u svrhu postizanja ženske siluete 1880. godine. Za ovaj kostim kupila sam saten i pamučno platno.

Kostim će se sastojati od ženske košulje, ženskih hlača, steznika (korzeta), skrivača steznika, bluze, suknje i *jaquetta* (prerađenog sako – a).

Na nekoliko idućih stranica nalaze se fotografije koje prate tok moga rada počevši od krojenja i šivanja do slaganja tj. odijevanja lutke u kostim.

9. SAŽETAK

Roman *Velika očekivanja*, Charlesa Dickensa poslužio je kao nadahnuće za izradu kostimografske mape. Pri nastanku kostimografskih skica bilo je potrebno prethodno detaljno istražiti i prikupiti informacije vezane za temu ali i sam život autora, jer u romanu ima mnogo autobiografskih elemenata. Sama tema romana je odrastanje i sazrijevanje. Također je bilo neophodno proučiti kulturu življenja i odijevanja s obzirom da je radnja smještena u viktorijansko doba, kroz duži vremenski period. Mapu s toga temeljim na stvarnim podacima o odijevanju u pomaknutom vremenskom periodu od 1860. – 1880. godine, a u svrhu što bolje vizualizacije opisa iz knjige i samih likova.

Ključne riječi: kostimografska mapa, kostimi, viktorijansko doba

10. ZAKLJUČAK

Viktorijansko doba razdoblje je povijesti u kojem Engleska bilježi napredak na svim područjima zahvaljujući industrijskoj revoluciji. Također to je i doba promjenjivosti mode, ali i nepresušan izvor informacija i nadahnuća.

Ovaj rad prvenstveno je nastao iz čitanja knjige *Velika očekivanja* Charlesa Dickensa, ali samim istraživanjem i pisanjem o kulturi odijevanja i življenja kroz cijelo viktorijansko doba dovelo je tok mojih misli do toga da pomaknem vremensko razdoblje. Zašto?

Knjiga je pisana tako da je lako čitljiva svakome. Opisi likova i sam dijalog likova u romanu su toliko detaljni da se svaki čitatelj može uživjeti i stvoriti vlastitu sliku pojedinog lika. Vremensko razdoblje u samom dijelu vodi nas kroz nekih dvadesetak godina odrastanja Pipa, te sam mogla napraviti još jednu rekonstrukciju kostima u stvarnom vremenskom razdoblju radnje, što nisam željela jer kao budući kostimograf morala bih stvoriti nešto novo. Razloga za to je mnogo. Kao prvo, tu je sam izazov, kreativnost a i snalažljivost, a zatim i sama izrada kostima koja je financijski prihvatljiva.

Odabrala sam vremensko razdoblje od 1860 -1880 godine prvenstveno zbog izazova, a zatim radi samog odijevanja u to doba, te prirodnije ženske figure, ali i same igre detaljima na ženskoj odjeći. Naravno ne smijemo zaboraviti financije. Svatko tko se bavio izradom kostima ili samom kostimografijom zna da su financije oduvijek bile problem. Cilj je uvijek bio za malo novaca napraviti što raskošniji kostim. Upravo zbog financija u izradi ovog kostima koristila sam se reciklažom, na što su me potaknule EDU radionice reciklaže u sklopu kolegija *Primijenjena kostimografija II i III*, a kako bi dobila izgled i figuru razdoblja za koji sam napravila skice. Snalažljivošću i domišljatosti te kreativnošću može se postići cilj u izradi kostima s karakteristikama bilo kojeg vremenskog razdoblja.

Također zahvaljujem dr. art. Ivani Bakal na savjetima i pomoći oko izrade ovog rada, a koja me usmjeravala i pomogla da se ne izgubim u velikom broju informacija, ipak radi se o gotovo sedamdeset godina promjenjivosti mode i stilova.

11. LITERATURA

- [1] Dickens, C.: *Velika očekivanja*, Školska knjiga, Zagreb, 2000.
- [2] Grau F. M.: *Povijest odijevanja*, Jesenski i Turk, Zagreb, 201
- [3] Thomass, C. i Ormen, C.: *Povijest donjeg rublja*, Alfa, 2011.
- [4] Janson, H. W. i Janson, A. F.: *Povijest umjetnosti*, Stanek d.o.o., Varaždin, 2013.
- [5] *Moć boja: Kako su boje osvojile svijet*, katalog izložbe, Etnografski muzej, Zagreb, 2009.
- [6] *Koje dobre šuze: Šetnja kroz povijest obuće*, katalog izložbe, Etnografski muzej, Zagreb, 2006.
- [7] Lusher, M., Scott, I.: *The Lucher Color Test*, Simbol Opovo, Beograd, 1988.
- [8] Black, J.: *Povijest britanskih otoka*, Grapa, Zagreb, 2004.
- [9] Briggs, A.: *Socijalna povijest Engleske*, Barbat, Zagreb, 2003.
- [10] Maurois, A.: *Povijest engleske politike*, Naklada Ante Velzek, Zagreb, 1940.
- [11] Skupina autora: *Historija čovječanstva: kulturni i naučni razvoj, sv.5., knj.2.- Devetnaesto stoljeće*, Naprijed, Zagreb, 1976.
- [12] Skupina autora: *Povijest 15: Kolonijalna carstva i imperijalizam (1871-1914)*, Europapress holding, Zagreb, 2008.
- [13] Skupina autora: *Povijest – velika ilustrirana enciklopedija*, Mozaik knjiga, Zagreb, 2009.
- [14] Skupina autora: *Velika ilustrirana povijest svijeta, sv.15*, Otokar Keršovani, Rijeka, 1974.
- [15] Gifford, C.: *Nogomet-osnove prekrasne igre*, Profil, Zagreb, 2003.
- [16] Jajčević, Z.: *Povijest športa i tjelovježbe*, Odjel za izobrazbu trenera Društvenog veleučilišta u Zagrebu: Kineziološki fakultet Sveučilišta, Zagreb, 2010.
- [17] Michels, U.: *Atlas glazbe, sv. 2- povijest glazbe od baroka do danas*, Golden Marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2006.

FILMOVI:

[1] Harris, J.: The Great Expectations, Cineguild production, 1946

<https://www.imdb.com/name/nm0665194/&prev=search>

[2] Cuaron, A.: The Great Expectations, 20th century fox, 1998

<https://www.imdb.com/name/nm0665194/&prev=search>

[3] Newell, M.: The Great Expectations, Main street films, 2012

<https://www.imdb.com/name/nm0665194/&prev=search>

[4] Kirk, B.: The Great Expectations, BBCone, 2011

<https://www.imdb.com/name/nm0665194/&prev=search>

INTERNETSKE STRANICE:

[1] The Victorian Web, <http://www.victorianweb.org/>

[2] Coyd, D., *Child Labour*, <http://www.victorianweb.org/history/hist8.html>

[3] Fyfe, A., i van Wyhe, J., *Victorian Science and Religion*, <http://www.victorianweb.org/science/science&rligion.html>

[4] Landow, G. P., *Pre-raphaelitisam in Victorian Sculpture*, <http://www.victorianweb.org/sculpture/prb.html>

[5] Read, B., *The New Sculpture and the Old Sculpture in Victorian Britain*, <http://www.victorianweb.org/sculpture/read/1.html>

[6] Weber, W., *Music in the Era of Queen Victoria*, <http://www.victorianweb.org/mt/elgar/weber.html>

[7] Vintage dancer blog,

<https://vintagedancer.com/victorian/victorian-fashion-history/>

[8] The Victorian Children,

<http://victorianchildren.org/victorian-dress-and-victorian-style-chloting/&prev=search>

[9] IMDb.com

<https://www.imdb.com/name/nm0665194/&prev=search>

POPIS VIZUALNIH IZVORA:

Slika 1. Fotografija Charles Dickens, str.4 -
https://www.google.hr/search?q=charles+dickens&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=0ahUKEwji3MLtk8ncAhUtiKYKHRPEA0kQ_AUICigB&biw=1536&bih=734#imgrc=5h4RfBAwYEaGFM (30.07.2018.)

Slika 2. Grafika zatvora Newgat, str. 9 –
<https://englishhistoryauthors.blogspot.com/2013/12/newgate-prison.html> (30.07.2018.)

Slika 3. Grafika tvornice za obradu pamuka, str.11 -
https://www.google.hr/search?hl=hr&authuser=0&tbm=isch&q=industrijska+revolucija+u+engleskoj&chips=q:industrijska+revolucija+u+engleskoj,online_chips:revolution&sa=X&ved=0ahUKEwjxz-Xx4c3c (30.07.2018.)

Slika 4. Fotografija demonstracija Čartista u Londonu 1845., str. 14 –
<https://sh.wikipedia.org/wiki/%C4%8Cartizam> (30.07.2018.)

Slika 5. Grafika tekstilne industrije, str.18 -
https://www.google.hr/search?hl=hr&authuser=0&tbm=isch&q=industrijska+revolucija+u+engleskoj&chips=q:industrijska+revolucija+u+engleskoj,online_chips:revolution&sa=X&ved=0ahUKEwjxz-Xx4c3cAhXQ3 (30.07.2018.)

Slika 6. F. M. Brown, „The Last of England, c. 1852-55, str.26 -
<https://theartstack.com/artist/ford-madox-brown/last-england-c-1852> (02.08.2018)

Slika 7. W. H. Hunt, „The Hireling Shepherd“, 1851., str. 27 -
<https://seanmunger.com/2017/12/12/historic-painting-the-hireling-shepherd-by-william-holman-hunt-1851/> (02.08.2018)

Slika 8. Fotografija Julije Margaret Cameron, str. 29 -
<https://hyperallergic.com/401067/julia-margaret-cameron-in-progress/> (02.08.2018.)

Slika 9. Fotografija „Paunove sobe“ J. A. McNeilla Whistlera, str.32 -
<https://www.irishexaminer.com/lifestyle/homeandinteriors/designanddecor/vintage-viewthe-peacock-room-405416.html> (02.08.2018.)

Slika 10. Promjenjivost stilova u 19.stoljeću, str. 34 -

https://www.google.hr/search?q=početak+19+stoljeća,+odjeća&biw=1536&bih=680&tbm=isch&source=iu&ictx=1&fir=FwAoCKYg50915M%253A%252CqwbEc3xhT0JdVM%252C_&usg=AFrqEzejdHJqRoJ (07.08.2018)

Slika 11. Dnevna odjeća 1847., str.35 – <https://vintagedancer.com/victorian/> (07.08.2018.)

Slika 12. Krinolina 1860-ih, str. 36 - <https://vintagedancer.com/victorian/> (07.08.2018.)

Slika 13. Polu-krinoline i jastučići za potporu 1882., str. 36 – <https://vintagedancer.com/victorian/> (07.08.2018.)

Slika 14. Haljine 1860-ih, str. 36 – <https://vintagedancer.com/victorian/> (07.08.2018.)

Slika 15. Haljine 1869., str. 37 – <https://vintagedancer.com/victorian/> (07.08.2018.)

Slika 16. Dnevne i večernje haljine 1874., str. 37 – <https://vintagedancer.com/victorian/> (07.08.2018.)

Slika 17. Haljine 1877., str. 37 – <https://vintagedancer.com/victorian/> (07.08.2018.)

Slika 18. Haljine 1890., str. 38 - <https://vintagedancer.com/victorian/> (07.08.2018.)

Slika 19. Muško odijelo oko 1830., str. 39 –

<https://www.pinterest.co.uk/pin/515028907367602286/> (08.08.2018.)

Slika 20. Dandy , str. 40 -

https://www.google.hr/search?biw=1536&bih=730&tbm=isch&sa=1&ei=Xf9pW_TZJJGJmwXE5a8w&q=19+stoljeće%2C+odjeća+dandy&oq=19+stoljeće%2C+odjeća+dandy&gs_l=img.3...529945.532385.0.535679.6.6.0.0.0.490.1279.0j3j0j1j1.5.0...0...1c.1.64.img..1.0.0...0.xZYiiIR4aA4# (08.08.2018.)

Slika 21. Muška odjeća 1844., str. 40 - <https://vintagedancer.com/victorian/> (08.08.2018.)

Slika 22. Muška moda 1856., str. 41 - <https://vintagedancer.com/victorian/> (08.08.2018.)

Slika 23. Muško večernje odijelo, str. 41 - <https://vintagedancer.com/victorian/> (08.08.2018.)

Slika 24. Fotografija djevojčice u haljini do polovice listova, str. 42 - <https://www.pinterest.com/dianeuser/period-clothing/> (09.08.2018.)

Slika 25. Fotografija djevojčice u haljini do koljena, str. 42 – <https://www.pinterest.com/dianeuser/period-clothing/> (09.08.2018.)

Slika 26. Fotografija školske djece, str. 43 –

<http://victorianchildren.org/victorian-dress-and-victorian-style-chloting/&prev=search>
(09.08.2018.)

Slika 27. Fotografija dječaka u mornarskom odijelu, str.43 –
<https://www.pinterest.com/dianeuser/period-clothing/> (09.08.2018.)

Slika 28. Fotografija radničke djece, str. 44 –
<https://www.pinterest.com/dianeuser/period-clothing/> (09.08.2018.)

Slika 29. Muška obuća 1855. i 1895., str. 45 –
<https://vintagedancer.com/victorian/> (09.08.2018.)

Slika 30. Ženske čizme 1855. i 1877., str. 46 –
<https://vintagedancer.com/victorian/> (09.08.2018.)

Slika 31. Primjeri košulja koje se nose ispod korzeta iz 1859., 1886. i 1896. godine, str. 48 -
<https://vintagedancer.com/victorian/victorian-underwear/> (09.08.2018.)

Slika 32. Primjeri korzeta iz 1840. i 1877. godine, str. 49 –
<https://vintagedancer.com/victorian/victorian-underwear/> (09.08.2018.)

Slika 33. Ženske hlače 1859., str. 50 –
<https://vintagedancer.com/victorian/victorian-underwear/> (09.08.2018.)

Slika 34. Scena iz filma *Velika očekivanja*, 1946., str. 55 –
http://3https://www.google.hr/search?biw=1536&bih=730&tbm=isch&sa=1&ei=svhtW6ykNc3gkgW8voSQDQ&q=velika+očekivanja+film+1946&oq=velika+očekivanja+film+1946&gs_l=img.12...077.14867.0.17888.20.16.0.0.0.134.1388.15j1.16.0
(10.08.2018.)

Slika 35. Scena iz filma *Velika očekivanja*, 1998., str. 56 –
https://www.google.hr/search?biw=1536&bih=730&tbm=isch&sa=1&ei=svhtW6ykNc3gkgW8voSQDQ&q=velika+očekivanja+film+1998&oq=velika+očekivanja+film+1998&gs_l=img.12..35i39k (10.08.2018.)

Slika 36. Scena iz filma *Velika očekivanja*, 2012., str. 56 –
https://www.google.hr/search?biw=1536&bih=730&tbm=isch&sa=1&ei=svhtW6ykNc3gkgW8voSQDQ&q=velika+očekivanja+film+2012&oq=velika+očekivanja+&gs_l=img.1.1.35i39k112j0j0i30k (10.08.2018.)

Slika 37. *Velika očekivanja*, serija, 2011., str. 57 -

https://www.google.hr/search?q=velika+očekivanja+serija+2011&source=lnms&tbn=sch&sa=X&ved=0ahUKEwj94ci9rOPcAhUIyqQKHd3BBtsQ_AUICigB&biw=1536&bih=730#imgdii=svl7GOnZyGHpW (10.08.2018.)